

ISKRA IN PLAMEN

ISKRA
IN PLAMEN

ISKRA IN PLAMEN

ZBORNİK PRISPEVKOV IZ ZGODOVINE
DELAVSKEGA GIBANJA MED VOJNAMA
IN IZ NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA
V OBČINI LJUBLJANA MOSTE-POLJE

Druga, dopolnjena izdaja

Ljubljana, 1988

Katalogizacija v knjigi — CIP
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

329.14(497.12) Lj. Moste-Polje
940.534.971.2 Lj. Moste-Polje

ISKRA in plamen : zbornik prispevkov iz zgodovine
delavskega gibanja med vojnama in iz narodnoosvobodilnega
boja v občini Ljubljana Moste-Polje / [Marjan Moškrič (glavni
in odgovorni urednik)]. — [2., dopolnjena izd.]. — Ljubljana
Moste-Polje : Občinski odbor Zveze združenj borcev NOV, 1988

1. MOŠKRIČ, Marjan

*Tedaj se bo pela pesem svobodi,
svobodi teptani, zaničevani,
svobodi želeni, s krvjo pridobljeni,
na veke jo čuval bo delavski rod!*

(Jože Moškrič,
Ko dedi so naši — prej Krvava zarja, 1939)

PREDGOVOR K 1. IZDAJI

Že vsa leta po osvoboditvi smo čutili potrebo, da s pisano besedo ohranimo pred pozabo boj delovnega ljudstva današnje občine proti socialnemu in nacionalnemu izkoriščanju v predvojni Jugoslaviji, boj delovnega ljudstva proti fašizmu — narodnoosvobodilni boj, v katerem smo pokopali preteklost in na temeljih sklepov II. zasedanja AVNOJ-a odprli pot novi demokratični oblasti narodov Jugoslavije.

Na poziv Komunistične partije, ki so ji sledile množice pred vojno, se je leta 1941 dvignila vsa Ljubljana — tudi njen vzhodni del. Več sto borcev, več sto interniranih, čez 900 padlih in umrlih dovolj zgovorno dokazuje, da so delavci, kmetje in inteligenca, stari in mladi, žene in možje sledili pozivu Komunistične partije, sledili pozivu Osvobodilne fronte in se vključili v skupni boj jugoslovanskih narodov proti okupatorju in domačim izdajalcem za novo Jugoslavijo.

Pripravljalni odbor je pred dobrim letom dni pozval vse borce, vse občane naše občine in tudi druge, da sodelujejo in s prispevki obogatijo naš zbornik. Občinska skupščina je razpisala natečaj za prispevke iz predvojnega revolucionarnega delavskega gibanja in iz let narodnoosvobodilnega boja. Rezultati so sedaj pred nami. Uredniški odbor je pričakoval več, več kvalitetnejših prispevkov, več sodelovanja in pomoči. Vendarle meni, da je prvi korak le uspel in da zbrano gradivo daje vsaj skromen pregled boja delovnih ljudi za boljše življenje. Uredniški odbor in avtorji se zavedajo, da niso prikazani mnogi važni dogodki, da niso niti našteje mnoge tovarišice in tovariši, ki so po svojih močeh sodelovali in prispevali, da smo v tem boju zmagali. Res pa je, da je uredniški odbor težil prikazati celoto prej kot posameznika. Vendar se je z vso resnostjo in pieteto lotil tudi zbiranja podatkov o padlih borcih, umrlih v zaporih in internacijah, pa drugih žrtev narodnoosvobodilnega boja. Te podatke so preverili še krajevni odbori Zveze borcev, da bi bili res čimbližji resnici.

S tem pa naše delo ni končano. Dolžni smo, da zgodovinska dogajanja rešimo pozabe, dolžni smo, da mlade rodove seznanimo, koliko dela, žrtev, prizadevanj in naporov so dali njihovi predhodniki in da je sedanje življenje osnovano na žrtvah stotisočev borcev za novo socialistično Jugoslavijo, med katerimi je dala tudi naša občina svoj delež.

Vso zahvalo in priznanje pa naj izpovemo avtorjem, tovarišicam in tovarišem, borcem in aktivistom, ki so razumeli našo skupno željo in z gradivom in nasveti prispevali, da je izšel ta zbornik.

Uredniški odbor

PREDGOVOR K DRUGI, DOPOLNJENI IZDAJI

Skoraj četrto stoletje ali natančno 23 let bo minilo od izida Zbornika prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnoma in iz narodnoosvobodilnega boja naše občine, ki je izšel v počastitev 20. obletnice osvoboditve.

Od izida sèm pa so v občini nastale velike spremembe, ki naj jih najpreprosteje ponazorimo z osnovnim dejstvom, da se je število prebivalcev v 23 letih več kot podvojilo. S svojim delom so začeli družno krepiti materialno moč in kulturno bogastvo doslej njim novega dela Ljubljane, ki je postal oziroma postaja njihov in njihovih potomcev novi dom.

Če pa hočemo biti pri svojem ustvarjalnem delu čim uspešnejši, je prav, da spoznamo preteklost in iz nje gradimo prihodnost. Ker Zbornika iz leta 1965 skoraj ni več mogoče dobiti, sta občinski odbor Zveze združenj borcev in odbor medvojnih aktivistov OF naše občine sklenila, da se zavzameta za njegov ponatis. Pozvala sta avtorje, da pregledajo in dopolnijo svoje sestavke iz 1. izdaje zbornika, oziroma zaprosila nekatere druge, da z novimi prispevki osvetlijo dogajanja, ki so bila v prejšnjem Zborniku premalo podrobno obdelana. V teh 23 letih je bilo zbrano dodatno zgodovinsko gradivo, ki podrobneje obdeluje močno razgibani revolucionarni in narodnoosvobodilni boj. V mnogih krajevnih skupnostih naše občine so nastale številne kronike, ki jih zaradi obsežnosti v zborniku ni mogoče objaviti, ker naj ta podaja celoten pregled dogajanj v občini kot dela Ljubljane. Seveda pa se bomo tudi v bodoče zavzemali, da bodo te kronike izšle v tiskani obliki, kot je na primer že izšla obširna monografija Rdeči Zalog.

Zborniku je uvodoma dodan tudi prispevek o splošni podobi, zgodovini in razvoju naše občine, ki bo za marsikoga prvo srečanje z njegovim novim okoljem.

Pa še nekaj! Druga, dopolnjena izdaja zbornika je tudi izziv in spodbuda, da nadaljujemo z zbiranjem in preučevanjem zgodovine občine, razvoja njenega gospodarstva itn. Izsledke velja občasno v primerni obliki objavljati in tako preprečiti, da zapadejo v pozabo.

Prispevki v Zborniku niso zgodovina, temveč osvetlitev zgodovinskih dogodkov, temelječa v večini na spominih neposrednih udeležencev, ki naj pomagajo k dokončnemu oblikovanju zgodovine in obenem spodbuda za nadaljnje iskanje in zbiranje spominov.

UREDNIŠKI ODBOR
ZA PONATIS ZBORNICA

Ivan Zupančič

NASTANEK IN RAZVOJ SEVEROVZHODNE LJUBLJANE

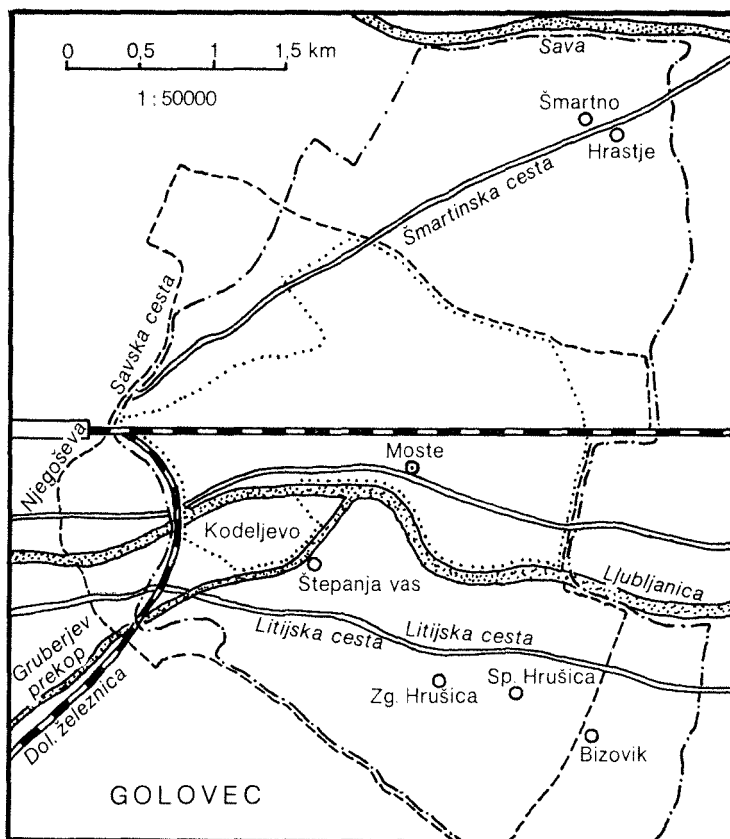
Tale zapis je prekratek in preveč splošen, da bi mogel biti pravi odraz tistega, kar je občina Ljubljana Moste-Polje dosegla v 25 letih svojega delovanja. Vsebuje le nekaj zemljepisnih in zgodovinskih sličic, tudi takih, ki so že nekoliko obledele.

NASTANEK. Občina Ljubljana Moste-Polje je nastala leta 1961 z združitvijo prejšnjih občin Ljubljana-Moste in Ljubljana-Polje. Prva je bila naslednica stare občine Moste, ki je bila do leta 1935 posebna upravna enota, tega leta pa pripojena ljubljanski mestni občini. Tako tudi njena naselja (Novi Vodmat, Moste, Zelena jama, Nove Jarše, Selo, Kodeljevo in Štepanja vas iz bivše dobrunjske občine), ki so tedaj izgubila značaj samostojnih krajev in postala del tako imenovane Velike Ljubljane.

Po osvoboditvi leta 1945 je na področju nekdanje moščanske občine delovala mestna četrt, od leta 1948 dalje pa mestni rajon Moste. Z zakonom, razglašenim leta 1952, je na področju petih ljubljanskih rajonov nastala posebna upravna enota, imenovana Glavno mesto Ljubljana. Pripadalo ji ni samo mesto, ampak tudi velik del okolice, vsega skupaj 23 takrat osnovanih občin, od tega pet mestnih in 23 okoliških. Ena izmed mestnih občin je bila občina Ljubljana-Moste.

Jedro novoosnovane občine je predstavljalo ozemlje prej odpravljenega rajona Moste. Zajemala je celotno območje katastrske občine Moste ter večje dele katastrskih občin Vodmat, Štepanja vas in Bizovik, ki je bil tedaj izločen iz občine Ljubljana-Polje. Razen tega je od iste občine dobila še večji kos katastrske občine Šmartno z naselji Hrastje, Obrije in Šmartno ob Savi. Povečanje je spremljalo zmanjšanje, in sicer na zahodni strani, kjer je večina ozemlja katastrskih občin Šentpetrsko in Poljansko predmestje pripadla novi občini Ljubljana-Center. S tem se je prejšnja moščanska rajonska meja umaknila s črte Živinozdravniška—Lipičeva—Šmartinska cesta na črto dolenjska železnica—Šmartinska—Savska in Žalska cesta. V teh mejah je nova občina Ljubljana-Moste zajemala 16,67 km² sveta, na katerem je leta 1881 živelo 1011 prebivalcev, leta 1931 pa 7721.

Okoliška občina Ljubljana-Polje je bila naslednica predvojne občine Polje, ki se je raztezala med Savo in spodnjo Ljubljano. Obsegala je naselja Hrastje, Obrije, Zg. in Sp. Zadobrova, Polje, Slape, Studenec, Vevče, Zg. in Sp. Kašelj, Šmartno in Zalog. Po osvoboditvi so na tem področju nastale nove upravne enote z imeni: četrt, kraj in rajon Polje. Leta 1952 obnovljena občina Ljubljana-Polje je bila znatno večja od stare, saj je poleg njenega ozemlja obsegala še ozemlje predvojne občine Dobrunje, ki takrat ni bila obnovljena. Poleg že prej navedenih naselij je obsegala še kraje Dobrunje, Zadvor, Zavoglje, Sostro,

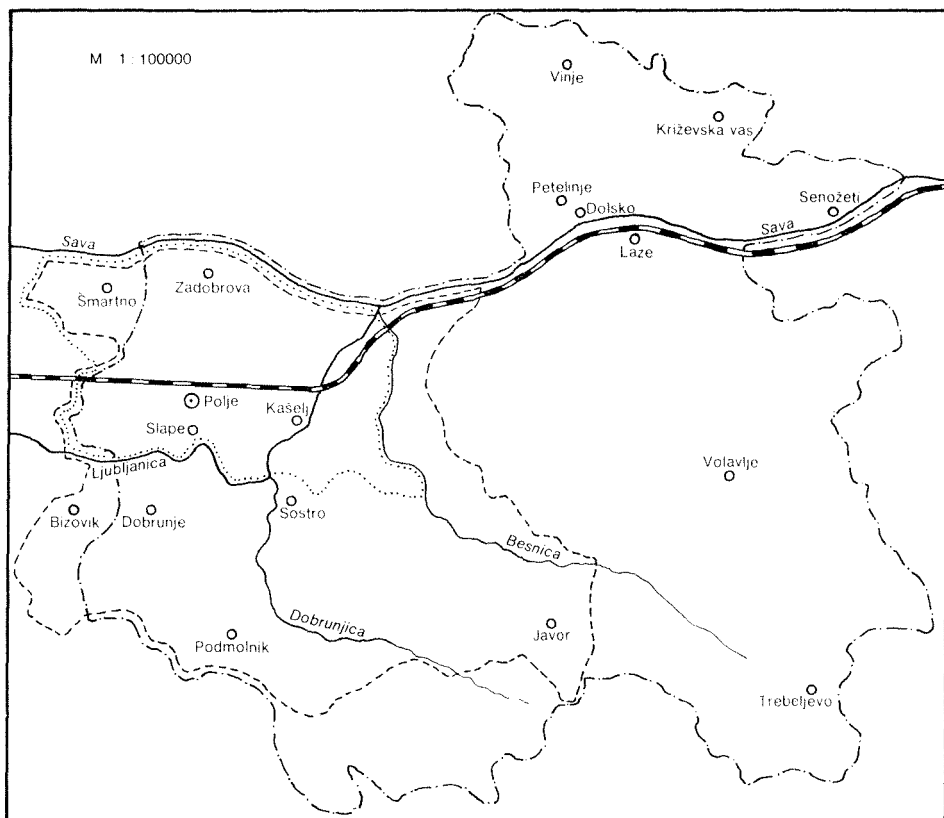

Upravne enote severovzhodne Ljubljane

- občina Moste do leta 1935,
- - - - - rajon Ljubljana-Moste od leta 1948 do leta 1952,
- občina Ljubljana-Moste od leta 1955 do leta 1961

Bizovik, Zg. in Sp. Hrušica, Sadinja vas, Podmolnik, Podlipoglav, Češnjice, Zagradišče in Javor. Zajemala je 57 km² ozemlja, na katerem je živel 10 567 ljudi.

Do ozemeljskih sprememb je prišlo leta 1955, ko je zakon odpravil nekatere občine in jih pridružil drugim. Občini Ljubljana-Polje je tega leta pripadla skoraj polovica odpravljenih občine Dolsko, skupaj 21 km² sveta s 1292 prebivalci. Razen tega je dobila del ozemlja (47 km² površine in 1028 prebivalcev) odpravljenih občine Prežganje pa še kos ozemlja (10 km² s 319 prebivalci) odpravljenih občine Šmarje, pravzaprav njeno katastrsko občino Lipoglav. Kot že vemo, je istočasno izgubila večino katastrske občine Šmartno in Bizovik, ki sta prešli k občini Ljubljana-Moste. V novem obsegu je občina Ljubljana-Polje merila 135 km² in štela 13 399 ljudi.

Nastajanje občine Ljubljana-Polje

- obseg starojugoslovanske občine Polje,
- . - . - . obseg leta 1952 obnovljene občine Ljubljana-Polje,
- obseg leta 1955 povečane občine Ljubljana-Polje,
- o o o središča katastrskih občin

Leta 1961 sta se obe ljubljanski občini, ena mestna, druga okoliška, združili v enotno občino Ljubljana-Mostje-Polje, ki je s tem dobila meje obeh prejšnjih občin. Do danes se niso spremenile, če ne upoštevamo manjšega popravka, s katerim je občini pripadel košček novozgrajenih Jarš ob Clevelandski ulici, vsega 7 ha zazidanega sveta. Na južni strani se drže kopastih vrhov Golovca, Molnika (582 m), Debelega hriba (617 m), Križatca (622 m) in Kopanc (684 m). Na Kopancah zavije meja proti severu, prestopi cesto Sostro—Šmartno pa se nato spusti v dolino Male reke. Kmalu zatem se povzpne na Zid (747 m), se spet spusti v dolino in v velikem ovinku k Savi, ki jo prestopi blizu Kresnic. Severna meja teče nekaj časa severno od Save, najprej pod Cicljem, potem pa po vrhovih Malega Ciclja (819 m) in Murovice (743 m). Nazadnje še v velikem loku obide dolino Kamnice in pride do Save, ki se je potem drži

vse do Obrij. Tu se začne zahodna meja, ki preseka Ljubljano tako kot v času občine Ljubljana-Moste. Navedene občinske meje oklepajo ozemlje, ki meri dobrih 152 km².

UPRAVNE RAZMERE. Ozemlje, ki pripada občini Ljubljana Moste-Polje, je upravno enotno, vendar ne smemo pozabiti, da je bila bivša občina Ljubljana-Moste mestna in da je bilo na njenih tleh v glavnem samo eno naselje, in to Ljubljana, pravzaprav le njen severovzhodni del. Lahko bi ga imenovali kar severovzhodna Ljubljana, vendar samo zaradi lažjega razumevanja, ker nikoli ni predstavljal posebne enote. Ta del Ljubljane je nastal deloma že leta 1896, v mnogo večji meri pa leta 1935 s priključitvijo bižnjih, dotlej samostojnih naselij.

Razen Ljubljane je bilo leta 1961 v občini Ljubljana Moste-Polje še 59 samostojnih naselij, od tega 23 ravninskih, ležečih na Ljubljanskem polju, in 36 okoliških, ležečih v območju bližnjega Posavskega hribovja. Tako je bilo vse do leta 1982, ko se je Ljubljana vnovič razširila, seveda tudi na področje občine Ljubljana Moste-Polje. Zajela je vsa njena ravninska naselja z izjemo Podgrada; s tem so le-ta tako rekoč prenehala obstajati, saj so postala del severovzhodne Ljubljane, sedaj raztegnjene do vznožja Posavskega hribovja. Tako je danes v občini samo še 38 samostojnih naselij: poleg Ljubljane še 36 hribovskih vasi in Podgrad, ki pa po legi tudi sodi mednje.

Vse ozemlje občine Ljubljana Moste-Polje je razdeljeno na katastrske občine. Katastrske občine, naslednice starih podobčin, so nastale v začetku 19. stoletja in odigrale pomembno vlogo pri ugotavljanju kakovosti zemljišč ter odmeri davčnih obveznosti; kasneje tudi pri popisih prebivalstva in pri razdelitvi zemljišč. Obsegajo območja enega ali več naselij, v mestih pa njihove dele, včasih naselja, iz katerih so ti mestni deli nastali. Leta 1981 je bilo na občinskem ozemlju 24 katastrskih občin: 14 (Nove Jarše, Brinje II, Novi Vodmat, Moste, Zelena jama, Smartno, Zadobrova, Kašelj, Sostro, Podmolnik, Dobrunje, Bizovik, Slape in Štepanja vas) na mestnem in 10 (Dolsko, Petelinje, Vinje, Križevska vas, Senožeti, Laze, Volavlje, Trebevljevo, Javor in Lipoglav) na okoliškem področju. Kot vidimo, imajo večinoma imena po starejših, tedaj pomembnih krajih.

Danes imajo katastrske občine manjši pomen. Njene naloge so vsaj deloma prevzele krajevne skupnosti, posebna oblika neposrednega odločanja ljudi pri urejanju krajevnih zadev. Od leta 1982 je v občini 23 krajevnih skupnosti, 19 na mestnem in 4 na okoliškem področju. Poprečno zavzema vsaka izmed njih po 6,6 km² ozemlja. V resnici so na sklenjeno zazidanih mestnih predelih prav majhne in nimajo več kot po nekaj sto kvadratnih metrov površine, na primer KS Sotočje samo 220 kvadratnih metrov, največja krajevna skupnost Besnica pa kar 56 kvadratnih kilometrov. Navkljub majhni površini pa so mestne krajevne skupnosti po številu prebivalstva daleč pred okoliškimi. Za primer naj navedemo KS Polje, ki ima 5166 krajanov, in KS Klopce, ki premore komaj 195 ljudi. Meje krajevnih skupnosti so večinoma samostojno načrtane in se ne ujemajo z mejami katastrskih občin, vsaj povsod ne.

Ozemlje občine Ljubljana Moste-Polje tudi zemljepisno ni enotno. Segstavljajo ga deli tako različnih naravnih enot, kot sta Ljubljanska kotlina in Posavsko hribovje, prva zastopana v manjših zahodnih, druga v večjih vzhodnih predelih občinskega ozemlja.

RAVNINSKI SVET. Ljubljansko kotlino je izoblikoval močan udor zemeljske skorje med Alpami in Dinaridi, kar se je zgodilo v terciarju, v mladi geološki dobi. Nastalo udorino je kdaj pa kdaj zalivalo bližnje Panonsko morje, ki je sem prihajalo po globokih dolinah, po današnji Trboveljski in Tuhinjski dolini. Ko se je plitvo morje naposled le umaknilo proti vzhodu, je v Ljubljanski kotlini ostalo jezero, izpostavljeno delovanju vanj priteka-jočih rek. Nevarnejše so mu bile strme in močne alpske reke, tako silovite, da so lahko sproti pobirale z gora naletelo kamnito drobirje, imenovano grušč. Spotoma so ga obrusile, potem pa so ga kot pesek in zaobljeni prod v ravnih plasteh odložile na jezerskem dnu. Tako so jezero v Ljubljanski kotlini od-rinile na vzhod in na njegovem mestu izoblikovale prodnato ravnico, danes imenovano Ljubljansko polje. Delo tekočih voda pa s tem še ni bilo pri kraju: hitele so za umikajočim se jezerom, se nazadnje združile v eno samo reko, ki je naposled predrila počasi dvigajoče se kotlinsko obrobje in otekla v Panonsko morje. To delo je opravila Sava, ki ima največ zaslug za to, da je v severnem delu Ljubljanske kotline nastalo kar obsežno polje. Na jugu je segalo do ožine med Grajskim gričem (376 m) in Šišenskim hribom (499 m). Najprej se je še zadrževalo plitvo jezero, ki so ga kraške reke z blatnimi na-nosi le počasi spreminjale v barje. Ljubljansko barje so osuševali v vseh zgo-dovinskih časih, še najbolj uspešno znani Gruber, ki je konec 18. stoletja s prekopom med Grajskim gričem in Golovcem povezal konca Ljubljaničinega okljuka ter s tem pospešil pretok vode skozi mesto. Mehka barjanska tla pa so vseeno motila naseljevanje ljudi in ga potiskala na bolj suho in za gradnjo hiš pripravnjše Ljubljansko polje.

Ljubljansko polje ni popolnoma ravno. Rahlo visi proti vzhodu, kamor otekata obe glavni reki: Sava in Ljubljanica. Razen tega ju spremljajo bolj ali manj izrazite terase, v višjih legah suhe, v nižjih legah pa ponekod še danes izpostavljene poplavam in zategadelj manj rodovitne, pokrite s komaj obraslim prodom (Sneberski prod). Višje terase pa so rodovitne, prekrите z debelejšo ali tanjšo plastjo prepereline, ki se je sčasoma nabrala na prodni podlagi.

Plodno Ljubljansko polje leži v Ljubljanski kotlini, v ogromni kotanji, ki pa ni popolnoma zaprta. Za to je poskrbela Sava, in sicer tako, da je v pri-vzdignjeno obrobje zarezala dve večji dolini: eno na severozahodni, drugo na vzhodni strani kotline. Ti dolini sta predstavljali naravno pot, ki je kotlino povezovala z okolico in omogočala gradnjo umetnih poti. Ljubljanica teče po topljivih apneniških tleh in je kraška, deloma nadzemska deloma podzemska. Čeprav ni izoblikovala takšnih dolin kot Sava, je vendarle pustila za seboj nizko podolje in s tem Ljubljanski kotlini odprla razmeroma zložen prehod do severnega konca Jadranskega morja. Ugodne naravne poti so bile za kotlino pomembne, saj so vanjo že zgodaj pripeljale ljudi, željne ugodne naselitve.

HRIBOVITI SVET. S svojim večjim delom sega občina Ljubljana Moste Polje na vzhodno obrobje Ljubljanske kotline, v Posavsko hribovje. Posavsko hribovje sestavljajo podolžni hrbti in vmesne doline, mlade in različno vidne gube. Na južni strani se dviguje široko razpotegnjeni Litijski hrbet. Začenja se ob Ljubljanskem polju in se v obliki dveh kril, ki ju loči globoka dolina Save, razteza proti vzhodu, ves čas zložno in v neprenehlih vzponih. V južnem krilu prevladujejo starejše kamenine, sestavljene iz pribrežnih morskih used-lin, iz karbonskih glinastih škrlavcev in peščenjakov. Pas glinastih škrlavcev

je tu širok dobrih 10 kilometrov; začne se v Golovcu, potem pa se med Savo in Dinarskim gorstvom vleče proti vzhodu, tako da sega še prek občinskih meja. Na površju so te kamenine slabo sprijete, preperete in prikladnejše za gozdno rast kot za obdelavo. Enolično površino glinastih škrlavcev v Molniku in še ponekod oživljajo zaplate drobljivega apnenca, uporabnega v gradbeništvu.

Severno krilo Litijskega hrbta je nekoliko drugačne kameninske sestave. Pas glinastih škrlavcev je tu ožji, bolj razbit in omejen na nižje lege, razprostrte po stari savski terasi. Ponekod so ti glinasti škrlavci sprijeti v trdne škrlji, ki so jih včasih uporabljali za strešno kritino, v okolici Petelinjega pa tudi za izdelovanje mlinskih kamnov. Izrazitejši in bolj sklenjen je pas apnenca, ki nastopa v precej visokem, na južno stran strmo padajočem slemenu z Murovico (743 m) in Cicljem (819 m). Ta apnenec je precej čist, zato je ravni vrh Murovice posejan s kraškimi vrtačami. Ker daje takšen apnenec malo prepereline, je ondotni svet tudi skalnat, v glavnem pa pokrit z obsežnimi gozdovi.

Spričo mehkih tal je Litijski hrbet razgiban in razbit na posamezna slemena, kar še posebej velja za svet na desnem bregu Save. Razbile so ga tekoče vode, in sicer tako, da so vanj zarezale globoke doline. Največjo si je izdolbla Sava, ki si je prav po sredini Litijskega hrbta, takorekoč po njegovem slemenu, utrla pot proti vzhodu. Njena dolina je bila včasih širša, kot kaže ostank stare terase pod Murovico in Cicljem. Ta je pomembna, saj se je na njej naselilo kar sedem vasi: Vrh, Vinje, Osredke, Klopce, Križevska vas in Velika vas, ki pa je že v litijski občini. Prav tako je pomembna zdajšnja precej nižja dolinska ravnica, prekrita s prodom in primerna za naselitev. V tej dolini se vrste naselja Petelinje, Kamnica, Dolsko, Senožeti in na drugi strani Save Laze.

Besniško dolino je urezala Besnica, druga največja reka v zahodnem delu Litijskega hrbta. Sprva teče skoraj vzporedno s Savo, vendar v nasprotni smeri. Proti koncu se obrne na sever ter se po ozki in globoki dolini prebije do Ljubljane. Zaradi številnih pritokov so njena dolinska pobočja polna strmih globeli, pokritih z gozdovi. Dnična ravnica je v srednjem delu toliko široka, da sta v njej našli prostor Zg. in Sp. Besnica.

Besniški dolini je podobna dolina ob Dobrunjici, imenovani tudi Dobrunjščica, saj tudi ta voda teče najprej na zahod. Na koncu zavije proti severu in se pri Zavoglju izliva v Ljubljano. Njena dolina je na tem mestu širša in spojena z Ljubljanskim poljem. V njej je troje večjih naseli: Sadinja vas, Podlipoglav in Podmolnik.

V hribovitem svetu niso naseljene samo doline, ampak tudi vmesna slemena, v glavnem usmerjena proti vzhodu. Slemenski svet ni visok: polovica ga je v višinah od 300—500 metrov, polovica pa v višinah 500—700 metrov. Višje segajo samo posamični vrhovi okrog Janč, vendar ne več kot 792 metrov visoko. Na razglednih, iz časov našega narodnostnega in narodnoosvobodilnega boja znanih Jančah, stoji planinski dom, edini v vsej občini. Poleg janških hribov premore južno od Save več kot 700 metrov višine le še Kržareja (706 m) nad Trebeljevin. Številnejši pa so vrhovi, visoki čez 600 metrov. Med njimi velja omeniti Kopanico (684 m), Kališče (646 m), Javorski vrh (641 m), Žagarski vrh (626 m) in iz NOB znani Pugled (615 m). Naseljena so predvsem

nekoliko nižja slemena z vršnimi jasami, katerih se drže slikovito razporejene vasi, kot so Prežganje, Vnajnarje, Trebeljevo, Javor, Lipoglav, Pance in še nekatere druge.

Svet severno od Save je enotnejši, saj ga poleg stare savske terase sestavlja le še vzporedno dvigajoče se vrstno hribovje, iz katerega molita neizrazita vrhova Murovice in Malega Ciclja, ki je z 819 metri najvišji vrh v občini.

REKE. Svet, ki pripada občini Ljubljana Moste-Polje, je torej v precejšnji meri delo tekočih voda, rek in potokov. Tekoče vode so zasule jezero v Ljubljanski kotlini in na njenem dnu izoblikovale prodnato ravnino. Tekoče vode so preoblikovale Posavsko hribovje, vanj zarezale globoke doline in ga razbile na zveržena slemena. Največ tega dela je opravila Sava, še danes mlada in hudo nemirna reka, ne samo zaradi močnega kolebanja, ki niha med 26 in 1337 kubičnimi metri vodnega pretoka na sekundo, ampak tudi zaradi hitrega toka in skalnate struge. Čeprav je Sava takšna, je odigrala veliko vlogo v gospodarskem življenju Ljubljanske kotline in njenega vzhodnega obrobja. Preprosto zato, ker je omogočila vodno povezavo med Ljubljansko in Panonsko kotlino, s tem pa tudi menjavo njunih pridelkov na razmeroma kratke razdalje.

Nemirno Savo je za tovarno plovbo usposobil stari vek; srednji vek jo je še povečal in izpopolnil, čeprav je bila vedno naporna in tudi nevarna zaradi skalnih čeri, brzic in slapov. Med slapovi je bil najhujši Beli slap pri Zagorju ob Savi, tako visok, da ga s čolni ni bilo mogoče premagati. Čolnarji so morali pod njim blago vsako pot raztovoriti, ga sami ali s pomočjo živine po strmi stezi, vsekani v živo skalo, spraviti nad slap in ga tam vnovič naložiti na čolne. V 18. stoletju, za časa cesarja Karla V., so razstrelili poglavitne čeri v strugi, s čimer so Savo usposobili za nepretrgano plovbo. Tedaj šele so se na nemirni reki pojavile dolge, plitve ladje, posebej prirejene za takšno vožnjo. Navzdol so plule same, navzgor jih je bilo treba vleči s pomočjo dolgih vrvi. Sprva so jih vlačili brodarji, stopajoč po poti, ki je spremljala Savo zdaj na enem, zdaj na drugem bregu. Kasneje so v ta namen uporabljali živino, lastnino kmetov iz bližnjih vasi. Cvetoe savsko brodarstvo je sredi 19. stoletja uničila južna železnica. Zadnja ladja je plula po Savi leta 1862, a se je med vožnjo potopila.

Savska vodna pot je segala do Zaloga, kjer je bila do srede 19. stoletja največja obsavska pristaniška postaja z razkladalnimi in nakladalnimi pomoli in skladišči. Tjakaj se je stekalo po Savi pripeljano blago, predvsem bizeljsko vino, hrvaško žito in turška koruza, ki se je je oprijelo ime turščica, zato pač, ker je prihajala iz turškega dela Ogrske. To in še drugo robo so v Zalogu prelagali na težke tovarne vozove in jo po ovinkasti Zaloški cesti spravljali v Ljubljano, do njenega pristanišča na Bregu. Tam so jo morali vnovič pretovoriti na ladje in po Ljubljani prepeljati do Vrhnike pa še naprej do Trsta, seveda po kopnem.

Sava je z Ljubljano predstavljala enotno vodno pot proti morju, ki pa je bila med Zalogom in Ljubljano pretrgana. Spodnja Ljubljana namreč nikoli ni bila plovna, čeprav bi bila neposredna zveza s Savo na moč koristna. Plovbo na spodnji Ljubljani so onemogočale brzice pri Selu, na Fužinah in na Vevčah, a tudi hudo ovinkast tek. Med Sentpetrom in Mostami so bili kar

trije veliki okljuki: vodmatski, kodeljevski in selski. Prvi je bil obrnjen proti severu do Vodmata, drugi je segal na jug in je obdajal celotno Kodeljevo, tretji je imel široko zaobljen vrh med Selom in Mostami. Leta 1828 so ta del Ljubljane regulirali, in sicer tako, da so od Šempetra do Most potegnili novo, ravno potekajočo strugo. Staro so zasuli do Kodeljevega, naprej pa vanjo speljali odrezani Gruberjev prekop in ga s tem podaljšali do Sela.¹

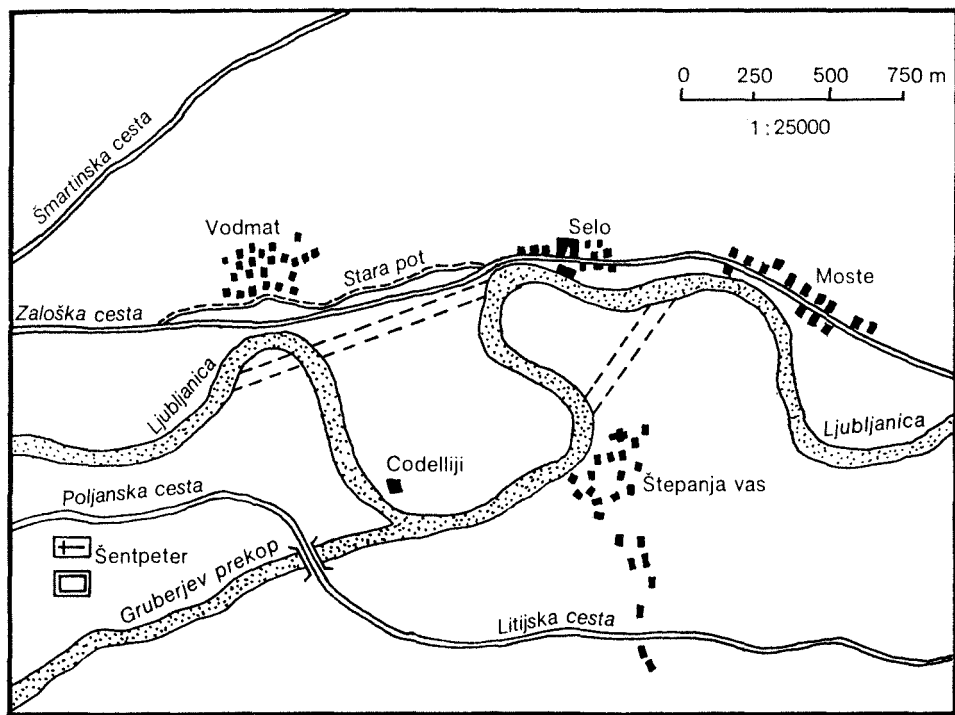
Regulirana Ljubljana ni odpravila brzic in vseh okljukov, a je bila vseeno priložnost za tiste, ki so si želeli, da bi bila plovna po vsej dolžini, tudi med Zalogom in Ljubljano. Zato ni čudno, da je samo nekaj let kasneje na Ljubljani steklo zahtevno in občudovanja vredno delo. Pod vodstvom strokovnjakov so ga opravili številni delavci, ki so pri selskih, fužinskih in vevških brzicah zgradili imenitne zapornice, obložene z rezanim kamnom. V zapornice so lahko spuščali vodo in tako dvigali ladje na višjo vršino. Žal se je to zgodilo samo nekajkrat, saj se je kmalu pokazalo, da je vodni prevoz blaga z dvigovanjem ladij čez brzice počasnejši kot prevoz blaga z vozovi. Zato je plovba med Zalogom in Ljubljano obstala; naprave z rezanim kamnom vred pa so odnesli roparji, čeprav so jim grozila svarilna opozorila z odsekanimi rokami.

RAVNINSKA NASELJA. Eno najstarejših, če že ne najstarejše ravninsko naselje je nastalo ob koncu 2. tisočletja pred našim štetjem na območju današnjega Grajskega griča. To so po letu 1961 ugotovili arheologi, ki so ob sedanji Salendrovi ulici odkopali več kot 300 žarnih grobov, pokopališče bližnjega naselja, ki so ga osnovali neznani priseljenci z Vzhoda. Naslednica te prazgodovinske naselbine je bila Emona, ustanova Rimljanov, ki so jo leta 14 po našem štetju obdali s pravokotnim, 522 metrov dolgim in 432 metrov širokim obzidjem. Stala je v presledku med Grajskim gričem in Šišenskim hribom, nekoliko odmaknjeno od levega brega Ljubljane. Rimska Emona je propadla ob preseljevanju ljudstev, ki so jo spremenila v kup zidnih ruševin, po slovanško imenovanih »gradišče«.

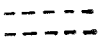
Nekaj stoletij kasneje je blizu opustele Emone nastalo novo, tokrat slovensko naselje. Zgodovinski viri ga omenjajo že leta 1144, in sicer z nemškim imenom Laibach, samo dve leti kasneje pa že tudi z domačim imenom Luwigana. Nova naselbina se je najbrž razvila iz starejšega čolnarskega kraja, nastalega ob koncu plovne poti po Ljubljani. Raztezala se je po desni strani Ljubljane, v varstvu gradu, stoječega na Grajskem griču. Malo nižje, ob vodi, so pristajali čolni, natovorjeni z blagom, ki je do Vrhnike prihajalo po kopnem, naprej pa po Ljubljani. V 13. stoletju je v bližini, vendar na levi strani reke, nastalo novo пристanišče in novo čolnarsko naselje, znano pod imenom Novi trg. Dvodelno mesto je v 14. stoletju dobilo obzidje. Spuščalo se je z grajskega griča in oklepalo Stari trg, tedaj že raztegnjen do današnjega Vodnikovega trga, in Novi trg, kjer se je naslanjalo na vzhodno obzidje starega gradišča.

Obzidje se je držalo do srede 18. stoletja, z njim vred tudi prvotna Ljubljana, ki je leta 1754 štela okrog 500 hiš in 4128 prebivalcev. Nekaj več kot 100 hiš je že tedaj stalo zunaj obzidja, v naseljih, ki so pripadala mestu. Ko se je otesla zidnega oklepa, si je Ljubljana zagotovila hitrejši razmah. Na-

¹ Prvotno se je Gruberjev prekop stekal v Ljubljano pod gradom Thurn, ne tam, kjer se izteka sedaj.

Ljubljana in Gruberjev prekop okoli leta 1880

- tedanji tek Ljubljanice in Gruberjevega prekopa,
- kasnejša prekopa, ki sta skrajšala Ljubljanico in podaljšala Gruberjev prekop v bližino Most

predovala je na vse strani, vendar bolj na sever in na severovzhod, kjer so že takrat stala nekatera ravninska naselja.

Iz obzidane Ljubljane je proti severovzhodu vodilo troje pomembnih poti: Poljanska, Šentpeterska in Šmartinska. Poljanska cesta se je začela pri Kloštrskih vratih, na današnjem Vodnikovem trgu, in kmalu pridržala do Poljan, predmestne vasi, podolgem razporejene obakraj ceste vse do današnjega Ambroževega trga. Ko so odstranili obzidje, je ob tej cesti zraslo novo naselje, imenovano Zgornje Poljane. Ene kot druge so že v 18. stoletju spadale pod Ljubljano, vendar kot posebna katastrska občina Poljansko predmestje. Obsegala je svet med Ljubljano, Grajskim gričem in Golovcem. Zazidan je bil predvsem pas ob Poljanski cesti, delno tudi pas ob Ljubljani, kjer je že leta 1828 vzniknila znana cukrarna. Stala je ob vodi, vendar si je kot prva na Slovenskem olajšala delo s parnim strojem. Malo naprej je zrasla stara klavnica, in sicer na koleh, zabita v dno Ljubljane. Leta 1847 se je pojavila Prisilna delavnica, zraven nje pa tri leta kasneje živinozdravniška bolnica in z njo povezana šola za živinozdravniške pomočnike. Po potresu leta 1895 so

na koncu Poljan zgradili veliko vojaško oskrbovališče. Vse te in še druge ustanove, znanilke zgodnjega kapitalizma, so poljansko Ljubljano raztegnile daleč proti vzhodu, vse do dolenjske železnice, zgrajene leta 1893. Njen nadaljnji razmah je začasno ustavila posest baronov Codellijev, lastnikov obsežnega zemljišča v okolju stare Ljubljane.

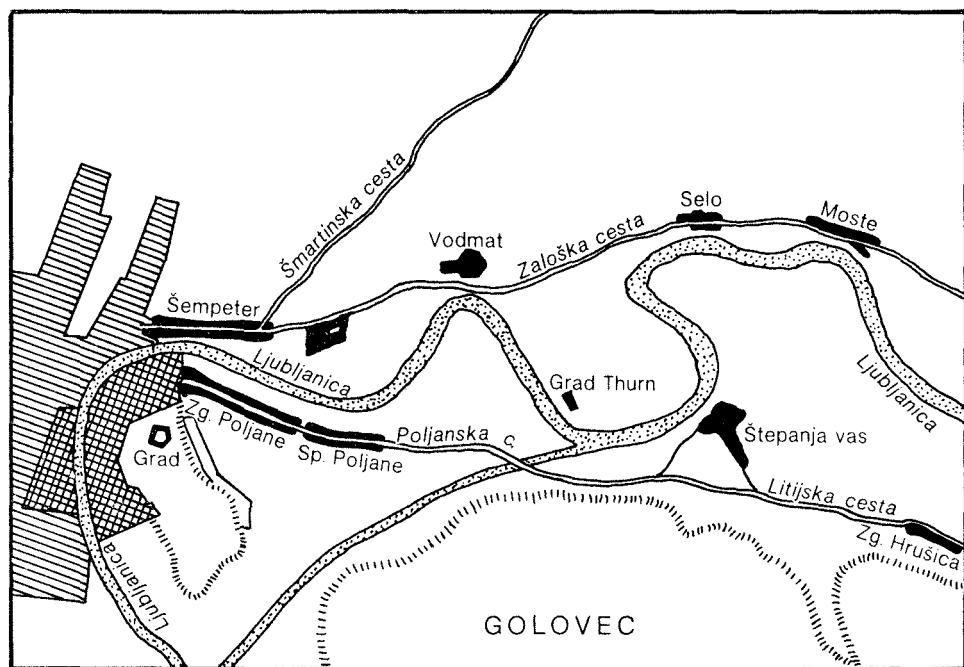
Šentpeterska cesta, prednica današnje Trubarjeve ulice, se je začela pri Špitalskem mostu čez Ljubljano. Takoj zatem je zavila na desno in se spustila v Šentpeter, ki je bil v zgodnjem srednjem veku najpomembnejši kraj v osrčju Ljubljanske kotline. Kot poljanske, so se tudi šempetrske hiše vrstile vzdolž ceste, in sicer od današnje Prečne do današnje Rozmanove ulice. Na severni strani so stale kmečke hiše, na južni strani so prevladovali obrtniški domovi, segajoči na obrežje Ljubljane. Med kasnejšimi šempetrskimi obrtniki je bilo največ mesarjev, strojarjev in milnarjev, ki so lahko s pomočjo odtekajoče Ljubljane svoj posel opravljali tako, da mesto ni trpelo prehudega smrada in nesnage. V 18. stoletju se je tudi Šentpeter pridružil Ljubljani in postal njena katastrska občina, imenovana Šentpetersko predmestje. Zajemala je svet med Ljubljano in južno železnico, zgrajeno leta 1849, vendar le do današnje Njegoševe ulice na vzhodni strani. Zaradi te upravne spremembe je prišlo k cerkvi sv. Petra nekaj novih ustanov, med drugim poglavitno mestno pokopališče, lazaret za kužne bolezni, ki so ga kasneje spremenili v znano vojašnico, in leta 1788 tudi župnijska šola, 1906 preseljena na Šmartinsko cesto.²

Šentpeterska cesta je bila med vsemi tremi, ki so vodile iz Ljubljane na vzhodni strani, najpomembnejša, saj je bila del slovite Zaloške ceste. Ta je kot njeno nadaljevanje hitela k sotočju Save in Ljubljane in tako povezovala dvoje rečnih pristanišč: Zalog in Ljubljano. Stara Zaloška cesta je bila ovinakasta, tu in tam tudi stisnjena in komaj prehodna. Vodila je ob Ljubljani, zato je za Šentpetrom zavila na levo in po današnji Šlajmerjevi ulici dosegla Vodmat. Ko so leta 1828 med Šentpetrom in Mostami regulirali Ljubljano, so zravnali tudi Zaloško cesto. Začrtali so jo vzporedno z Ljubljano, mimo Vodmata, ki je tako ostal ob strani. Staro Zaloško cesto so sicer pustili, a so jo kasneje večinoma zazidali. Dolgo časa se je obdržal samo njen vzhodni konec, znan pod imenom Stara pot.

Ob Zaloški cesti je bila vrsta kmečkih naselij, ki jim je promet pripomogel do večje blaginje. Tak je bil *Vodmat*, prvokrat omenjen v 15. stoletju. To je bila gručasta vas ob Ljubljani. Ukvarjala se je s kmetijstvom, saj so ji pripadala obsežna polja na Dolgih njivah, ležečih severovzhodno od vasi. Nekateri vaščani so bili tudi prevozniki, trgovci in gostilničarji, premožni ljudje, kot še danes pričajo nekatere pritlične, a trdno zidane hiše s kamnitimi podboji. Posebno velik pa Vodmat ni bil, saj je leta 1869 prebivalo v njem nekaj več kot 350, leta 1881 pa nekaj več kot 400 vaščanov. Veljal je za posebno katastrsko občino, ki ji je pripadalo 47 ha okoliškega sveta.

Pri današnji Znamenjski ulici se je od Šentpeterske ceste odcepila Šmartinska cesta, povezava Ljubljane s Šmartnim in sosednimi vasi. Ob tej cesti ni bilo naselij; hitela je preko Kravje doline ter ob zahodni strani Dolgih njiv proti severovzhodu.

² Na tej šoli je pred vojno poučeval znani mladinski pisatelj Josip Ribičič.

Stara Ljubljana in naselja na njenem vzhodu

- Ljubljana v začetku 18. stoletja,
- Ljubljana ob koncu 18. stoletja,
- naselja na vzhodu Ljubljane v 18. stoletju

Sredi 19. stoletja so se s kmečko odvezo v avstrijskih deželah na stežaj odprla vrata kapitalistični proizvodnji in kapitalističnim proizvodnim odnosom. Zamudne in majhne obrtniške delavnice so se morale umakniti tovarnam, velikim industrijskim obratom, ki so s pomočjo strojev in velikega števila mestnih delavcev delali hitreje in z mnogo večjim uspehom. Nastajajoča industrija ni bila posebno izbirčna: potrebovala je predvsem dobre prometne zveze pa ceneno delovno silo. Ljubljana zastran tega ni bila na slabem, saj jo je že od sredine 19. stoletja železnica povezovala z Dunajem in Trstom. Še manj težav je bilo z delovno silo, ker je bližnja kmečka okolica, oproščena zemljiških spon, predstavlja neizčrpen vir odvečnega prebivalstva. Takšna delovna sila je bila poceni, zato spodbuda tujemu, predvsem nemškemu kapitalu, da je iskal dobiček tudi v oddaljeni Ljubljani.

Kapitalizem, oborožen z novimi zahtevami, je v Ljubljani sprožil pravo gradbeno ihto. V dotlej neznatnem Šentpetru je leta 1893 stekla gradnja splošne bolnišnice, ne brez zvez s stoletno zdravstveno tradicijo na tem kraju.

Kmalu zatem so v bližini zrasle še druge zdravstvene in socialne ustanove, a tudi stanovanjska poslopja ob Zaloški in Šmartinski cesti. Tako se je Ljubljana približala Vodmatu, ki je leta 1896 izgubil značaj samostojnega naselja in se pridružil napredujočemu mestu. Že leta 1862 je v Vodmatu zrasla tovarna. Ob Ljubljani jo je postavil podjetni Fidelis Terpinc ter tam izdeloval sukno in vojaške odeje. Ta tovarna še obratuje, in sicer pod imenom Pletenina. Leta 1901 je bila v Vodmatu zgrajena remiza, tramvajska vozarnica. Zato pač, ker si je Ljubljana tega leta s skromno zamudo za drugimi mesti omislila električno cestno železnico. Ena izmed dveh tramvajskih prog je potekala po Zaloški cesti vse do vojaške bolnišnice. Ta proga je bila za Vodmat in okolico velikega pomena, saj ga je hitro in preprosto povezovala z drugimi deli mesta.

Novi časi so odjeknili tudi onkraj južne železnice, ob prazni Šmartinski cesti, nadvse pripravnih za gradnjo novih tovarn. Leta 1882 je na samotnem kraju severno od južne železnice vzniknila Tovarna kleja.³ Bila je razmeroma velika, saj je že ob prvem vzponu zaposlovala 200 delavcev. Leta 1906 je — spet daleč od mesta, na selski gmajni — nastala Kemična tovarna. Odpadne snovi je odlagala v bližnji Zeleni jami, skopani sredi 19. stoletja zaradi potreb pri gradnji blizu tam speljane južne železnice. Leta 1909 je pričela z delom še tretja velika tovarna. To je bila Kolinska, tovarna kavnih nadomestkov, podružnica podobnega podjetja v češkem mestu Kolinu, po katerem je dobila tudi ime. Kolinsko so zgradili na njivi vodmatskega trgovca Šantla, ob Šmartinski cesti in le malo vstran od starejše Tovarne kleja. Do leta 1936 so bili njeni lastniki češki kapitalisti, poslej Franck, zagrebška podružnica nemškega koncerna.

Prodor kapitalizma na obrobje severovzhodne Ljubljane je Vodmat zgrabil s takšno silo, da je začel takorekoč čez noč opuščati kmetijstvo. Ljudje so za drag denar prodali zemljo, večinoma špekulantom, ki so slutili razmah mesta in z njim povezano iskanje ustreznih gradbenih parcel. Večino slovitih vodmatskih Dolgih njiv je pokupil vodmatski mesar Trškan, rojen 1845 v Podmolniku. Iz odkupljene kmečke zemlje je uredil 77 gradbenih parcel in jih pozneje z velikim dobičkom prodal graditeljem hiš v Zeleni jami, tipičnim predstavnikom tistih vznemirljivih časov.

Zelena jama je dobila ime po že omenjeni jami, ki je spremljala severno stran južne železnice od podvoza na Šmartinski cesti⁴ do začetka današnje Tovarniške ulice. V počasi ozeleneli jami se je igrala okoliška otročad, drugič spet so v njej urili vojaški bobnarji in trobentači. Ob jami je vodila pot, ki se še sedaj imenuje Pot ob Zeleni jami, čeprav je že dolgo od tedaj, ko je bila zasuta. Naprej so bile Dolge njive, potekajoče vzporedno v severovzhodni smeri. Kot že vemo, je te njive odkupil Trškan in jih prodal tistim, ki so bili za to, da se naselijo v tem kraju. Prvi, ki je kupil zemljo na bivših Dolgih njivah, je bil Janez Grajzar iz Smlednika, tačas lastnik manjše klobučarske

³ Tovarno sta osnovala ljubljanska meščana Hierschsohn in Steinberg, a je že leta 1905 prešla v roke nemške delniške družbe, ki je ostala njena lastnica do osvoboditve. V boljših časih je na leto predelala čez 500 vagonov kosti v kostni klej, kostno moko in želatino. Dokler je stala na samem, za okolico ni bila neprijetna. Za kasneje priseljene okoličane pa je predstavljala takšno nadlogo, da je morala po stoletih obratovanja opustiti proizvodnjo.

⁴ Podvoz je bil zgrajen leta 1909.

delavnice v Ljubljani. Kljub smradu iz bližnje Tovarne kleja je leta 1896 na kupljeni parceli zgradil hišo — v kotu med Potjo ob Zeleni jami in Tovarniško ulico — vendar se vanjo ni vselil. Tri leta kasneje je zraven Grajzarjevega doma postavil hišo železničar Anton Suhadolec in v njej tudi prebival. V naslednjih desetletjih je na nekdanjih Dolgih njivah zraslo 177 zasebnih, večinoma enodružinskih hiš, od tega kar 77 na Trškanovi lastnini. To je bilo že pravo, za kapitalistično dobo značilno proletarsko naselje, razporejeno ob ulicah, potekajočih v smeri nekdanjih poljskih poti od jugozahoda proti severovzhodu. Nekaj posebnega sta bili Ljubljanska in Središka ulica. Prva je bila mejna, saj je potekala po črti, do katere je segala takratna uradna Ljubljana. Zaradi te posebnosti se je imenovala Ljubljanska ulica, vendar samo do osvoboditve, ko je postala Kavčičeva ulica. Središka ulica je bila edina prečna ulica, speljana po nekdanji poljski poti, ki je tekla povprek čez sredino Dolgih njiv.

Drugi, vzhodni del Zelene jame je nastal po prvi svetovni vojni, v stari Jugoslaviji, ki je bila prav tako kapitalistična in že zato ni mogla zadovoljivo rešiti nekaterih osnovnih družbenih protislovij. Ta del Zelene jame je nastal na nenaseljeni selski gmajni, na zemljiški posesti tedanjega moščanskega župana Oražma. Razdelil jo je na gradbene parcele in jih oddal kupcem, med katerimi je bilo spet največ delavcev in železničarjev. Le-ti so v stari Jugoslaviji na tem prostoru zgradili več kot 80 hiš, v glavnem enodružinskih. Čeprav mlajši, raztegnjen ob ulicah, potekajočih od juga proti severu, se selski del Zelene jame ni bistveno ločil od vodmatskega. Leta 1940 je vsa Zelena jama štela 253 hiš in 2896 prebivalcev, vendar ni bila posebna katastrska občina. Pripadala je različnim katastrskim občinam, med katerimi je bil na prvem mestu Novi Vodmat.

Novi Vodmat — navadno imenovan kar Vodmat — je bilo drugo novo naselje, ki je nastalo v občini Moste. Kot pove že ime, je nastal zraven starega Vodmata, ob Zaloški cesti, vendar onkraj dolenjske železnice. Na severu je segal do Poljske poti, ki je ovinkasto vodila iz Vodmata v Moste, približno tako kot današnja Partizanska ulica. Novi Vodmat ni poznal ne vaškega življenja ne vaških poti. Nastajal je samostojno in ob ulicah, ki mu jih je določala razvrstitev gradbenih parcel. Ta pa je potekala v ravnih vrstah od juga proti severu in takšne so bile tudi ulice. Svet na severni strani Poljske poti je pripadal Dolгим njivam in je bil v glavnem pozidan še pred prvo svetovno vojno v skladu s potekom poljskih poti.

Novi Vodmat se omenja v statistiki šele leta 1900, a je že takrat štel 479 prebivalcev, več kot njegov mnogo starejši sosed. Na zunaj se ni veliko razlikoval od bližnje Zelene jame, saj so bile tudi tu v večini enodružinske hiše delavcev, vsaj deloma zaposlenih v Mergenthalerjevi usnjarni, ki je stala na južni strani Zaloške ceste, tam, kjer je sedaj Teol, tovarna pomožnih sredstev in sintetičnih pralnih surovin. Leta 1913 je Vodmat dobil osnovno šolo v nalašč za to zgrajeni stavbi, v kateri je danes Srednja šola za elektroenergetiko. Vodmat je napredoval tako hitro, da se je že pred prvo svetovno vojno približal vzhodnjeje ležečemu Selu. S tem je dosegel največji možni obseg in se pozneje ni več širil.

Selo se ni nikoli dosti ukvarjalo s kmetijstvom, čeprav ga lahko prištevamo med stara naselja. Njegov začetek naj bi bil povezan z mlinom, ki je

mlel s pomočjo vode, padajoče čez tamkajšnji jez na Ljubljani. Sredi 18. stoletja so kranjski deželni stanovi mlin odkupili in tam zgradili veliko suknarno, ki je oskrbovala graničarje v Vojni krajini. Bila je največja v takratni Avstriji, saj naj bi nekaj časa zaposlovala celo tisoč delavcev. Ščasoma se je ob njej razvilo naselje, v nekaterih virih imenovano Selo pri tovarni. Lastniki suknarne so kupili bližnjo graščino, verjetno letovišče tržaških jezuitov. Kupčija se ni obnesla: suknarna je propadla, postala je spet mlin. A tudi ni imel sreče, saj so mu že leta 1824 zaradi osuševalnih del na Barju podrli jez. Opuščen mlin so končno dobile karmeličanke; uredile so tam samostan s cerkvico, vendar tako, da je motil promet na Zaloški cesti. Zato so ga po osvoboditvi podrli.

Vse drugače se je obnesla graščina: dobila jo je vojska in v njej že leta 1810 uredila žrebčarno. Ostala je tam do leta 1937, ko so jo preselili v Ponoviče pri Litiji. Potem ko je Selo izgubilo tovarno in mlin, ni več dosti napredovalo. Leta 1825 je bilo na Selu 25 večinoma lesenih poslopij, med katerimi je bilo le 6 pravih kmečkih hiš.

Drugačni časi so napočili s kapitalizmom, v začetku 20. stoletja, ko se je na njegovih tleh naselila Kemična tovarna. Tedaj je živinski trgovec Predovič za žrebčarno, ob današnji ulici Vide Pregarc, zgradil vrsto enakih hiš, v katerih so bila številna stanovanja, namenjena delavcem v bližnjih tovarnah. Zaradi tega je Selo tako naraslo, da je leta 1931 štelo 102 hiši in skoraj tisoč prebivalcev. Ni pa bilo samostojno naselje, marveč ze pripadalo bližnjim Mostam, kar je bil vzrok, da se Selo uradno ni več imenovalo.

Moste. Prvotne Moste so se — tako kot Selo — raztezale ob Ljubljani, tam, kjer le-ta zavije proti Fužinam. Moste se prvič omenjajo v 14. stoletju, vendar sodijo med mlajše kolonizacijske vasi, tako značilne za Ljubljansko polje. Moščanske hiše niso stale ob vodi, vrstile so se ena zraven druge ob severni strani Zaloške ceste, in sicer tako, da so bile s krajšo južno stranjo obrnjene k cesti. Prevladovali so stegnjeni kmečki domovi z enotno streho, ki je pokrivala stanovanjsko poslopje in zadaj stoječe, navadno nekoliko višje zidane gospodarske zgradbe. Vhodi v hišo in gospodarska poslopja so bili na daljši strani, z dvorišča, ki je nenavadno dobro ločevalo dve sosednji hiši. Takoj zadaj za hišo so se pričenjale moščanske Dolge njive, segajoče naravnost proti severu. Razdeljene so bile na zemljiške proge tako, da je vsaki hiši pripadala posebna proga, tista, na kateri je stala. Leta 1825 je bilo v Mostah 64 poslopij (18 zidanih in 46 lesenih), od tega 42 hiš in 22 gospodarskih poslopij. Vaščani, skoraj sami kmetje, so imeli vsega skupaj 555 parcel, večinoma po nekaj, izjemno pa kar 29!

Premožne in ugledne Moste so imele svojo katastrsko občino. Pripadalo ji je skoraj 400 ha okoliškega sveta, na katerem sta bila tudi Selo in selski del Zelene jame. Leta 1881 je na tej površini živelo 655 ljudi, leta 1931 pa 2440. Malo pred drugo svetovno vojno je stalo v Mostah 655 hiš, od tega 540 pritličnih in samo 9 dvonadstropnih. Istočasno je bilo tam še 72 gospodarskih poslopij, večinoma hlevov in kozolcev. Vse te številke zajemajo tudi Selo, ki je sicer hitreje naraščalo kot Moste. Seveda pri tem ne gre pozabiti, da so bile Moste že prej in tudi v stari Jugoslaviji sedež občine, v katero je poleg Zelene jame, Vodmata in Sela spadalo tudi Kodeljevo, potem ko je nastalo.

Kodeljevo je nastalo razmeroma pozno, šele po prvi svetovni vojni. Poprej je bil svet v okljuku Ljubljane, odrezanem leta 1828, v rokah graščine Thurn. Grajsko poslopje je stalo na jugozahodni strani tega zemljišča, sredi obsežnega parka. Leta 1701 je graščino kupil Peter Codelli, trgovec iz italijanskega Bergama. Codelliji, ljubitelji znanosti in umetnosti, so leta 1734 poleg gradu postavili kapelico, centralno stavbo s kupolo, ki jo je sijajno poslikal Frančišek Jelovšek. Njegove freske so ohranjene in sodijo med najlepše kulturno-zgodovinske spomenike v občini; prav tako tudi bližnji kamniti vodnjak.

Prek graščinskega sveta je držala poljska pot, ki je povezovala Spodnje Poljane s Štepanjo vasjo; potekala je približno tako, kot poteka sedanja Povšetova cesta. Tako je bilo vse do konca prve svetovne vojne, ko so zadnji lastniki graščinski svet razprodali in s tem omogočili zidavo novega naselja, po njih imenovanega Kodeljevo. Prve hiše so pognale v kotu med Povšetovo ulico in Ljubljano; naslednje so nastajale ob ravni, v glavnem od severa proti jugu potekajočih ulicah, na koncu zavitih tako, da niso motile ne gradu ne njegove neposredne okolice. Na jugu so segale do Gruberjevega prekopa, na vzhodu do stare, tedaj že dolgo zasute Ljubljaničine struge, sedaj spremenjene v ulico Na peči. Del Kodeljevega na drugi strani te ulice je zrasel kasneje in po drugačnih gradbenih načelih, kot kažejo vzporedno z Ljubljano potekajoče ulice. Ta del je namreč spadal v katastrsko občino Štepanja vas, vtem ko je bilo preostalo Kodeljevo pripojeno vodmatski katastrski občini. Kodeljevo se je že po zunanjem videzu nekoliko ločilo od delavskih naselij onkraj Ljubljane. Bilo je premožnejše, nemara bolj uradniško, če smemo tako presoditi po prostornejših hišah. Kot takšno je predstavljalo kar malce nenavaden spoj med starimi Poljanami in prav tako staro Štepanjo vasjo.

Štepanja vas se v virih omenja v 16. stoletju, a je zagotovo starejša, kot kažejo njene v gručo postavljene hiše in na delce razdeljena zemljiška posest. Štepanja vas se je preživljala s kmetijstvom, bila pa je tudi priljubljeno shajališče ljubljanskih in okoliških voznikov. Slednje po zaslugi cerkve sv. Stefana, zaščitnika konj. Na njegov praznik v mesecu decembru so se pri stari cerkvi zbirali domači in okoliški vozniki in mu v dar prinašali voščene kornjičke. Leta 1881 je Štepanja vas štela 356 prebivalcev, 50 let kasneje pa že več kot tisoč, vendar tedaj med njimi že ni bilo več toliko pravih kmetov.

Nove Jarše. Začetki tega prav tako delavskega naselja segajo v leta pred drugo svetovno vojno. Nastajalo je na dotlej praznem prostoru med Šmartinsko cesto in Žalami.

Rast ravninskih naselij ob severovzhodni Ljubljani je začasno zavrla prva svetovna vojna. Oživila je po letu 1918, v stari Jugoslaviji. Tudi ta je bila kapitalistična in vse preveč odvisna od tujega kapitala, da bi lahko kaj več storila za gospodarski razmah in ublažila kričeča socialna nasprotja. Nič drugače ni bilo v ravninskih naseljih ob severovzhodni Ljubljani, kjer se je stari industriji pridružilo le nekaj novih obratov. Najpomembnejši je bil Saturnus, ki se je leta 1921 naselil zraven Kemične tovarne. Izdeloval je pločevinasto embalažo, vendar vse do leta 1935 pod vodstvom tujega kapitala. Leta 1923 je dobila sosedo Kolinska. To je bil Zmaj, tovarna daleč naokrog znanih električnih baterij. Če prištejemo še manjši obrat katranskih premazov, ki ga je leta 1940 zraven Saturnusa zgradila mestna Plinarna, je seznam večjih industrijskih obratov, nastalih v stari Jugoslaviji, pri kraju. Čeprav je pičel,

je pomemben, saj je pospešil gradnjo in urbanizacijo na obrobju severovzhodne Ljubljane. Tako je napredovala, da je takratna oblast leta 1935 odpravila moščansko občino in jo kratkomalo podredila mestni občini Ljubljanski. Ljubljana je s tem pobrala vsa obravnavana ravninska naselja (Nove Jarše, Zeleno jamo, Vodmat, Selo, Moste, Kodeljevo, Štepanjo vas) in pomaknila svoje meje daleč na vzhod, vse do črte, ki v navzven izbočenem loku povezuje Nove Jarše in Štepanjo vas.

PREOSTALA RAVNINSKA NASELJA. Po razširitvi leta 1935 je vzhodno od Ljubljane ostalo še 23 samostojnih naselij. Po legi lahko ta naselja razvrstimo v tri skupine: v severno, osrednjo in južno. V severni skupini so obsavska naselja, nastala na ledenodobni terasi, ki v precejšnji oddaljenosti spremlja nižje, malorodovitno obrežje Save. V glavnem so to mlade kolonizacijske vasi, v nizu in na gosto razporejene ob cesti, ki povezuje Tomačevo z Zalogom. V tem nizu nastopa šesterica sprva razmeroma majhnih krajev: Obrije, Šmartno, Hrastje, Sneberje ter Zg. in Sp. Zadobrova. Spadajo med enovrstna ali dvovrstna obcestna naselja; edina izjema je Zg. Zadobrova.

Zgornja Zadobrova ni obcestna, ampak gručasta, kar dokazuje, da je med vsemi obsavskimi naselji najstarejša. Številke iz 1. tabele pa pričajo, da je tudi najživahnejša. Leta 1881 je namreč štela komaj 119 ljudi, manj kot Sneberje, Šmartno ali Sp. Zadobrova. Tedaj je morala biti še prava vas, zaposlena v kmetijstvu. Pridelovala je žito, krompir, za trg pa čebulo, tako kot njena soseda. Malo kasneje se je tam okrog uveljavilo mlinarstvo. Omogočila ga je Bobnarica, danes skoraj presahli savski rokav, na katerem se je sčasoma nabralo kakšnih deset velikih vodnih mlinov. Nekatera mlinska poslopja še stojijo in so zanimiv spomenik opustele obrtne dejavnosti. Leta 1931 je Zg. Zadobrova po številu prebivalstva še zmeraj zaostajala za Sneberjami in Šmartnim, toda ne več za Sp. Zadobrovo. Neverjeten vzpon pa je doživela po osvoboditvi, v zadnjih desetletjih, ko se je iz majhnega naselja prelevila v pravo mesto s 1903 prebivalci. Prehitela je vsa obsavska naselja in se uvrstila med najhitreje razvijajoča se ravninska naselja, saj premore sedaj 16-krat več ljudi, kot jih je v njej živelo pred sto leti.

Sneberje zavzema osrčenje danes sklenjenega niza obsavskih naselij. Povezano je tako z Zg. Zadobrovo kot tudi s Šmartnim na zahodni strani. Leta 1881 je predstavljalo največji kraj med obsavskimi vasi, prav tako še leta 1931. Sedaj zaostaja za Zg. Zadobrovo, čeprav ima štirikrat toliko prebivalcev, kot jih je imelo pred sto leti. Preostali obsavski kraji so rasli počasneje in so še danes razmeroma majhni, še posebno Hrastje in Obrije.

Drugačen, manj kmetski je bil razvoj naselij v osrednji skupini, razporejeni ob Ljubljani, zdaj na enem zdaj na drugem bregu reke, deloma pa tudi ob precej oddaljeni Zaloški cesti.

Fužine so prvo preostalo ravninsko naselje na desnem bregu Ljubljane. Nastale so ob njenih brzicah, ki so jih ustvarila trdna konglomeratna tla. Njihovo vodno silo sta že v 16. stoletju izkoriščala mlin in žaga, kasneje kovačnica, ki je dala kraju ime. V drugi polovici 19. stoletja sta se tu naselili manjši elektrarni, ki se od leta 1897 oskrbujeta z električno energijo vevško papirnico. »Romantiko« tega kraja dopolnjuje skoraj pol tisočletja star, vendar dobro ohranjen grad, ustanova ljubljanskega župana Khisla. Fužine so leta 1881 šttele samo 63 prebivalcev, sto let kasneje pa že 274, več kot štirikrat toliko.

i. tabela

Zap. št.	Naselja	Število prebivalcev leta			Porast v %
		1881	1931	1981	
1.	Bizovik	591	637	960	162
2.	Dobrunje	513	589	775	151
3.	Fužine	63	195	274	443
4.	Hrastje	68	123	178	262
5.	Obrije	86	106	127	148
6.	Podgrad	177	159	195	110
7.	Podmolnik	167	218	292	175
8.	Polje	63	792	5 644	8954
9.	Slape	250	287	296	118
10.	Sneberje	238	368	919	386
11.	Sostro	295	393	796	270
12.	Sp. Hrušica	220	259	356	161
13.	Sp. Zadobrova	196	212	472	240
14.	Sp. Kašelj	237	257	447	188
15.	Studenec	388	742	651	168
16.	Šmartno	231	348	582	263
17.	Vevče	383	861	2 472	645
18.	Zadvor	289	471	897	310
19.	Zalog	417	963	3 961	950
20.	Zavoglje	51	68	88	172
21.	Zg. Hrušica	186	294	414	223
22.	Zg. Zadobrova	119	228	1 903	1600
23.	Zg. Kašelj	448	688	2 175	485
Skupaj		5666	9258	24 874	436

Studenec, vas na nasprotnem bregu Ljubljanice, se je prvotno raztezala na severni strani Zaloške ceste in bila izrazito enovrstno obcestno naselje. Pod ledenodobno teraso, v nižjih legah ob Ljubljanici, so se včasih razprostirali mokrotni pašniki. Tu so turjaški grofje že leta 1686 uredili živalski vrt, prvi v Ljubljani, in ga obdali z obzidjem. Na pobudo dr. Janeza Bleiweisa je Ljubljana leta 1876 ta svet odkupila in na njem postavila znano bolnišnico za duševne bolezni. Studenec je bil že leta 1881 večji kraj, saj je štel kar 388 prebivalcev, nemara zato, ker so mu prišteli delavce, ki so tedaj gradili bolnišnico. Še veliko večji je bil leta 1931, tokrat najbrž zavoljo vštetih bolnikov.

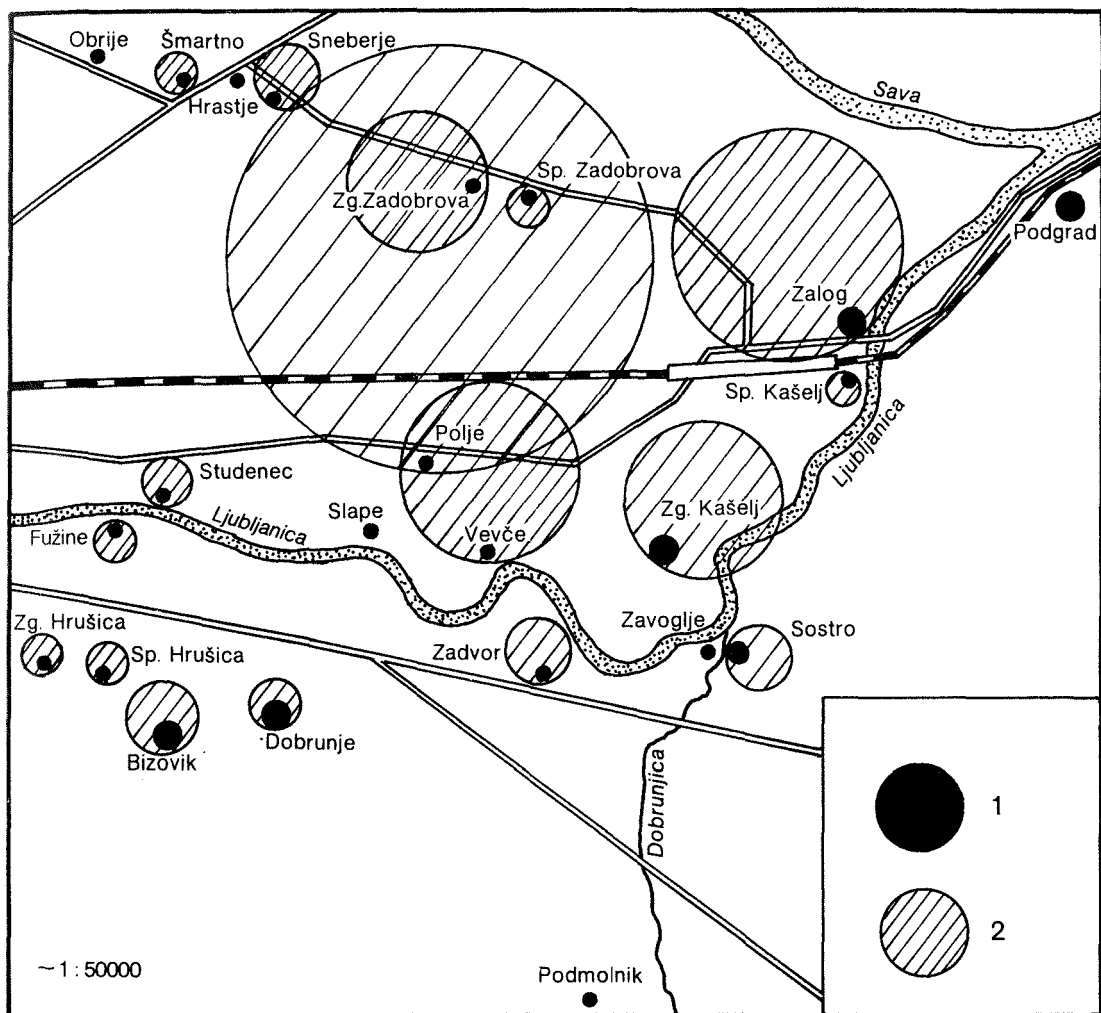
Slape so prav tako na levem bregu Ljubljanice. Spadajo med mlade kolonizacijske vasi, čeprav so nastale ob neki stranski poti. Na proge razdeljene zemljiške posesti so na severni strani segale do Zaloške ceste, do stare Marijine cerkve. Pri tej cerkvi je leta 1825 stalo šest hiš, vendar le dvoje pravih kmetij. Malo naselje je pripadalo Slapam, a se je kasneje osamosvojilo in dobilo ime Polje, pravzaprav Devica Marija v polju. Kasnejše *Polje* se je uveljavilo kot upravno središče obsežnega okolja, predvsem kot sedež občine,

ki se je s krajšim presledkom obdržala v kraju vse do leta 1961. S to vlogo si je zagotovila nagel razvoj, vse drugačen kot matične Slape, ki so leta 1881 šteje 250 prebivalcev, sto let kasneje pa le 296 in so med vsemi preostalimi ravninskimi naselji najmanj napredovale; Polje pa daleč najbolj, saj je imelo leta 1981 kar 5644 prebivalcev, rekordnih 89-krat več kot sto let prej.

2. tabela

Zap. št.	Naselja	Število aktivnih prebival.	Število aktivnih kmetov	%	Število akt. preb. v nekmeč. poklicih	%
1.	Bizovik	488	19	3,9	469	96,1
2.	Dobrunje	417	36	8,2	383	91,8
3.	Fužine	131	3	2,3	128	97,7
4.	Hrastje	92	18	19,5	74	80,5
5.	Obrije	69	8	11,6	61	88,4
6.	Podgrad	72	3	1,4	71	98,6
7.	Podmolnik	150	22	14,6	128	85,4
8.	Polje	3 039	21	0,9	3 018	99,1
9.	Slape	164	19	11,5	145	88,5
10.	Sneberje	456	30	6,5	426	93,5
11.	Sostro	404	10	2,8	394	97,2
12.	Sp. Hrušica	182	15	8,2	167	91,8
13.	Sp. Zadobrova	228	14	6,1	214	93,9
14.	Sp. Kašelj	233	14	6,0	219	94,0
15.	Studenec	312	10	3,2	302	96,8
16.	Šmartno	296	22	7,4	274	92,6
17.	Vevče	1 288	17	1,3	1 271	98,7
18.	Zadvor	442	13	2,9	429	97,1
19.	Zalog	2 160	51	2,3	2 109	97,7
20.	Zavoglje	47	3	6,4	44	93,6
21.	Zg. Hrušica	215	2	0,9	203	99,1
22.	Zg. Zadobrova	1 003	14	1,4	989	98,6
23.	Zg. Kašelj	1 220	34	2,4	1 191	97,6
Skupaj		13 108	390	3,0	12 718	97,0

Vevče so se razvile vzhodno od Slap, ob manjših brzicah na Ljubljani. Prvotno so bile kmečka vas, ki pa sta ji pripadala dva mlina, eden na desnem, drugi na levem bregu reke. Prvega so združeni podjetniki, med katerimi je bil tudi Fidelis Terpinč, že leta 1862 spremenili v papirnico. Papir so izdelovali iz cunj, sprva shranjenih v fužinskem gradu, od leta 1895 pa v domačih skladiščih na Vevčah. Dve leti kasneje se je ves čas uspešna papirnica priključila na omrežje fužinskih elektrarn in ta vir energije ohranila do današnjih dni. Industrijske Vevče so že leta 1881 šteje 384, leta 1981 pa več kot šestkrat toliko, kar predstavlja natančno 645-odstotno povečanje.

Porast števila prebivalstva v ravninskih naseljih od 1881—1981

1. stanje leta 1881,

2. stanje leta 1981.

Vsak milimeter polmera pomeni 200 prebivalcev leta 1881 in leta 1981

Zadvor se je naselil na desnem bregu Ljubljanice, nasproti Vevčam. Nastal je na križišču dveh poti, zato je bil zmeraj bolj podoben gručasti kot obcestni vasi. Pripadal mu je podhribovski zaselek Zabja vas, ki je nekaj časa s pridom izkoriščala ondodna nahajališča glin, prikladne za izdelovanje opeke. *Zadvor*, verjetno tako imenovan po koseškem dvoru, je spadal med večja naselja, saj je že leta 1881 v njem živelo blizu 300 ljudi, sto let kasneje pa že trikrat toliko. Ob cesti stoji spomenik, posvečen ustanovitvi Molniške čete dne

13. julija 1941, prve partizanske enote v Sloveniji. V bližnjem gozdu so jo ustanovili komunisti in skojevci iz takratne dobrunjske občine, med njimi tudi znani pesnik Jože Moškrič, doma iz Zadvara.

Zavoglje. Včasih so bili ob Dobrunjici ali Dobrunjščici številni mlini in žage, tudi v Zavogljju, prav pri izlivu te reke v Ljubljano. Zavoglje so bile vedno in so še danes majhen kraj, celo najmanjši med vsemi ravninskimi naselji. Ponaša pa se s starinsko cerkvico sv. Urha, v katero je vzdian rimski kamen.

Zgornji Kašelj. Na levem bregu Ljubljane, na začetku mogočnega Ljubljaničinega okljuka, leži Zg. Kašelj, včasih kmečka vas na oni strani struge. Med drugim je prideloval na ljubljanskem trgu zelo cenjeno zelje. Mnogi pa so našli zaposlitev v bližnji vevški papirnici, zaradi česar je kraj razmeroma hitro napredoval in se širil proti Vevčam, dokler se ni z njimi spojil v eno samo naselje. Leta 1981 je v Zg. Kašlju živelo 2175 ljudi, skoraj petkrat toliko kot sto let prej. S tem številom se je Zg. Kašelj približal Vevčam in sodi med največja ravninska naselja.

Spodnji Kašelj je najbrž starejši od soimenjaka, vsekakor pa starejši od Zaloga. Na to opozarja gručasta oblika vaškega jedra. Na bližnji cerkvi, ki stoji na rimskem grobišču, lahko vidimo del vzdianega rimskega nagrobnika. Sp. Kašelj je bil že leta 1881 za polovico manjši od sosedaj; sedaj je za njim tako zaostal, da premore le še četrtno njegovega prebivalstva.

Zalog se je razvil na terasi, severozahodno od današnjega mostu čez Ljubljano. Uveljavil se je v kasnem srednjem veku kot končna postaja ob savski vodni poti. Pod ježo so bile pristaniške naprave, skladišče in mitnica, tudi urejen prostor za razkladanje in nakladanje sem pripeljanega blaga. Južna železnica je sicer uničila cvetoče savsko brodarstvo, vendar Zalog zaradi tega ni trpel posebne škode. Pomagala mu je prav železnica, ki si je v Zalogu uredila veliko ranžirno tovarno postajo. V najnovejšem času so se ji pridružila skladišča in nekateri pomembni industrijski objekti, ki so mestu pomogli do hitrega razvoja. Leta 1881 je v Zalogu živelo 417 ljudi, petdeset let kasneje pa že 963, tako da je bil takrat največji kraj v občini Ljubljana Moste-Polje. V tem času je zgradil 50 hiš, večinoma delavskih in železničarskih. Naglo je napredoval tudi po osvoboditvi, saj je leta 1981 živelo v njem kar 3961 ljudi, devetkrat toliko kot sto let prej.

Podgrad. Prav na koncu ljubljanskega polja, ob izlivu Besnice v Ljubljano, leži Podgrad. Ime mu je dala lega pod gradom Sostro, katerega razvaline so na bližnjem hribu Grad. Kraju je bila v pomoč tovarna kemičnih izdelkov, ki je tu pričela z delom v prvi polovici 19. stoletja in jo moramo šteti za najstarejši industrijski obrat v občini, čeprav je leta 1880 pogorela. Obnovljena je bila leta 1910 kot podjetje za izdelavo suhih barv, ki pa se je kasneje odločila za izdelovanje organskih barvil. Danes se ta tovarna imenuje Arbo, izdeluje pa razne kemične izdelke.

Nasploh lahko rečemo, da je osrednja skupina naselij hitreje napredovala kot obsavske vasi. Najbrž zaradi boljše prometne zveze z Ljubljano in zaradi bogatih virov vodne sile, ki so omogočili razmah obrtne dejavnosti in kasnejši prehod nekaterih smeri v industrijo.

V južni skupini naselij so tako imenovane podhribovske vasi. Vrste se ob cesti, ki se pod Štepanjo vasjo odcepi od glavne Litijske ceste in ob vzhodju

Golovca hiti v dolino Dobrunjice. Zdi se, da so te vasi najstarejše med vsemi preostalimi ravninskimi naselji v občini.

Zgornja Hrušica je prva v tej skupini. Svojčas je bila enovrstna obcestna vas z zemljiškimi progami, ki so na severni strani segale do Ljubljane. Leta 1881 je štela 186 prebivalcev, sto let kasneje pa 414, kar pomeni, da je v tem času komaj podvojila svoje prebivalstvo. Še manj je napredovala sosednja Spodnja Hrušica, ki se od soimenjakinje loči tudi po tem, da se ne razteza podolžno, ampak prečno, ob potoku, ki priteka z Golovca.

Bizovik je zanimiv kraj. Danes je gručast, a je bil sprva značilna obcestna vas. V dolino Bizoviškega potoka je segel kasneje in s tem bistveno spremenil nekdanjo obliko. Leta 1825 je Bizovik štel 68 hiš, vendar samo 27 gruntarskih. Ostale so bile kajže, last ljudi, ki jih franciscejska mapa imenuje »obrtniki«. Zdi se, da v Bizoviku že tedaj ni manjkalo ne tesarjev ne peric, ki so v Bizoviškem potoku prale za ljubljanske gospodinje. Leta 1881 je bilo v kraju sto hiš in 591 vaščanov, kar pomeni, da je bil tisti čas največji med preostalimi ravninskimi naselji. V naslednjem stoletju je opešal in krepko zaostal za hitreje razvijajočimi se kraji.

Dobrunje je značilna dvovrstna obcestna naselbina, kar še danes ni težko ugotoviti. Vas je najbrž dobila ime po »dobrinu«, koseškem sodniku. Če to drži, potem so morale biti Dobrunje koseška vas, kakršnih je bilo v 16. stoletju na Kranjskem le še kakih 60. Kosezi so bili potomci staroslovenskih veljakov, še v srednjem veku neodvisnih, oproščenih fevdalnih dajatev in obveznosti. Živeli so po svojih zakonih in imeli svoje sodnike-dobrine. V 12. stoletju je oblast te sodnike odpravila; kasneje je odpravila tudi koseze in jih potisnila med tlačane. Kosezi so živeli v večjih hišah, v nekakšnih dvorih, kakršen je moral biti tudi v bližnjem Zadvoru. V stari Jugoslaviji so bile Dobrunje večje upravno središče, sedež občine, ki je zajemala večino sveta med Golovcem in Ljubljano. V občinski hiši, ki še stoji ob Litijski cesti, pri odcepu proti Lipoglavu, je bila tudi pošta. Včasih so Dobrunje po velikosti zaostajale samo za Bizovikom. Zdaj je drugače, saj so jih — tako kot Bizovik — prehitela druga, živahnejša naselja.

Na hribu nad Dobrunjami stoji razgledna srednjeveška cerkev sv. Urha. Med zadnjo vojno je bila tam belogardistična postojanka in prizorišče hudih zločinov. Vojašnica je bila v mežnariji s kletjo, v kateri so mučili pripadnike OF. Na to opozarjajo spominske plošče in cerkev, spremenjena v muzej. Zraven njega je grobnica, v kateri so posmrtni ostanki 123 žrtev, med njimi tudi Jožeta Moškriča. Ob grobnici je veličasten spomenik, okrašen z reliefi, ki ponazarjajo zmago NOB in boljše življenje.

Sostro se je razvilo ob poti, ki je spremljala desni breg Dobrunjice. Južneje ležeče naselje s cerkvijo je mlajše. V starem naselju so prevladovali kmetje, nekaj je bilo tudi mlinarjev in žagarjev. Med mlini na Dobrunjici so bili celo takšni, ki niso mleli žita, ampak smodnik. Prvo smodnišnico v tem kraju je postavil Anton Kappus že leta 1762, ko je moral opustiti izdelovanje te nevarne snovi na Streliški ulici v Ljubljani. Prvo je zgradil blizu Sostrega, drugo pri naselju ob cerkvi. Ti smodnišnici sta kmalu propadli, vendar so jih leta 1813 obnovili in povečali. Smodnik so izdelovali iz gnoja, zemlje in zidnih ruševin, kar vse so zmetali na kup ter nekaj let namakali z gnojnico. Tako pridobljenemu solitru so dodajali žveplo in oglje ter dobili trdo mešanico,

ki so jo mleli v posebnih mlinih na Dobrunjici. Sostrske smodnišnice so delale do leta 1871, ko je v Kamniku nastala sodobna tovarna, v veselje domačinov, sitih pogostnih eksplozij. Sicer pa je bilo Sostro velik kraj že leta 1881, saj je imelo tedaj že 295 prebivalcev. Napredovalo je tudi v naslednjih desetletjih in do konca stoletja svoje prebivalstvo skoraj potrojilo.

Podmolnik. K podhribovskim vasem lahko prištejemo še Podmolnik, ki leži ob potoku Breski pod 582 metrov visokim Molnikom. Podmolnik je raztreseno naselje in bolj spominja na hribovski kot na ravninski kraj.

Če bi hoteli iz podatkov, navedenih v 1. tabeli, izluščiti kakšno značilnost, je to v prvi vrsti hitro naraščanje števila prebivalstva v ravninskih naseljih zunaj Ljubljane. Seveda ne toliko zaradi večjega naravnega prirastka kot zaradi priseljevanja. Leta 1881 je na vsem opisovanem področju živel 5666 ljudi, leta 1931 9258, leta 1981 pa že 24 874, kar štirikrat toliko. Ob tem povprečju lahko pomislimo na drugo značilnost, namreč na hitrejšo rast nekaterih naselij kot drugih, predvsem na imeniten vzpon Polja, Zg. Zadobrove, Zaloga in Zg. Kašlja, pa na relativno zaostajanje Podgrada, Slap in Obrij.

Tretja značilnost tega področja je urbanizacija, premoč mestne zaposlitve nad kmečko. Urbanizacijo na opisovanem področju ponazarja 2. tabela. Je pomanjkljiva, ker vsebuje samo podatke za leto 1981 ter prikazuje stanje in ne razvoja; je pa vseeno zanimiva, saj na ta način zvemo, da je bilo tedaj med aktivnim prebivalstvom samo 3 % pravih kmetov. Vse druge je preživljalo delo v mestnih poklicih. Nekaj več kmetijstva je ostalo le še v Hrastju, Podmolniku, v Obrijah in v Slapah. Skoraj povsem so izginili kmetje iz Polja, kjer jih že tako nikoli ni bilo kdo ve koliko, iz Zg. Hrušice, iz Zg. Zadobrove, iz Podgrada in z Vevč. Do urbanizacije tega področja ni prišlo kar čez noč, saj je bilo tam že leta 1953 med aktivnim prebivalstvom komaj kaj več kot 10 % pravih kmetov.

Urbanizacija, povezana z bližino Ljubljane, je leta 1982 privedla do pomembne odločitve. Tega leta so bila namreč vsa obravnavana naselja pripojena Ljubljani, tako da je danes na vsem ravninskem predelu občine Ljubljana Moste-Ljubljana eno samo mestno naselje. Ljubljana je torej v pičlih sto letih zajela ves severovzhodni del Ljubljanskega polja in dosegla vznožje Posavskega hribovja.

HRIBOVSKA NASELJA. Hribovska naselja so kraji, ki leže v Posavskem hribovju in so po letu 1982 ohranili samostojnost. Vseh je 36 oziroma 37, če sem štejemo še Podgrad, ki ni pripadel Ljubljani. Večina teh naselij je zares hribovskih, nekatera so dolinska spričo lege v dolinah Save, Besnice in Dobrunjice. Svet je sicer razgiban, poln razbitih slemen in dolin, a ni visok in za naselitev primeren. Kot dokazujejo številna arheološka najdbišča, je bil naseljen že v prazgodovinskih in zgodnjih zgodovinskih časih.

Hribovska naselja se v marsičem razlikujejo od ravninskih: vsa so stara, gručasta ali raztresena. Prave hribovske vasi so precej razmaknjene in s sodobnimi prometnimi sredstvi nekoliko težje dosegljive. Dolinska naselja imajo teh značilnosti manj in so podobna naseljem v ravnini. Isto velja za gibanje števila prebivalstva, ki v pravih hribovskih vaseh kaže stagnacijo ali celo nazadovanje, v dolinskih krajih pa tudi napredovanje.

Za začetek si oglejmo velikost posameznih naselij v letih 1881, 1931 in 1981, razvidno iz 3. tabele. Leta 1881 je na vsem hribovitem področju občine

3. tabela

Zap. št.	Naziv kraja	Število prebivalcev			Porast v %	Nazad. v %
		1881	1931	1981		
1.	Besnica	148	143	108		—137,0
2.	Brezje	39	35	35		—111,4
3.	Češnjice	100	103	124	124,0	
4.	Dolgo brdo	47	58	50	106,3	
5.	Dolsko	246	230	342	139,9	
6.	Gabrje	127	113	96		—132,0
7.	Janče	83	77	46		—180,4
8.	Javor	265	254	132		—200,7
9.	Kamnica	63	68	223	354,0	
10.	Klopce	39	71	40	102,5	
11.	Križevska vas	60	79	45		—133,3
12.	Laze	168	181	184	109,5	
13.	Mali Lipoglav	63	69	88	139,7	
14.	Mali Vrh	36	48	41	136,5	
15.	Malo Trebeljevo	75	49	20		—375,0
16.	Osredke	60	42	20		—300,0
17.	Pance	80	66	52		—153,8
18.	Petelinje	81	51	69		—117,4
19.	Podlipoglav	118	133	166	112,7	
20.	Prežganje	72	73	62		—116,1
21.	Ravno brdo	107	51	29		—369,0
22.	Repče	89	80	58		—153,4
23.	Sadinja vas	121	169	318	263,0	
24.	Selo	65	60	48		—135,4
25.	Senožeti	216	217	383	177,3	
26.	Šentpavel	73	63	51		—143,1
27.	Tuji grm	76	81	35		—217,1
28.	Vel. Lipoglav	49	36	40		—122,5
29.	Vel. Trebeljevo	65	68	60		—118,3
30.	Vinje	158	163	202	127,3	
31.	Vnajnarje	254	163	84		—302,4
32.	Volavlje	207	196	118		—175,4
33.	Vrh	41	54	21		—195,2
34.	Zagorica	51	71	89	174,5	
35.	Zagradišče	102	89	62		—164,5
36.	Zg. Besnica	35	96	69	197,1	
Skupaj		3699	3606	3610		—102,9

Ljubljana Moste-Polje premoglo več kot 200 prebivalcev samo pet vasi. Na prvem mestu je bil Javor, po južnih obronkih Javorskega Žagarskega vrha raztreseno naselje z jedrom na ozkem brdu, visečem v dolino Dobrunjice. V resnici je tam le malo hiš, večinoma so v obliki zaselkov brez reda razporejene po slemenih in tam, kjer je vsaj nekaj kolikor toliko ravnega sveta. Na drugem mestu po velikosti so bile Vnajnarje, prav tako razložena slemenska vas, vendar na sosednjem hrbtu, tistem, ki spremlja desni breg Besnice. Vnajnarje nimajo vaškega jedra kot Javor, zato so bile za okolico še manj privlačne.

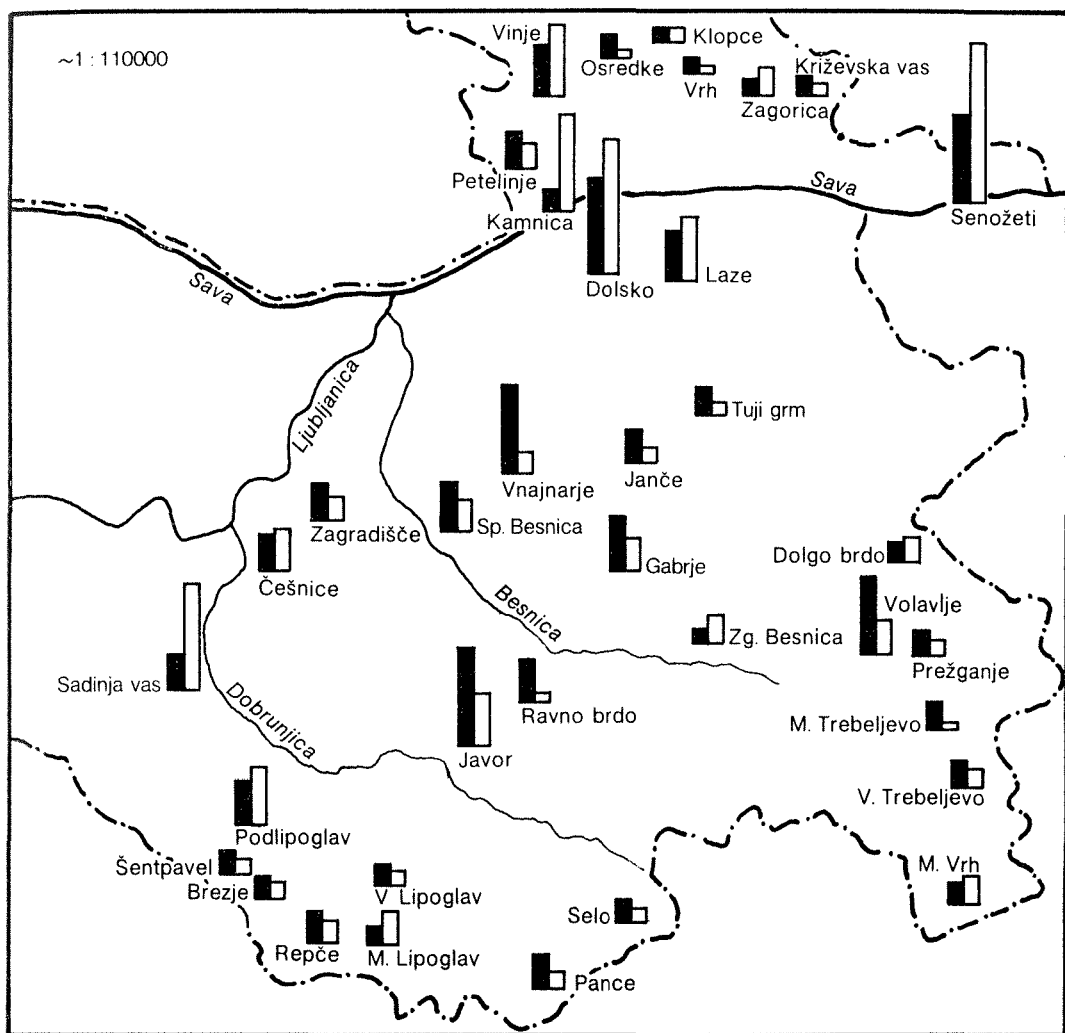
Sledilo je Dolsko, ki je že leta 1881 štelo 246 vaščanov. Dolsko, skoraj ravninska vas v sprva široki dolini na levem bregu Save, je podobna gručastim vasem na Ljubljanskem polju. Na koncu seznama večjih krajev sta bila pred sto leti še Senožeti in Volavljje. Senožeti leže ob Savi, na njenem levem bregu, vendar tam, kjer je dolina ozka in primanjkuje za naselitev prikladnega prostora. Večina hiš se drži skupaj v dveh gručah, druge se v dolgem nizu stiskajo k vznožju dvigajočega se dolinskega pobočja. Senožeti so bile včasih pomembno brodarsko пристanišče, na katero še spominja okrog 300 let stara hiša (Senožeti št. 1). V njej je bila čolnarska gostilna, pod njo pa pristanišče. Volavljje so značilna slemenska vas, vendar ne raztresena, marveč gručasta. Leži na odprtem svetu, na okoli 600 metrov visokem hrbtu med zgornjo Besnico in Malo Reko.

Leta 1931 so imeli več kot 200 prebivalcev samo še trije kraji. Odpadle so Volavljje in Vnajnarje, znak da so nastopili novi časi, nevarni predvsem odročnim hribovskim vasem. Javor se je še obdržal na prvem mestu, a le zato, ker je nazadovalo Dolsko. Napredovale so samo Senožeti, vendar ne toliko, da bi bile lahko na prvem mestu.

Do leta 1981 se je slika velikosti vasi na tem delu občine še močneje spremenila. Zdaj je imelo več kot 200 prebivalcev pet krajev, vendar med njimi ni bilo ne Javora ne kake druge prave hribovske vasi. Do veljave so prišla dolinska naselja, poleg Dolskega in Senožeti še Sadinja vas, Kamnica in Vinje.

Sadinja vas leži v dolini Dobrunjice blizu Sostrega. Ugodna lega ji je pripomogla do občutnega vzpona, saj je v sto letih svoje prebivalstvo potrojila, podobno kot ravninska naselja. Nekaj podobnega velja reči o Kamnici, pred sto leti neznatni vasi ob Kamnici, levem pritoku Save. Povzdignile so jo ugodna lega in preprosta prometna zveza z bližnjo Ljubljano, pa plodna okolica, vabljliva tudi za veliko živinorejsko farmo, ki jo je v tem kraju osnovala Emona. Skorajda presenetljiv je porast Vinja, nekoliko višje ležeče vasi v povirju Kamnice. Vinje je zanimivo zato, ker se je včasih ukvarjalo z vinogradništvom, če je njegovo ime zares v zvezi s pridelovanjem vina.

Velikost naselij ni posebno poučna, vendar opozarja na to, da je bil čas v hribovitem svetu izbirčen, vendar drugače kot v ravnini. Povzdignil je dolinska naselja, odrinil pa prave hribovske vasi, bolj oddaljene in slabše povezane z mestom. Ugotovljeno potrjuje tudi gibanje števila prebivalcev v zadnjih sto letih, prav tako razvidno iz že omenjene tabele. Vidimo, da je v tem času vsaj nekaj svojega prebivalstva izgubilo kar 22 naselij od 36, kolikor jih je na hribovskem področju. Skupaj so te vasi izgubile v stoletjih 899 ljudi, to je skoraj polovico vsega svojega prebivalstva. Največji primanjkljaj sta utrpela Malo Trebeljevo in Ravno brdo, ki sta izgubila skoraj tri četrtine vaščanov in postala neznatni vasi; prva ima le še 20, druga pa 29 prebivalcev. Hudo je

Gibanje števila prebivalstva v hribovskih naseljih od leta 1881—1981
 Črni stolpiči predstavljajo število prebivalstva leta 1881, beli pa leta 1981
 Vsak milimeter višine stolpiča pomeni 20 ljudi

prizadelo Vnajnarje in Osredke, vas pod Murovico, saj sta ostala brez dveh tretjin svojih vaščanov. Na polovico je padlo število ljudi v Tujem grmu, Javoru, na Vrhu, na Jančah in v Volavljah. Le malo bolje so se odrezale vasi Besnica, Brezje, Gabrje, Križevska vas, Pance, Prežganje, Selo, Šentpavel, Veliki Lipoglav, Veliko Trebeljevo in Zagradišče. Iz navedenih primerov ni težko ugotoviti, da so številčno nazadovale predvsem izrazite hribovske vasi, take, ki leže v višjem, za življenje zahtevnejšem okolju.

4. tabela

Zap. št.	Naziv kraja	Aktivno prebivalstvo 1953			Aktivno prebivalstvo 1981		
		skupaj	v kmet.	%	skupaj	v kmet.	%
1.	Besnica	65	35	53,8	56	13	23,2
2.	Brezje	23	13	56,5	21	8	38,1
3.	Češnjice	56	25	44,6	55	10	18,2
4.	Dolgo brdo	32	24	75,0	28	17	60,7
5.	Dolsko	129	42	32,5	173	18	10,4
6.	Gabrje	72	62	86,1	27	8	29,6
7.	Janče	44	23	52,2	11	3	27,2
8.	Javor	137	107	78,1	52	10	11,2
9.	Kamnica	46	19	46,3	112	20	17,8
10.	Klopce	28	18	64,2	16	4	25,0
11.	Križevska vas	27	16	59,2	21	6	28,5
12.	Laze	103	17	16,5	99	7	7,1
13.	Lipoglav	37	17	45,9	40	3	7,5
14.	M. Vrh	28	25	89,3	15	4	26,6
15.	M. Trebeljevo	33	30	90,9	14	7	50,0
16.	Osredke	19	13	68,4	12	3	25,0
17.	Pance	43	28	65,1	26	9	34,6
18.	Petelinje	35	16	45,7	29	6	20,6
19.	Podlipoglav	56	33	58,9	82	13	15,8
20.	Prežganje	40	24	60,0	27	7	25,9
21.	Ravno brdo	14	14	100,0	13	5	38,5
22.	Repče	43	20	46,5	29	6	20,6
23.	Sadinja vas	83	17	19,3	162	9	5,5
24.	Selo	32	26	81,2	21	4	19,0
25.	Senožeti	140	71	50,7	180	6	3,3
26.	Šentpavel	31	19	61,3	24	10	41,6
27.	Tuji grm	33	25	75,7	9	1	11,1
28.	V. Lipoglav	26	17	65,4	12	5	41,6
29.	V. Trebeljevo	37	30	81,1	29	8	27,6
30.	Vinje	81	56	69,1	95	19	20,0
31.	Vnajnarje	77	64	83,1	38	21	55,2
32.	Volavlje	116	101	87,1	48	23	47,9
33.	Vrh	21	13	61,9	11	5	45,4
34.	Zagorica	46	32	69,5	45	5	11,1
35.	Zagradišče	40	26	65,0	30	10	33,3
36.	Zg. Besnica	50	40	80,0	35	7	20,0
Skupaj		1928	1158	60,1	1697	320	18,8

Staro se umika novemu — ena zadnjih hiš v predmestnih Mostah, Zaloška 107

Osamljeni spomin na Štepanjo vas

Napredovalo pa je 14 krajev, ki so v navedenem času skupaj pridobili 810 novih prebivalcev. Največ je prispevala Kamnica, ki je sedaj več kot trikrat večja, kot je bila pred sto leti; veliko tudi Sadinja vas. Močno so napredovali še kraji: Senožeti, Zg. Besnica, Dolsko in nekoliko presenetljivo Zagorica, vas na zgornji savski terasi pod Murovico.⁵ Med naselji, ki so porasla, je nekaj takih, ki so napredovala le za malenkost in bolj stagnirajo kot ne. V to vrsto spadajo Dolgo brdo, Klopce in Laze.

Zaradi znatnega porasta v nekaterih dolinskih vaseh se število prebivalcev na vsem hribovitem področju občine v zadnjem stoletju ni bistveno zmanjšalo, samo za 89 ljudi. Če bi to vzeli za merilo, bi dejali, da prebivalstvo v tem delu občine stagnira: podrobnosti so nekoliko drugačne, kot smo pravkar spoznali.

In kako je s kmetijstvom, ki je svoj čas preživljalo veliko hribovskih vasi. Nekaj o tem lahko vzemo iz 4. tabele, sestavljene tako, da opozarja na spremembe, nastale med letoma 1953 in 1981. Vidimo, da je bilo leta 1953 na tem področju še 1158 pravih kmetov, takih, ki jih je preživljalo samo kmečko delo. To je pomenilo 60 % vsega aktivnega, za delo sposobnega prebivalstva. Leta 1981 je bilo pravih kmetov le še 320 ali 18,8 % aktivnega prebivalstva. Seveda ni treba ob teh številkah misliti na propad kmetijstva, prej na pešanje njegovega tržnega značaja. Znano je namreč, da se mnogi, v večini mladi iz teh krajev, dnevno vozijo na delo »v mesto«, tako da se ukvarjajo s kmetijstvom samo v prostem času in da pridelajo toliko, kot sami potrebujejo. Nekaj več pravih kmetov je ostalo na Dolgem brdu, v Vnajnarjih in v Malem Trebeljevem, zelo malo pa v dolinskih naseljih: v Senožetih, Sadinji vasi, Lazah, a tudi na Malem Lipoglavu.

OBČINA LJUBLJANA MOSTE-POLJE

Po popisu prebivalstva leta 1961 je bilo v občini 10 400 gospodinjstev in 32 724 prebivalcev, leta 1986 pa 24 411 gospodinjstev in 76 083 prebivalcev. Število občanov se je v zadnjih 25 letih torej več kot podvojilo in je bilo v občini vsako leto povprečno po 1734 novih ljudi, v glavnem priseljenih iz drugih predelov Ljubljane in od drugod.

Samoupravno so delovni ljudje in občani organizirani za skupščine družbenopolitičnih skupnosti v 23 temeljnih delegacijah iz krajevnih skupnosti z 257 delegati in v 162 temeljnih delegacijah iz organizacij združenega dela s 1118 delegati; za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti družbenih dejavnosti pa je v krajevnih skupnostih 142 delegacij s 1062 delegati in v organizacijah združenega dela 246 delegacij z 2391 delegati.

STANOVANJSKA GRADNJA. Nenavadno visok prirastek je tako ali drugače povezan z načrtno gradnjo stanovanj v novih ali starih naseljih. Načrtna gradnja Novih Jarš je stekla leta 1965. Poleg okoli 2400 stanovanj je bilo tam sezidanih še nekaj trgovin, vzgojno-varstveni enoti, dve osnovni šoli in nekaj drugih objektov. S tem so Nove Jarše postale sodobno mestno naselje, ki pa svojega največjega obsega še ni doseglo. Isto lahko rečemo o Štepanjskem

⁵ Med zadnjo vojno so Nemci Zagorico požgali, a je bila po osvoboditvi obnovljena. Zgorela je tudi lesena hiša znamenitega matematika Jurija Vege. Na mestu lesene hiše stoji sedaj zidana z urejeno spominsko sobo.

Pogled od sotočja Ljubljanice in Gruberjevega prekopa proti vzhodu občine leta 1972 ...

naselju. Nastalo je po letu 1973 na prostoru med Štepanjo vasjo ter sotočjem Gruberjevega prekopa in Ljubljane. Doslej je bilo v tem novem naselju zgrajenih okrog 3400 stanovanj, zraven tega pa še več pripadajočih objektov. Leto dni kasneje je na drugi strani Ljubljane, na tleh starega vojaškega vežbališča, stekla gradnja Novih Fužin, ki naj bi sedaj šteje 5000 stanovanj in okrog 16 000 prebivalcev.

Nova naselja ob nekdanjem vzhodnem robu Ljubljane sestavljajo značilne večnadstropne stanovanjske enote z urejenim okoljem, z igrišči, zelenicami in

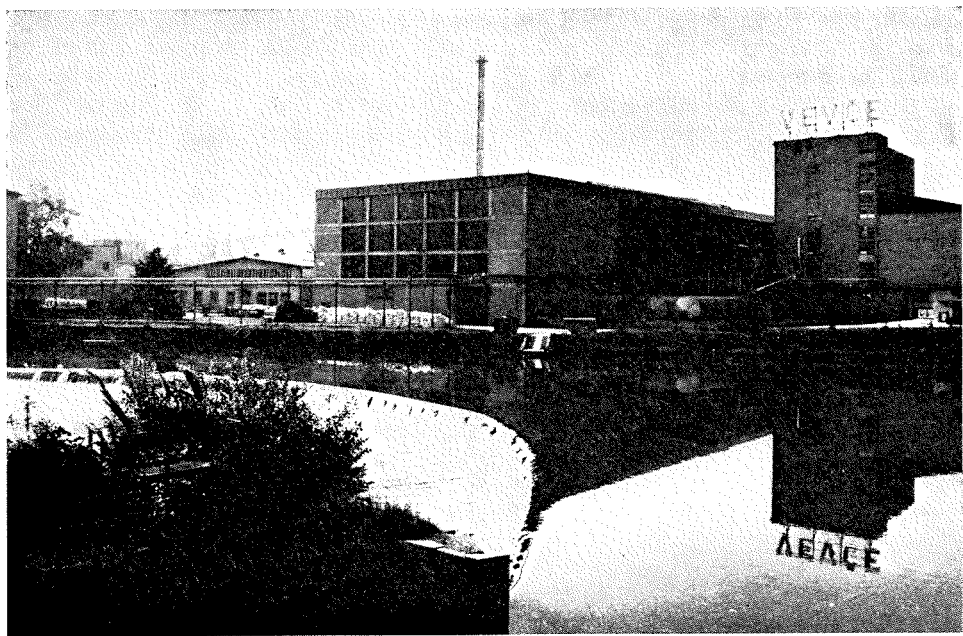

... in deset let kasneje

sprehajalnimi potmi. Že na zunaj se torej močno razlikujejo od starih, večinoma nizko zidanih naselij, v katerih prevladujejo zasebni domovi. Sedaj je v občini troje novih mestnih naselij, ki pa še zdaleč ne predstavljajo celotne stanovanjske gradnje v zadnjem času. Primere sodobno zasnovane družbene stanovanjske gradnje najdemo povsod, tudi v Mostah, na Vevčah, v Polju, kjer je nastalo Novo Polje, v Zalogu, v Zadobrovi in drugod. Ponekod se je občutno spremenila zunanja podoba starih naselij; vendar to ne velja za Vodmat, Zeleno jamo in Kodeljevo.

GOSPODARSTVO. Po podatkih Službe družbenega knjigovodstva je bilo v gospodarstvu občine 1986. leta 28 598 zaposlenih. Največ — 12 810 — jih je delalo v industriji, ki ustvarja skoraj polovico družbenega proizvoda občine. Po deležu števila zaposlenih se za industrijo razvrščajo: gradbeništvo (6625), trgovina (3556), promet in zveze (2610), finančne in druge poslovne storitve (972), gostinstvo in turizem (644), obrt in osebne storitve (506), stanovanjsko-komunalna dejavnost (497) in kmetijstvo (378).

Gospodarstvo občine, posebno industrija, je skoncentrirano v Mostah, nekaj pa še v Zalogu, na Vevčah in na Fužinah. V Mostah je bil za industrijo določen poseben prostor, tako imenovana industrijska cona, in sicer na obsežnem prostoru med Šmartinsko in Zaloško cesto ter Kajuhovo ulico. Cona je na južni strani povezana z železniško tovorno postajo, medtem ko je na severni strani na široko odprta proti Šmartinski cesti. V industrijski coni delujejo pomembnejše organizacije združenega dela: Izolirka, Kolinska, Integral, Ke-

Vevče s papirnico so poleg Zaloga in Most najpomembnejše industrijsko središče občine

Začetek industrijske cone Moste

mična tovarna Moste — Protektor, Teol, Velana, SCT, Tovarna močnih krmil in Saturnus. Severovzhodno se industrijska cona nadaljuje ob Šmartinski cesti in na nekdanjem letališču. Ob Šmartinski cesti je delovna organizacija Žito, ki je največja mlinarska in pekarska organizacija v Sloveniji. Tam imata svoje sedeže tudi Emona in Gradis, tam je obsežni Blagovno transportni center, ki se pripravlja na odpiranje sodobne servisne cone; zraven sta Ljubljanska banka in Carinarnica.

Ob Industrijski cesti je leta 1948 začel Indos kot izdelovalec transportnih in hidravličnih strojev. Poleg njega sta Mineral in Kurivoprodaja. Na bližnji Letališki cesti je Julon, ki se je uveljavil s proizvodnjo novih tekstilnih vlaken, in naprej Rog — tovarna dvokoles in opreme. Ob Letališki cesti so še Saturnusova tovarna avtoopreme, obrati Pletenine, Gradisa, Geološkega zavoda in Intertrada. Takšno je v glavnih potezih današnje stanje v industrijski coni, a se stalno spreminja in dopolnjuje, kar dokazuje tudi nov Intertradov proizvodno-razvojni center v Novih Jaršah.

Z gospodarskim potencialom, kakršen je zrasel v industrijski coni, se druga industrijska jedra v občini skorajda ne morejo primerjati. Na Fužinah so le Žima, ki izdeluje ščetke, ter Totra in Olma. Močnejše industrijsko jedro je po osvoboditvi nastalo v Zalogu. Najbolj se je razvila velika ranžirna postaja s številnimi tiri, skladišči ter silosi za žito in sladkor. Industrijajo predstavljajo Emona — Mesna industrija Zalog, Hladilnica Zalog, Saturnus — obrat za proizvodnjo embalaže, Koteks Tobus in Jata.

Pri gospodarstvu občine vsekakor ne smemo pozabiti na dve pomembni organizaciji. Prva je Papirnica Vevče, ki ustvarja skoraj tretjino vsega konver-

tibilnega izvoza v občini, druga pa je Termoelektrarna-Toplarna, ki oskrbuje tako organizacije združenega dela kot občane v Ljubljani z ogrevano vodo, tehnološko paro in elektriko.

Pa še nekaj besed o drobnem gospodarstvu, ki prav v zadnjem času pridobiva na pomenu. V zasebnem sektorju obrti imamo v občini 1111 obratovalnic, ki zaposlujejo 1088 delavcev. Med obratovalnicami jih je 520, ki opravljajo obrtne in osebne storitve, 199 jih opravlja dejavnost s področja gradbeništva, 312 pa prometa, 3 opravljajo trgovsko dejavnost, 57 gostinsko dejavnost ter 20 tehnične in poslovne storitve. Z gradnjo objektov v obrtno servisni coni na Fužinah bo drobnemu gospodarstvu omogočen še hitrejši razvoj.

Kmetijstvo. Število pravih kmetov v primestnih krajevnih skupnostih se je zaradi pozidave kmetijskih zemljišč in zaposlitve v drugih dejavnostih zmanjšalo. Seveda s tem kmetijstvo ni propadlo; vztraja kot dopolnilna dejavnost in ponekod celo napreduje. To ne preseneča, saj so zanj v občini še vedno dobre možnosti. Na to kaže tudi več kot ugoden obseg kmetijskih zemljišč. Po katastru je bilo leta 1982 v vsej občini 5154 ha (33,8 %) celokupnega občinskega ozemlja obdelovalne zemlje z njivami, vrtovi, sadovnjaki in travniki, 724 ha (4,8 %) pašnikov, 8133 ha (53,4 %) gozdov in 1221 ha (8 %) nerodovitnega, predvsem zazidalnega sveta. Družbeni sektor je tedaj izkoriščal 3311 ha zemljišč, vse drugo (11 930 ha) je bilo v zasebni lasti.

Prva večja stanovanjska soseska v občini: Nove Jarše z delom Blagovno transportnega centra — Javnih skladišč spredaj

Poljedelstva je v občini malo. Pridelujejo žito, koruzo in krmo, vendar bolj za dom kot za trg. Večji družbeni poljedelski obrat je le tisti, ki ga je osnovala Emona v Zadobrovi. Prideluje krmo za ondotno živinorejsko farmo, a tudi pšenico in oljno ogrščico. Večjega pomena kot pridelovanje žita in krme je pridelovanje vrtnin, čeprav je omejeno na ravninska področja. Za razmah sadjarstva si je pridobil veliko zaslug družbeni sektor: Ljubljanske mlekarne vzdržujejo v Senožetih večjo sadno plantažo, Kmetijski zavod iz Ljubljane pa skrbi za drevesnico na Studencu.

Poglavitna kmetijska panoga v občini je sedaj živinoreja, tako v hribih kot v ravnini. Gre predvsem za mlečno in mesno živinorejo kot tudi za perutni-narstvo. Živinorejci so zasebni kmetje, a živino goje tudi veliki družbeni obrati. Med njimi velja omeniti Emonino živinorejsko farmo v Zadobrovi, ki skrbi za vzrejo plemenskih živali. Jata ima v občini večje obrate v Dolskem, v Zadobrovi in Zalogu, in sicer za pridobivanje valilnih in konzumnih jajc. Komunalno podjetje Ljubljana upravlja z nekaterimi zemljišči ob Litijški cesti in v Sostrem, kjer goji okrasno drevje, grmičevje in cvetje.

Kmetijska zadruga Ljubljana — TZO Dobrunje združuje zasebno kmetij-stvo v občini. Poleg tega upravlja tudi z družbenimi zemljišči, ki niso vklju-čena v družbena posestva. Osnovna dejavnost TZO Dobrunje je organiziranje pridelovanja kmetijskih pridelkov v sodelovanju z združenimi kmeti. S TZO Dobrunje sodeluje 600 kmetov-kooperantov, in to na področju živinoreje, ko-njereje, poljedelstva in vrtnarstva. Nadalje opravlja zadruga naloge glede po-speševanja kmetijstva in rodovniške službe, odkupuje tržne viške in oskrbuje kmete s kmetijskim in gradbenim materialom.

TZO Dobrunje odkupi letno 850 glav govedi, 500 prašičev, 1 900 000 litrov mleka, 1500 ton zelenjave in 250 ton pšenice.

V zadrugi deluje tudi hranilno kreditna služba. TZO ima samoupravne organe. Najvišji organ je zadružni svet.

Skupnost za pospeševanje kmetijstva deluje v občini od leta 1971. Njena dejavnost je bila usmerjena predvsem v gradnjo hlevov, silosov in nabavo mehanizacije v okviru strojnih in proizvodnih skupnosti. Nanovo zgrajeno ali obnovljeno je bilo v tem času prek 200 hlevov ter ustanovljeno 37 strojnih in proizvodnih skupnosti. Skupnost vodi strokovno izobraževanje kmetov in kmečke mladine. Poseben poudarek daje pospeševanju kmetijstva na hribo-vitem območju občine.

Kmetijska zemljiška skupnost občine je bila ustanovljena leta 1974. V tem času je poleg nalog, ki jih določa zakon o kmetijskih zemljiščih (varstvo kme-tijskih zemljišč, status kmeta, odkup zemljišč, urejanje zemljišč), izdelala prostorski načrt za potrebe kmetijstva, s hidromelioracijskimi in agromelio-racijskimi posegi je samostojno in v sodelovanju s KZ Ljubljana — TZO Do-brunje izboljšala 1834 ha kmetijskih zemljišč in na 283 kmetijah v hribovitem predelu občine uredila poljske poti za uporabo sodobne mehanizacije. Za ta dela je poleg svojega denarja dobila finančna sredstva od Zveze vodnih skup-nosti Slovenije in Zveze kmetijskih zemljiških skupnosti.

Gozdovi, predvsem mešani, pokrivajo večino hribovitega sveta, a tržno niso posebno pomembni, saj je v njih veliko bora in kostanja, predvsem na glina-stih tleh. Na apneniškem svetu, na Murovici, Ciclju in na Molniku pa uspevajo lepi mešani gozdovi, v katerih ne manjka ne bukovine ne smrekovine. Sicer

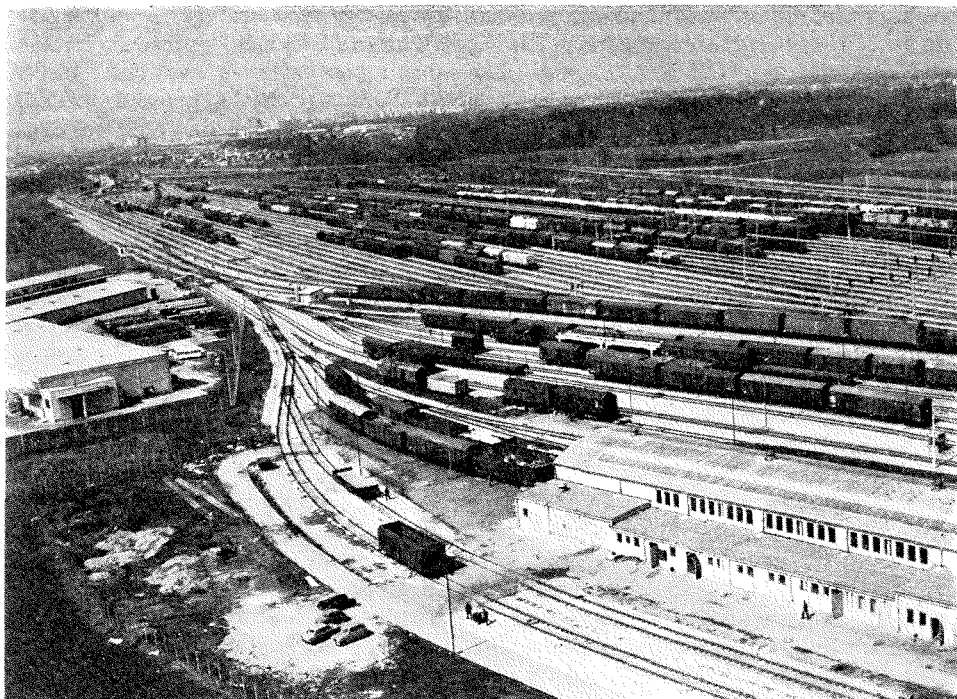
pa gozd ni samo les, je tudi neizčrpen vir svežega zraka, drobnega življenja in miru. Zato ga preprezajo številne sprehajalne in planinske poti, speljane na Murovico, Cicelj, Janče, skoraj do vseh krajev tako privlačnega dela občine.

Prometne zveze. Za ustrezne prometne zveze na občinskem mestnem področju je bilo opravljenega veliko dela, saj je bilo potrebno stare ceste skoraj povsod prilagoditi sodobnim zahtevam: jih zravnati, razširiti, prevleči z asfaltom, poskrbeti za odtok vode, jih razsvetliti in opremiti s svetlobnimi signali. Še več naporov je zahtevala gradnja novih mostov, tudi na zahtevnejših krajih. Večjo oviro je predstavljala Ljubljana, v starejših časih tako neugodno, da skoraj ni bilo zvez med kraji na njenem levem in desnem bregu. Oviro so premagali štirje novi avtomobilski mostovi: poleg omenjenega v podaljšku Kajuhove ulice še mosti v Novih Fužinah, na Vevčah in v Zalogu. Pot čez Savo sta odprla mostova na Šmartinski cesti in v Dolskem. V vrsto večjih mostov sodi tudi sodobno urejen prehod čez Gruberjev prekop na prometno pomembni Litijski cesti. K navedenim mostovom je treba prišteti še novo zgrajene prehode za pešce, posebno tiste, ki vodijo čez Ljubljano. Dva povezujeta Moste s Kodeljevim in Štepanjskim naseljem, dva sta nastala pri Novih Fužinah.

Ne samo v mestnem, ampak tudi na zunajmestnem področju je bilo storjenega marsikaj takega, kar je bistveno spremenilo staro prometno omrežje. Res da so tam še vedno v večini makadamske ceste, a so dobro vzdrževane in primerne za ves promet. To velja posebno za ceste po dolini Besnice in Dobrunjščice, v Javor, na Janče in na Prežganje, pa za nekatere prečne ceste, med katerimi je najpomembnejša tista, ki povezuje obsavsko cesto z dolenjsko magistralo in poteka prek Velikega Trebeljevega. Dobre ceste vodijo tudi na drugo stran Save do naselij pod Murovico in Cicljem.

Staro, večinoma preurejeno cestno omrežje dopolnjujejo številne nove ceste, zgrajene predvsem v območju industrijske cone (Industrijska, Letališka, Kajuhova cesta) in Zaloga (Agrokombinatska cesta), zavarovane s podvozi in podhodi. K tem lahko prištejemo še sodobno urejene ulice v novih naseljih, nemara celo obnovljeno ulično omrežje v starih mestnih naseljih: v Vodmatu, Mostah, Zeleni jami, na Selu in na Kodeljevem.

Komunalna opremljenost. Občinsko mestno področje je komunalno dobro urejeno, čeprav ne povsod enako. To izpričuje skrbno vzdrževano vodovodno, električno, ponekod tudi plinovodno in toplovodno omrežje. Na slabšem je zunajmestno področje, čeprav velja, da je bil tudi tam dosežen velik napredek, relativno vzeto celo večji kot v mestu. Pomisliti namreč velja, da so hribovska naselja do osvoboditve v glavnem živela po starem, brez elektrike in dobre pitne vode. Danes je v teh krajih povsem drugače, saj sega električna napeljava malodane do slehernega prebivalca in vsem v mnogočem lajša vsakdanje delo. Nekaj podobnega velja reči o preskrbi z vodo. Včasih so bile tu v rabi skorajda samo cisterne, zbiralniki strešne vode, izpostavljene nesnagi. Takšne oskrbe s pitno vodo je sedaj malo, zamenjalo jo je ustreznije vodovodno omrežje, ki ga predstavlja 36 na novo zgrajenih ali obnovljenih krajevnih vodovodov. Največja taka sistema sta nastala v krajevnih skupnostih Lipoglav in Dolsko. Da je šlo pri tem za prepotrebne pridobitve, kažejo prizadevanja krajanov, ki so pri delih sodelovali ali pa v ta namen prispevali znatna materialna in denarna sredstva.

Ranžirna postaja Zalog

V občini so štiri delovne organizacije za poštni, telegrafski in telefonski promet. Tri so v dolini (Ljubljana-Moste, Ljubljana-Polje in Ljubljana-Dobrunje), ena je na Prežganju. Razen tega sta še dve, ki imata sedež zunaj občine: prva v Dolu, druga v Šmarju-Sap. Ob takšni razporeditvi je razumljivo, da še prihaja v običajnem poštnem prometu kdaj pa kdaj do manjših zakasnitev, pa tudi to, da so telefonski priključki v številnih hribovskih naseljih, ne pa v vseh.

Družbeni standard. Nepretrgano, vendar v zadnjem času še posebno intenzivno stanovanjsko gradnjo v občini je povsod in ves čas spremljala gradnja vsakovrstnih objektov, potrebnih za kvalitetno in čimbolj razgibano življenje stanovalcev. To je vzrok, da so bili zaposlenim materam na voljo vzgojno-varstveni zavodi, ki imajo sedaj samo v mestu 20 enot in dislociranih oddelkov ter skrbijo v njih za okrog 4300 otrok. Potrebna sredstva za zidavo poslopij in za opremo so bila zbrana s tremi samoprispevki občanov, delno tudi s prispevki sklada za financiranje družbenega standarda oziroma skupnosti za razvoj družbenega standarda v občini, ki so jo oblikovale domače delovne organizacije. Sedaj so vzgojno-varstvene enote v številnih, ne samo v novih, ampak tudi v starejših naseljih: v Zeleni jami, na Selu, na Kodeljevem, na Vevčah, v Zadvoru, v Polju, v Kašlju in drugod.

Osnovne šole v občini obiskuje sedaj 8360 otrok. Po zaslugi samoprispevkov sta v Novih Jaršah dve osnovni šoli (OŠ Jožeta Moškriča), prav tako v Štepanjskem naselju (OŠ K. Destovnika-Kajuha); isto velja za osnovno šolo v Novem Polju (OŠ L. Mačka-Boruta), v Novih Fužinah (OŠ II. grupe odredov) in v Dolskem. S samoprispevkom sta bila zgrajena novi del osnovne šole pri šoli v Sostrem (OŠ T. Trtnika-Tomaža) in telovadnica pri osnovni šoli v Zalogu (OŠ Adolfa Jakhla). Občina pa je poskrbela za gradnjo telovadnic pri osnovni šoli v Zeleni jami (OŠ Vide Pregarc) in pri osnovni šoli v Polju (OŠ Edvarda Kardelja).

Manj pomoči je bilo deležno *srednje šolstvo*, ki ga v občini predstavljata Srednja šola za elektroenergetiko (nekdanja gimnazija) s prostori v stari vodmatski osnovni šoli ter Srednja šola tiska in papirja v Zeleni jami (na Pokopališki ulici). V občini je nadalje glasbena šola z oddelkom v Polju, ki deluje že od 1947. leta in ima danes okoli 200 učencev, in v Mostah, ki deluje od 1949. leta in ima danes okoli 500 učencev.

Na Kodeljevem pa ima nove prostore *Fakulteta za telesno kulturo* Univerze Edvarda Kardelja.

Z drugim samoprispevkom je bil v Štepanjskem naselju zgrajen sodoben *dom starejših občanov*, ki sprejme 204 varovance.

Za *zdravstveno varstvo* občanov skrbi zdravstveni dom v Mostah. Njegove težave s prostorom je delno odpravil prizidek, prav tako zgrajen s samoprispevkom. Poleg tega delujejo v Novih Jaršah splošna zdravstvena in zobozdravstvena ambulanta ter otroški dispanzer. Podobna zdravstvena enota je še v Polju, štiri obratne ambulante so v ozdih, štiri so tudi šolske zobne ambulante.

Leta 1981 je bil, v večini s sredstvi občinske skupnosti za razvoj družbenega standarda, zgrajen *kulturni dom Španski borci*. Z njim je občina dobila večjo in manjšo dvorano za kulturne prireditve, razstavne prostore, nove prostore za *knjižnico Jožeta Mazovca* (ki ima še dve enoti — eno v Polju in drugo v Novih Fužinah) ter družbeni prostor za krajevni skupnosti Moste in Selo. Iz tega vira so prispela sredstva za novo *letno kopališče na Kodeljevem*, zgrajeno leta 1970, za tamkajšnjo *športno dvorano in igralno ploščad*, kar vse je bilo predano namenu leta 1975. Štiri leta kasneje je v Zalogu nastalo sodobno *drsališče*. Veliko manjšega, vendar koristnega, predvsem prostovoljnega dela za boljši standard svojih krajanov so opravile krajevne skupnosti, vsaka na svojem območju.

Organizacije in društva. Lahko rečemo, da imajo občani v naši občini velike možnosti za to, da v okviru raznih organizacij in društev razvijajo svoje sposobnosti in se uveljavljajo na področjih, ki so jim najbližja. Za mnoge so te možnosti zares privlačne, zaradi česar ni čudno, da je družbeno in društveno življenje v občini zelo razgibano. Odvija se v 202 organizacijah in društvih, večinoma v organizacijski povezavi občinskih zvez. Delujejo pa v krajevnih skupnostih (152 enot), v organizacijah združenega dela (34) in v okviru občine (16 enot). Med njimi so najvidnejše kulturne, ki imajo okrog tisoč članov, dovolj prizadevnih, da predstavljajo lep dosežek v samoraslem kulturnem življenju občine. Bolj množične so telesnokulturne organizacije, ki združujejo v svojih vrstah čez 12 000 pripadnikov. Še močnejše (okrog 14 000 članov) so organizacije Rdečega križa, priljubljene predvsem med osnovnošolsko mladino. V vrstah krajevnih organizacij združenj borcev NOV delujejo še živeči pred-

vojni borci tako pomembnega revolucionarnega gibanja v današnji občini, španski borci in mnogi aktivni udeleženci prelomnega dogajanja v naši zgodovini. Njihova zasluga je, da je revolucionarna podoba tega dela Ljubljane dobila jasnejše in vsestransko osvetljene poteze. Z njihovim delom je povezano delo Zveze rezervnih vojaških starešin, ki ima v občini več kot 3000 članov.

Društev je toliko in so tako različna, da je mogoče omeniti le nekatera. Čeprav je tako, ne smemo prezreti tistih, ki so zrasla iz človekoljubnih namenov. To so predvsem društva prijateljev mladine, ki imajo v občini okrog 3500 članov, društva invalidov, društva upokojencev, ki imajo prek 5000 članov, in gasilska društva, v katerih deluje okrog 850 članov. Po oceni je v občini v razne oblike družbene dejavnosti zajetih več kot 15 000 ljudi, kar pomeni, da je vsak peti občan član neke organizacije ali društva. Vsekakor veliko, če ne celo toliko, da lahko v tem spoznamo vsestransko razgibano življenje ljudi, ki prebivajo v občini Ljubljana Moste-Polje.

Gradivo za to delo sem dobil na Zavodu SR Slovenije za statistiko, v Zgodovinskem arhivu Ljubljane, Arhivu SR Slovenije, v Inštitutu za geografijo in Zemljepisnem muzeju, na Mestni geodetski upravi in pri Integralu; mnogo tudi na občini Ljubljana Moste-Polje, nemalo po zaslugi Nika Lukeža in Milana Priteklja, ki sta tudi sodelovala pri oblikovanju končnega besedila.

Avtor

Polde Maček-Poldač

KOMUNISTIČNA PARTIJA IN NJENA VLOGA V REVOLUCIONARNEM DELAVSKEM GIBANJU PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO IN MED NARODNOOSVOBODILNIM BOJEM V PREDVOJNI OBČINI POLJE

Občina Polje je pred drugo svetovno vojno obsegala vzhodni del Ljubljanskega polja med Savo in Ljubljano do njunega sotočja pod Kašelsko-Zaloškim gričevjem. Spadala je pod Ljubljanski okraj. V njenem območju so bile vasi: D. M. v polju, Zalog, Hrastje, Obrije, Šmartno ob Savi, Slape, Sneberje, Zgornja in Spodnja Zadobrova, Zgornji in Spodnji Kašelj, Studenec, Vevče in Podgrad.

Leta 1937 je štela 6286 prebivalcev. Vasi vzdolž Save in Ljubljane so obdržale kmečki značaj. Prevladovalo je drobno kmečko gospodarstvo, ki je imelo močno zaslombo na ljubljanskem trgu. Skupna površina je znašala 2667 ha. Hiš je bilo 842, posestev 723, koč 61, najemnikov pa 243.¹

V nekaterih vaseh je prebivalo tudi mešano kmečko, delavsko in obrtniško prebivalstvo. Tovarna papirja na Vevčah je bila največji industrijski obrat. Poleg nje so bile le še manjše obrtne delavnice, tako lesnopredelovalni obrati v Kašlju in Zadobrovi in manjši kemični obrat v Podgradu. Vendar je vevška papirnica dajala kruh le majhnemu številu delavstva z Vevč, iz Polja, Kašlja, Zadobrove, Zadvora, Sostrega, Zaloga in drugih vasi predvojnih občin Polje in Dobrunje. Preostala delovna sila je iskala kruh v Kemični in Tobačni tovarni, v Saturnusu, na železnici in drugje. V poljski občini je tedaj prebivalo tudi večje število sezonskih delavcev, mizarjev, tesarjev in zidarjev, ki so v pogostnih krizah ostajali brez dela in mnogi tudi brez kruha. Komunalne gradnje predvojna poljska občina ni poznala, kar je dajalo celotnemu predelu zaostali značaj.

Boj delavskega razreda za socialne, nacionalne in revolucionarne kulturne pravice je bil živ že pred prvo svetovno vojno. Center tega gibanja je bilo delavstvo vevške papirnice. Delavske mezdne stavke so bile že leta 1900 pa 1908 in 1912, protestne stavke pa v letih 1922, 1925 in 1928.

Pod vplivom oktobrske revolucije naraščata moč in borbenost delavskega gibanja. V Zalogu je čutiti borbena gibanje železničarjev, komunistov in simpatizerjev, ki so imeli zveze z revolucionarnimi in borbenimi vevškimi papirničarji in delavstvom bližnje okolice. Prvi organizirani sestanki komunistov na območju predvojne poljske občine so bili po 1. svetovni vojni v Zalogu. Železničarji so bili organizatorji in nosilci revolucionarne in borbene misli. Leta 1920 so se enotno udeležili stavke železničarjev in padle so prve žrtve na Zaloški cesti. Takratni klerikalni voditelj, notranji minister A. Korošec, je dal svojim žandarjem nalog, naj streljajo na neoboroženo množico. Življenje za delavske

¹ Prim. Leksikon Dravske banovine iz leta 1937.

pravice je dal med drugimi tudi Jakob Černe, delavec iz Spodnje Zadobrove, ranjena pa sta bila Tone Židan iz Spodnjega Kašlja in Franc Perdan, znani delavski voditelj.

Moč delavskega razreda se je manifestirala tudi ob volitvah, ob proslavah 1. maja, komemoracijah v spomin žrtvam na Zaloški cesti in v boju proti fašistični Orjuni, ko so delavci podprli trboveljske rudarje in tudi v domači občini preprečili fašistične izpade. Pri tem sta veliko vlogo odigrala delavsko izobraževalno društvo Vesna v Zalogu (že leta 1924 je bila Vesna zaradi komunistične dejavnosti prepovedana) in revolucionarno delovanje delavskega kulturnega društva Svoboda, ustanovljenega leta 1927 v Zalogu.

To je bilo obdobje bogatega revolucionarnega vrenja, ki pa je ostalo neizkoriščeno zaradi slabosti subjektivnih sil. Vpliv socialdemokracije in razni buržoazni posegi so tudi tu zaustavili organizirano revolucionarno gibanje, težak udarec pa so mu zadali tudi protidelavski zakoni in šestojanuarska diktatura.

Le posamezni komunisti so ohranili in gojili revolucionarne tradicije in leta 1930 so skupaj z novimi, mlajšimi delavci obudili partijsko organizacijo in vnesli v delavske vrste nov, svež, revolucionarni polet.

ORGANIZACIJSKO-IDEJNA RAST PARTIJE PO ŠESTOJANUARSKI DIKTATURI

Prispevek se v svojem prvem delu omejuje na obdobje, ki pomeni mejnik v razvoju partijske organizacije in revolucionarnega delavskega gibanja na ožjem področju predvojne poljske občine. Širše vzeto pa se s tem obdobjem prične važna etapa v razvoju mednarodne skupnosti in v svetovnem delavskem gibanju. V teh letih se vedno bolj zaostrujejo nasprotja v svetu. »Da bi monopolni kapitalizem obvladal notranje in zunanje težave, posebno nasprotja med imperialističnimi deželami samimi in nasprotja v njihovem odnosu do kolonialnih in odvisnih dežel, se zmerom širše in zmerom neposredneje okorišča z mehanizmom države, kar krepi tendence po zraščanju vrhov monopolov, finančne oligarhije, z vrhovi države in državnega aparata.« (Program ZKJ) Kapitalistični sistem rešuje notranja nasprotja in posledice velike gospodarske krize z jačenjem vloge države — državnega kapitalizma; v ZDA z intervencijo, vezano na ime Franklina D. Roosevelta in na njegove gospodarske ukrepe, znane pod imenom New Deal; v deželah s posebno zaostrenimi nasprotji pa gredo reakcionarne sile po poti fašističnih in tem podobnih diktatur.

Sovjetska zveza doseže znatne uspehe v gospodarstvu in zaključi kolektivizacijo. Idejno in politično pa zmaga »stalinizem«, ki vnese v notranji razvoj ZSSR, v mednarodno delavsko gibanje, v odnose v KP in v pojmovanje njene družbene vloge že znane deformacije, katerih posledice smo čutili tudi pri nas. Mednarodno delavsko gibanje doživlja v tem obdobju hude udarce. Zaradi podcenjevanja rastoče vloge fašizma in istočasnega boja za demokracijo pa zaradi Stalinove teze »razred proti razredu«, s katero je tudi pozival v boj proti socialdemokraciji, je bil prizadejan težak udarec mednarodnemu delavskemu gibanju in njegovi enotnosti. V kominterni je Stalin utrjeval svoje metode in jo podrejal ter spreminjal v privesek sovjetske državne politike.

Na VII. kongresu kominterne je Georgij Dimitrov zavrgel stare ocene fašizma, pravilno poudaril njegovo nevarnost in pozval delavski razred v enotno fronto skupnega boja proti fašizmu. Ljudska fronta je zmagala v Španiji, v drugih deželah pa je postala važen dejavnik moči revolucionarnih in naprednih sil.

V predvojni Jugoslaviji so se v tem obdobju zaostrovala socialna, narodnostna in politična nasprotja. Usmerjanje ljudskih množic v levo in boj za odpravo centralizma sta ogrozila unitarizem in velikosrbsko hegemonijo. Notranja družbena nasprotja je »rešila« velikosrbska buržoazija s šestojanuarsko diktaturo. Kralj je postal nosilec vse oblasti v državi. Poleg že prepovedane Komunistične partije so bile prepovedane tudi vse »politične stranke z verskim ali plemenskim obeležjem«.

Vodstvo Komunistične partije Jugoslavije je v tej situaciji napravilo vrsto težkih političnih napak. »Potem ko je CK KPJ sprejel ocene o naraščanju splošne krize kapitalizma in o ‚predrevolucionarnem položaju‘, ki jih je sprejela kominterna na svojem VI. kongresu (poleti 1928) in jih uporabil brez kakršnekoli analize takratnega položaja v deželi, je na razglasitev diktature odgovoril z geslom oborožene vstaje.« (Pregled zgodovine ZKJ)

Ker ni bilo objektivnih možnosti za oboroženi upor, je bilo to geslo izraz skrajnega sektaštva in avanturizma. Udarci diktature so zdesetkali Partijo in SKOJ. Na drugem kongresu KPS leta 1948 je Miha Marinko takole ocenil takratne razmere v Sloveniji: »Čeprav je brezobzirni teror monarhofašistične diktature v letih 1929 in 1930 partijske organizacije v Sloveniji skoraj popolnoma razbil in čeprav je bila leta 1930 pretrgana kontinuiteta v razvoju Partije, je partijska organizacija že leta 1931 v Sloveniji znova zaživela. Razdobje 1931—1932 pomeni prehod — brez kontinuitete v vodstvu — iz starega obdobja partijske organizacije v Sloveniji v njeno novo obdobje z novim vodstvom.« (II. kongres KPS)

V tridesetih letih upade tudi v bivši občini Polje revolucionarna aktivnost iz let 1918—1930. Po prepovedi legalnega delovanja Komunistične stranke se pokažejo tudi v teh krajih slabosti, značilne za celotno jugoslovansko Partijo. Komunisti niso pripravljeni in le s težavo prilagajajo delo ilegalnim razmeram. Ko šestojanuarska diktatura razbije vodstvo in organizacije naše Partije ter zdesetka članstvo, ostanejo tudi komunisti predvojnih občin Polje in Dobrunje brez čvrste organizacije in zvez. Staro partijsko članstvo, številčno še posebno močno v Zalogu in okolici, se pasivizira in redki so komunisti, ki se po ponovnem vzponu Partije povežejo in prično z delom. Pod udarom diktature oslabijo tudi delavska kulturna društva Svoboda v Zalogu in Dobrunjah in druge delavske organizacije. Vendar se odpor proti diktaturi le krepí in revolucionarna misel in borbene tradicije leta 1930 znova oživijo delavske vrste.

Posamezni komunisti, ki ostanejo zvesti ideji marksizma, organizirajo že leta 1930 partijski komite, ki ga tvorijo Ivan Maček, Jože Moškrič, France Černe in Jože Perčič. Povezava s širokimi delovnimi množicami in graditev idejne in politične orientacije so bile važne naloge, ki si jih je zadal novi partijski komite. Čeprav še vedno v ožjih okvirih in naslonjena na mlade delavce, je bila ta skupina komunistov nosilka revolucionarne kontinuitete in na tem območju nosilka nove politične linije, ki je odpirala perspektivo delavskemu razredu v boju za njegove pravice.

Rezultat te dejavnosti je bil hiter porast članstva Partije in simpatizerjev. Leta 1932 sta bili ustanovljeni dve partijski celici v Zalogu (Polde Maček, Franc Intihar, Tone Sošič, Tine Židan, Stane Rolih, Pero Čermelj, Adolf Jakhel) in celica v vevški papirnici (Jože Mazovec, Jože Perčič, France Kocjančič, Viktor Vodnik, Jože Berčič). Ustanovljena je bila tudi celica v Lazah.

Številčni porast članstva Partije in nove partijske organizacije ter poveza s pokrajinskim komitejem sta narekovala tudi spremembo v organizacijski strukturi. Ko so bili postavljeni temelji partijskih organizacij v Zalogu, na Vevčah, v Lazah in v Dobrunjah, so prenesli člani prvega partijskega komiteja delo na delovna mesta; Jože Moškrič v bivšo Jugoslovansko tiskarno, Tone Trtnik v Strojne delavnice in livarne, France Černe pa v Tobačno tovarno. Ivan Maček, ki je povezoval delo celic in usmerjal aktivnost, je leta 1932 formiral rajonski komite KP Polje (Polde Maček, Jože Mazovec, Jože Perčič, Adolf Jakhel). V tem obdobju so bili postavljeni tudi stiki s komunisti v Črnučah, urejene so bile zveze in kanali za partijsko literaturo, propagandno gradivo in drugo. Leta 1933 je bila ustanovljena nova partijska organizacija Sneberje — Zadobrova (Tone Kokalj, France Kumše, Polde Jančar).

Iz tega obdobja je ohranjeno poročilo o delu komunistov na tem območju, ki ga navajamo v celoti:²

POROČILO O DELU ZASAVSKEGA KRAJEVNEGA ODBORA

Odbor obstaja od meseca maja iz štirih članov — delavcev. Idejno in politično so premalo zgrajeni, zaradi tega ne vidijo napak, ki jih delajo. Pravo revolucionarno delo je otežkočeno zaradi oportunizma članstva v tem kraju. Odgovornost za to pa nosi partijski komite zaradi nepravilnih direktiv pri osnovanju skupin pred leti. Mlajše skupine posnemajo starejše v ideologiji in praksi. Partijski komite pa ne more odstraniti iz skupin oportunizma, dokler je sam oportunističen. Zaradi tega zahtevamo od pokrajinskega komiteja, da nam pošlje inštruktorja, ki nas bo poučil o delu Partije. V okraju, kjer dela partijski komite, so različna podjetja. Največje podjetje je tovarna papirja, kjer je zaposlenih 500 delavcev. (Papirnica Vevče — op. P. M.)

V tem obratu sta dva strokovna sindikata: socialfašističen in klerofašističen. V obeh je rdeča sindikalna opozicija, ki pa svojih nalog ne izvršuje zadovoljivo. V tovarni je partijska organizacija, ki šteje šest članov, ki pa ne delajo dovolj borbena v rdeči sindikalni opoziciji. Partijski komite je moral do sedaj sam skrbeti, da so prišli v tovarno letaki in druga literatura. Za to bi morala skrbeti partijska organizacija sama.

Drugo podjetje je tovarna kemičnih in medicinskih izdelkov. (Tovarna Kansky v Podgradu — op. P. M.) V tovarni je zaposlenih do dvajset delavcev in delavk, ki živijo v zelo slabih pogojih. Zaradi naše neaktivnosti v tovarni ni naših ljudi. Tudi drugih organizacij v tovarni ni. Delavci in

² Poročilo — hrani ga arhiv CK ZKS — navajam tako, kot je v originalu, z najpotrebnejšimi pravopisnimi popravki (po SP 1962); drugih jezikovnih posegov (glede stavčne stave in sloga) tako rekoč nisem delal. To načelo me je vodilo tudi pri drugih starejših dokumentih in pismih. (Op. P. M.)

delavke tudi izven tovarne ne sodelujejo v delavskem gibanju. Na tem področju je še mizarско podjetje (Mizarstvo Tomšič, Kašelj — op. P. M.), v katerem je zaposlenih do dvajset mizarjev in štirje do pet vajencev. Mezde so od 24 do 40 din, ki pa jih ne izplačujejo redno. Nadur ne obračunavajo s procenti. Zaradi naše neaktivnosti tudi tukaj nimamo članov Partije.

Četrto podjetje je tesarstvo in mizarstvo (Tesarstvo in mizarstvo Anton Maček v Zadobrovi — op. P. M.), kjer dela do 8 delavcev. Njihove plače so od 32 do 40 din. Tudi tukaj jih neredno izplačujejo. Prav tako nadure in procente. Uspešnih ekonomskih borb se v tem podjetju ne da voditi.

Na premikalnem kolodvoru (postaja Zalog — op. P. M.) je veliko število delavcev. Zaradi strahopetnosti naših simpatizerjev tudi tukaj nimamo vpliva. Državno rečno nadzorstvo (sedež je bil v Zalogu — op. P. M.) zaposluje do 20 delavcev. Njihove mezde znašajo do 20 din. Ker velikosrbska buržoazija podjetju ne da kreditov, delavci niso stalno zaposleni. To je vzrok, da tudi Sava ni regulirana in dela kmetom milijonsko škodo. Tudi tukaj se uspešna lokalna ekonomska borba ne da izvesti. Na tem področju je še več manjših delavnic, v katerih se ne da voditi lokalnega ekonomskega boja. Delavci v teh obratih so povečini konservativni. Nimajo še politične zavesti. Zato ne vodijo ekonomskih bojev, ki so pogoj za politični boj in za končni cilj.

Poročilo nadalje obravnava problematiko mestnega komiteja. Za nas je zanimivo zato, ker našteva partijske organizacije in število članstva: Vevče 6 članov, Zalog 3, Polje 3 in Sneberje 4 člani.

Iz tega obdobja je ohranjeno tudi poročilo okrajnega komiteja Partije, ki kritizira »Zasavski krajevni odbor« (rajonski komite Polje — op. P. M.), da ni organiziral SNR skupin (Slovenski nacionalni revolucionarji) itn. To poročilo je verjetno eden redkih starejših dokumentov, ki govori o delu komunistov v predvojni občini Polje. Nekatero terminološke nejasnosti, kot npr. »krajevni odbor«, »partijski komite«, »okraj«, so verjetno nastale, ker organizacija v tem obdobju še ni bila toliko trdna; morda pa gre tudi za konspiracijo ali za pomoto pri prepisu. Originala namreč ni. Obstaja le prepis, ki ga je po originalu naredila ljubljanska policija. Poročilo govori o formiranju »krajevnega odbora«, v katerem so bili štirje člani (rajonski komite Polje — op. P. M.), analizira delo partijskega komiteja in daje sliko o položaju na tem območju. Poročilo se nanaša na čas, ko je bilo partijsko članstvo mlado tako po stažu kot po izkušnjah. Odbor v poročilu zahteva, naj pošlje pokrajinski komite inštruktorja, »ki nas bo poučil o delu Partije«.

Poročilo je zanimivo, ker nas v njem uporabljena terminologija spominja na nepravilne zaključke kominterne in Stalina, ki je imel socialdemokrate za nevarne kontrarevolucionarje — zato naziv socialfašisti in klerofašisti. V poročilu je kritično ocenjeno delo komunistov in zatrjeno, da zaradi nerevolucionarnosti in oportunitizma komunisti niso organizirali rdeče sindikalne opozicije, organizacij RSO (Revolucionarni sindikalni odbori) in SNR (Slovenski nacionalni revolucionarji), ki naj bi bile ilegalne organizacije Partije na ustreznih območjih. Tudi okrajni partijski komite kritizira v poročilu iz tega obdobja rajonski partijski komite Polje, ker ni organiziral SNR skupin.

Danes nam je jasno, da navodila, ki so prihajala od CK KPJ, niso bila odraz objektivnih analiz in domačih potreb. »Druga napaka sektaškega značaja je bila direktiva o ustanavljanju tako imenovanih HNR in SNR, to je hrvatske in slovenske nacionalne revolucionarne opozicije. Ta direktiva je kmalu doživela popoln neuspeh, ker je bila abstraktna, ker se ni oslanjala na poznavanje resničnega položaja v kmečkem gibanju na Hrvaškem in v Sloveniji — in dalje: nekaj podobnega je bilo tudi z ustanovitvijo tako imenovane RSO — revolucionarne sindikalne opozicije. (Tito — referat na V. konferenci KPJ — 1940)

Razumljivo je, da zaradi neživljenjskih navodil, ki niso upoštevala družbenopolitičnega življenja doma, ni bilo rezultatov. Tega so se zavedali tudi komunisti (saj so delali drugače), pa so zaradi discipline in avtoritete CK in kominterne iskali raje napake pri sebi. Danes lahko trdimo, da to poročilo ni realno in ne daje slike položaja, kakršen je bil tedaj. To mnenje potrjuje dejstvo, da so komunisti na tem območju z maloštevilnimi socialdemokrati po letu 1930 uspešno sodelovali (le posamezniki so se pasivizirali in ostali izolirani) in da so komunisti že od leta 1932 dalje uspešno sodelovali tudi s krščanskimi socialisti. Partija, ki je rasla doma, je prilagajala delo domačim razmeram in dosegala času primerne uspehe in rezultate.

Pred pokrajinsko partijsko konferenco leta 1934 v Goričanah je bila med članstvom Partije razvita široka aktivnost. Partijske organizacije so analizirale delo. Pokrajinski komite je razposlal organizacijam tudi dve anketi, na kateri so morale celice odgovoriti. Pri Poldetu Mačku je bilo več konferenc, ki jih je vodil Ivan Maček, udeležili pa so se jih Jože Moškrič, Franc Černe, Polde Maček, Jože Mazovec, Adolf Jakhel, Stane Rolih, Jože Perčič in Tone Trtnik. Šlo je torej za sestanke komunistov, članov rajonskega komiteja Polje, in članov Partije, ki so bili povezani v vevški papirnici, v Tobačni tovarni, v Saturnusu in v bivši Jugoslovanski tiskarni. Na istem mestu je bila pred konferenco v Goričanah tudi konferenca okrožnega komiteja, na katerem so bili prisotni Ivan Maček, Tone Šušteršič, Anton Zalar, Jože Moškrič, Franc Černe, Polde Maček, Jože Mazovec, Tone Trtnik in še nekateri drugi.

Od dokumentov iz obdobja pred pokrajinsko konferenco v Goričanah je ohranjeno poročilo oziroma odgovor na anketo PK (pokrajinskega komiteja — op. P. M.), ki ga je sestavila celica Sneberje—Zadobrova.

CELICA SNEBERJE—ZADOBROVA

1. Celica ni poznala linije stranke glede strokovnega dela in RSO. Krivo je tudi to, da smo premalo idejno trdni. Od PK smo dobili preveč splošne naloge. Na celičnih sestankih ni bilo razprav.

2. S politiko strankinega vodstva se celica strinja, ne strinja pa se z njenim organizacijskim delom, ker pride večina direktiv prekasno.

3. Delavcev v pravem pomenu sploh ni in je večina takih, ki posedujejo malo posestva in svojo hišo. Ekonomske borbe niso predvidene.

4. Največja napaka celice je, da je še vedno sektaška in premalo povezana z množicami.

5. Za strokovno delo nimamo načrtov, ker je ulična celica.

6. Na področju, kjer celica deluje, živi 50 delavcev. Mezde so od 20 do 40 din dnevno. Tovarn v bližini ni. Želimo inštruktorja, ki bi nas poučil o delu v Partiji in o komunizmu.

Odgovor na drugo anketo se glasi:

CELICA V ZADOBROVI

1. Celica je razumela na podlagi dosedanjega materiala strankino politično linijo o kmečkem in nacionalnem vprašanju, vendar jo ima za nezadostno, ker se premalo opira na ekonomske zahteve kmetov.

2. Celica osvaja to linijo kot pravilno.

3. Celica je do sedaj napravila zelo malo, vzroki pa so v tem, da ni pravega stika s kmeti, v sovraštvu do delavcev in v vplivu klerikalcev.

5. Položaj kmetov nasproti oddaljenejšim občinam je srednji, njihovo razpoloženje do oblasti pa nezadovoljivo. O kakih uporih ni govora zaradi prevelikega vpliva klerikalcev.

6. Ni izgledov za kakšno akcijo med kmeti.

7. Celica nima načrtov za delo med kmeti in o organizaciji kmečkih akcij.

10. Da bi kmečke množice pripravili do revolucionarnega boja proti vojno-fašistični diktaturi, je potrebno obrniti pozornost in usmeriti bodoče delo stranke na kmečka gospodarska vprašanja in potrebe. Verska vprašanja morajo ostati zaenkrat nedotaknjena, ker kakor hitro bi skušali razkrinkavati klerikalizem, bi izgubili simpatije med kmeti. Le tako bo mogoče pripraviti kmečke množice do dela.

Ohranjeno je tudi poročilo okrajnega komiteja Partije, ki odgovarja na anketo pokrajinskega komiteja. Za nas je to poročilo zanimivo, ker je v njem navedeno, koliko članov Partije je bilo na tem področju okoli leta 1934. Na vprašanje ankete, koliko članov imajo posamezne celice, okrajni komite odgovarja:

Žel. — 8, Limf. — 4, Sneberje (obrtni) — 4, Zalog (obrtni) — 3, Laze — 3, Senožeti — 3, Črnuče — 4, Zalog — 3, Vevče — 6, Moste — 2, žel. — 1, kmet — 4, Moste — 3.

Na 11. vprašanje ankete, kakšno je frakcijsko delo stranke in kje so organizirane frakcije, daje okrajni komite naslednji odgovor:

Vevče: splošna del. zv. in jug. st. zveza — Žel. udr. ju. žel. in brod. Pravedarstvena zveza.

Zasavje: Svoboda Črnuče, Sneberje, Zalog, Laze, Dobrunje.

Iz tega odgovora je razvidno, da so imeli komunisti občine Polje uspehe v »frakcijskem delu« med delavci v tovarni Vevče in v delavskih kulturnih društvih Svoboda v Sneberjah, Zalogu, Lazah, Dobrunjah in Črnučah. Več o tem v naslednjem poglavju. To je bilo obdobje, ko se je Partija krepila tudi številčno. Ustanovljena je bila nova celica v Slapah. Njeni člani so bili Janez

Lajevec, France Cerar, Toni in Rudi Sigulin, v Partijo pa so bili sprejeti tudi Pepca Maček, Angela Dovč, Valentin Marinko, Stane Bobnar, Ludvik Kukavica, Metod Krmec, Stane Židan, Adolf Boben in Polde Tomšič. V obdobju med 1930. in 1935. letom je bila najvažnejša naloga organizacijsko in idejno utrditi Partijo in organizirati take metode dela, ki bi onemogočile kakršnekoli izdaje oziroma »provale«. Druga važna naloga pa je bila prenesti delo iz celic med ljudi.

To je komunistom tudi uspelo. S svojo idejnopolitično akcijo so poživali delo v delavskih kulturnih društvih Svoboda. Ta društva so kmalu postala centri, kjer so se zbirali revolucionarni delavci in mladina, v njih so pridobivali prvo znanje o teoriji marksizma in leninizma. V začetku tridesetih let sta bila centra tega gibanja zaloška in dobrunjska Svoboda, v letu 1933 pa sta bili na iniciativo Ivana Mačka ustanovljeni še podružnici v Zadobrovi in Lazah.

Do tesnejšega sodelovanja pride tudi s krščanskimi socialisti, člani JSZ, v vevški papirnici. Spoznanje, da lahko proletariat doseže svoje cilje in zahteve le, če je enoten, je vodilo strokovne organizacije k sodelovanju, ki se je na tem območju manifestiralo ob raznih akcijah. Skupaj so nastopili na občinskih volitvah 1933. in 1936. leta in ob večmesečnem štrajku v vevški papirnici. V Polju so imeli v tem obdobju organizirana predavanja (organizirali so jih krščanski socialisti) za delavce JSZ in drugih strokovnih organizacij. To je izkoristil pokrajinski komite in poslal prek Strokovne zveze predavat svoje ljudi, med njimi Jožeta Brileja, Marijana Dermastjo, Terseglava in druge. Ker vsebina kaplanu ni ustrezala, je večkrat protestiral. Predavatelje pa so podprli komunisti in napredni delavci, ki so se predavanj organizirano udeleževali. Prišlo je do obdolžitve in celo do tega, da so Ivanu Mačku in drugim komunistom prepovedali vstop v prosvetni dom, češ da predavanja niso namenjena komunistom. Ko so iniciatorji spoznali, da ne gre tako, kot so si zamislili, so s tako aktivnostjo prenehali.

Za to obdobje so pomembne prvomajske manifestacije, ki so jih organizirali komunisti. Udeleževalo se jih je tudi celotno članstvo Svobod. Znani so svečani izleti z godbo v Besnico, k Pečarju in v druge kraje. Na ta dan so bile tudi listkovne in napisne akcije. Od leta 1933 dalje je v Zadobrovi vsako leto za 1. maj visela rdeča zastava. Na najvišjo smreko jo je prvič obesil delavec Ivan Bolta, naslednje leto pa so zastavo obesili Valentin Marinko, Tone Maček in drugi. Žandarji z Vevč so bili nemočni in so besno streljali v smreko. Zastavo sta na zahtevo žandarjev za sto dinarjev snela prvič Ivan Hribar, drugič pa Filip Kamšek iz Zadobrove.

Založani so vsako leto napravili velik kres v Zaloškem hribu, na Debenem vrhu ali drugje. Na nesrečo se je ob neki taki manifestaciji vnel Dovčev gozd. Manifestacije in kresovi so bili tudi ob obletnicah oktobrske revolucije in ob drugih pomembnejših dnevih. V to obdobje spadajo velika akcija brezposelnih v l. 1935, manifestacija naprednih sil ob zletu Svobod v Celju itn.

Zaradi vse večje aktivnosti komunistov, predvsem pa zaradi vse večjega vpliva v delavskih kulturnih društvih Svoboda je oblast začela s preganjanji. Z aretacijo članov delavskega kulturnega društva Svoboda v Zalogu so hoteli razbiti društvo in vnesti med člane strah.

DELO PARTIJE V DELAVSKIH KULTURNO-PROSVETNIH DRUŠTVIH

Močan vpliv in vodilno vlogo v delavskih kulturnih društvih so imeli komunisti že v tridesetih letih. To ugotovitev skromno, toda dovolj jasno dokumentirajo ohranjeno gradivo, zapisniki in priče.

Iniciativo za ustanovitev delavskega telovadnega in kulturnega društva Svoboda v Zalogu je dala zaloška mladina, ki so jo po malih, revnih hišah, kjer so stanovali, imenovali »barakarji«. To so bili begunci iz Primorske, zaposleni na železnici, napredni zaloški delavci, simpatizerji prepovedane Komunistične partije in socialni demokrati. Pred tem je bila v Zalogu le čitalnica, ki pa so jo imeli v rokah liberalci z učiteljem Tonetom Draščkom na čelu. Zaradi hitrega porasta članstva v Svobodi in zaradi ustanovitve čitalnice v okviru Svobode kot protiuteži čitalnici, ki so jo imeli v rokah liberalci oziroma zaloška inteligenca, je ta že leta 1930 razpadla.

Podružnica Svobode v Zalogu je bila ustanovljena leta 1927. Edina dejavnost po ustanovitvi so bile kulturne prireditve, razna predavanja in proslave, vse pa v okviru pravil, s katerimi si je režim, v strahu pred delavskim gibanjem, zagotovil vsaj na papirju:

... da je Svoboda nepolitična organizacija, ki pospešuje v svojem ožjem okolišu duševni napredek članov ter varuje, izvzemši politične zadeve, v vsakem oziru kulturne, socialne ter gospodarske koristi svojih članov in delavskega stanu. (Prim. Pravila Svobode)

Izlet članov DKPD Svoboda iz Zaloga na Golico leta 1930

Da je društvo Svoboda ostalo v okviru teh pravil nekako do leta 1932, je zagotovil le Živkovičev teror; le-ta je razbijal ne samo razredne, ampak tudi kulturne organizacije, ki so le malo »dišale« po delavski sestavi in revolucionarni kulturni miselnosti. V letih monarhofašistične diktature je ostalo v zaloški Svobodi le enajst članov. Režim oziroma policija sta preverjala članstvo in izvajala pritisk tudi na to delavsko kulturno organizacijo. V teh letih so policisti preiskovali tudi knjižnice in plenili tako imenovano protidržavno literaturo. Izločali so nekatere knjige in jih dajali komisarju banske uprave, da jih pregleda in oceni, katere knjige in katerim bralcem jih je mogoče posojati. Knjige so razdelili po različnih zrelostnih stopnjah bralcev, ki jih je določil okrajni načelnik. Nekateri okrajni načelniki pa so razpustili več podružnic Svobod.³ Vse to nam dovolj jasno označuje takratni položaj in možnosti kulture, prosvetnega in telovadnega delovanja tedanjih delavskih nepolitičnih organizacij.

Leta 1932 pa prične zopet rasti število članstva v Svobodi Zalog in se dvigne nad 60 članov. Vključi se več mlajših delavcev komunistov: Jože Mazovec, Peter Čermelj, Franc Intihar, Anton Sosič, Valentin Židan, Polde Maček, Stane Rolih in veliko število simpatizerjev. Že leta 1933 je zato začutiti močnejši vpliv komunistov. Pride do trenj med tako imenovanim levim in desnim krilom. Na levem so komunisti, na desnem socialni demokrati in tisti, ki so hoteli zadržati Svobodo strogo v okviru pravil in so poudarjali, da je Svoboda nepolitična organizacija. Boj za politični vpliv je bil živ že pred tem in je to razvidno že iz zapisnika redne seje Svobode dne 27. septembra 1928:

Sodrug predsednik začenja sejo in med drugim poroča, da se je v zadnjem času poskušalo vnašati v Svobodo politiko, kar ne more biti v posebnem njenem interesu. Odločno obsoja strankarsko zagrizenost, ki žal tudi v naši občini ne pusti, da bi prišla do razmaha tudi naša kulturna organizacija, ki se je do sedaj zadržala kot strogo nepristranska, kulturna organizacija vsega razredno zavednega proletariata občine D. M. v Polju.

Ponovno pride do trenj zaradi vnašanja politike v Svobodo po letu 1932; to je razvidno iz zapisnikov, navedenih v nadaljevanju.

V Svobodi se krepi delo po sekcijah. Zelo aktivna je kulturna. Prvo delo, ki ga je uprizorila zaloška Svoboda, je bil Kralj na Betajnovi, kasneje se mu pridružijo Na dnu, Zvestoba, Hlapec Jernej in njegova pravica, Hlapci in Rdeče rože, delo komunista in kasneje narodnega heroja Jožeta Moškriča, ki je bilo »zaradi nedopustne vsebine« 11. 9. 1936 prepovedano. (Prim. arhiv CK KPS)

Leta 1931 je bil v okviru Svobode ustanovljen nogometni odsek, ki pa se je moral na osnovi pravil včlaniti v Ljubljansko nogometno podzvezo. Leta 1932 in tudi kasneje nastanejo zato prva večja trenja med levim in desnim krilom v Svobodi.

³ Razpuščene so bile Svobode v Senovem, v Trziču, v St. trgu pri Ložu, v Prevaljah itn. Motivi so bili različni, med njimi tudi ta, da so odlok bana »napačno razumeli«, kot v dopisih 7. in 16. januarja 1930 navajata okrožnici centrale Svobod v Ljubljani. (Glej arhiv Svobode Zalog — ZZB NOV Ljubljana Moste-Polje.)

Jože Mazovec (član rajonskega komiteja Partije — op. P. M.) in Maks Majeršič iz Zaloga zahtevata, da morajo nogometaši izstopiti iz meščanskega kluba in se vrniti v nogometni odsek Svobode ter gojiti res pravi delavski šport. Podporo dobita tudi od drugih članov in med drugimi tudi od Štuklja, ki je prišel na sestanek iz centrale v Ljubljani. Štukelj je v govoru opozoril odbornike, naj vodijo članstvo po marksističnih poteh in ožigosal nogometni klub z besedami: »Pazite, da vam ne postane žoga, kakor jo vidite, narisana na koledarju svete družbe, namreč, da postane iz cele glave sama žoga.« Mazovec in Majeršič ponovno zahtevata, naj nogometaši izstopijo iz meščanske zveze in — ker se nekateri upirajo — nadaljuje Mazovec: »... je boljše, da greste, kamor spadate (namreč nekateri nogometaši); prepričani pa bodite, da se boste vrnili v naš odsek, v res pravi delavski športni odsek ...« (Prim. zapisnik sestanka Svobode 15. januarja 1933)

Spor zaradi nogometnega kluba, včlanjenega v meščansko podzvezo, se je zelo dolgo vlekel. Večina članstva je bila proti temu, da se nogometaši vključujejo v meščansko podzvezo, in proti temu, da se zbirajo v vrstah nogometsev in okoli njih ljudje raznih barv in strokovnih pripadnosti. Manjši razkol, ki je nastal, je povzročil, da je nekaj članov zapustilo vrste Svobode, predvsem takih, ki so »videli samo žogo«. Nogometna zveza je tedaj zahtevala, da morajo nogometaši izstopiti iz članstva Svobode, kar je razvidno tudi iz dopisa številka 178/33, 24. januarja 1933:

P. N. Športni klub Svoboda Zalog

Sporočamo, da smo sprejeli od JNS pod št. 21 od 21. t. m. dopis naslednje vsebine:

U odgovoru na akt tega pottsaveza št. 168 a u vezi akta JNS br. 1783 izveštava se pottsavez, da je upravni odbor na svoji sjednici od 16. o. m. uzeo u razpravljanje priloženi akt SK Svobode iz Zaloga u pogledu tumačenja § 5 klubskih pravila i doneo rešenje, da se klub može primiti u članstvo saveza samo ako iz svojih pravila izbaci »Biti mora član podružnice Svobode u Zalogu«.

Sa sportskim pozdravom sekretar Pavličević. (Prim. knjigo zapisnikov Svobode)

Vsekakor je jasno, kaj so želeli. Šlo jim je tudi za politični vpliv, ki bi ga dobili med nogometaši, če bi jih odtrgali od Svobode.

Istočasno pa so razčistili tudi z desnico na čelu z Jakobom Skukom, socialdemokratom, ki se je vedno potegoval za vodstvo in bil vedno najbolj revolucionaren v okviru »nepolitičnih pravil in dovoljenega«. To je razvidno tudi iz sklepa razsodišča dne 12. januarja 1933, ki navaja med razlogi za izključitev Jakoba Skuka:

... V podružnici so nastajale vedno bolj ali manj nesodružne razmere in so člani izstopali. Vzroki so bili različni. Ob raznih prilikah je Skuk samolastno ravnal ter smešil in psoval odbornike in člane. Taki razgovori so bili tudi v javnih lokalih, kar škoduje ugledu organizacije. V športni odsek je vabil nečlane, ki nikdar ne pridejo v našo organizacijo ...

Razsodišče sklene:

Izključitev s. Jakoba Skuka je bila glede na potrebo demokratičnosti v delavski organizaciji iz organizacijskih razlogov utemeljena ...

Za nadaljnji razvoj Svobode je bilo nujno razčistiti z desnim krilom in s takimi, ki bi bili radi revolucionarni voditelji samo v mejah dovoljenega. Svoboda postaja vse aktivnejša na vseh področjih kulture, v vse večjem številu in vse bolj organizirano proslavljajo delavci vsako leto svoj 1. maj.

Ko je leta 1933 narodni odbor za zbiranje podpisov zaradi Koroščevih punktacij zahteval od centrale in vseh podružnic, da to podpišejo, se je na zaloško Svobodo in takratnega predsednika Jožeta Kačarja obrnil bivši župan Ivan Gautroža, ki je želel dobiti podpis Svobode. Jože Kačar mu je to odklonil, celotni odbor pa je njegovo odklonitev na svoji seji enoglasno potrdil z motivacijo, da je Svoboda nepolitična organizacija. (Prim. zapisnik Svobode 25. februarja 1933)

Na istem sestanku so tudi sklenili, da bodo uprizorili igro Hlapec Jernej in njegova pravica in da bodo priredili prosvetni večer, posvečen spominu Karla Marxa. Stanje v zaloški Svobodi označuje tudi anketa (15. februarja 1933) z naslovom Delovanje:

Članov na začetku leta 48, na koncu leta 114, in sicer moških 100, žensk 14. Do 30 let starih 80, nad 30 le 34. Članski sestanki so bili trije, povprečni obisk od 50 do 60. Predavanja so bila tri, in sicer Nova industrijska revolucija, Novi Dunaj in o Karlu Marxu. Povprečni obisk je bil

Člani DKPD Svoboda iz Zaloga, Jevnice in Zadvora na Jančah 1. maja leta 1933

t. 3 Rubrika (nogometna tekma, boks itn.) se naj v reviji Svoboda izpusti, ker so ta društva včlanjena v meščanskem SNP.

t. 4 Obratno pa ne spadajo oglasi delavskih prireditev v meščansko časopisje, kakor vidimo večkrat npr. Prosvetni večer ljubljanske Svobode.

t. 5 Izveden naj bo tečaj za izurjene predavatelje, ker teh v zvezi primanjkuje...

Čeprav so še obstajali vplivi sektaštva (predlog kongresu), lahko predlog razumemo, če upoštevamo, da je bila ena važnih nalog delavskega razreda v tem obdobju osvoboditi ga meščanskih vplivov. Od tod tudi zahteva, naj bi oglasov delavskih prireditev ne objavljali v meščanskem časopisju idr.

Po letu 1930, ko prihaja v zaloški Svobodi vse bolj do izraza idejni vpliv komunistov in se režim že zaveda nevarnosti, pride po veliki listkovni akciji, ki so jo organizirali komunisti v občini Polje, do aretacij tudi med člani Svobode. Dne 23. junija 1933 so aretirali njenega predsednika Jožeta Kačarja, dalje Franca Taurerja, Petra Čermelja (člana KP), Franca Intiharja (člana KP) in Jožeta Anžurja. Obtoženi so komunistične propagandne dejavnosti. Čermelju in Taurerju so dokazovali, da sta brala neki protidržavni letak in sta bila obsojena na leto dni zapora, ostali pa so bili izpuščeni. To je bil prvi poskus oblasti razbiti zaloško Svobodo. Po tem dogodku pride v Svobodi še do večje diferenciacije in nekoliko kasneje tudi do možnosti, da prevzamejo vodstvo v odboru komunisti. Ta prehod je dokumentiran tudi v knjigi zapisnikov (Prim. zapisnik z dne 23. 8. 1933):

Poročilo predsednika Jožeta Kačarja. Ker se tu ali tam poudarja, da je Svoboda politična organizacija, je to vsakemu dopovedati, da je to le kulturna organizacija...

in dalje pod točko 4/b:

K poslednji točki poroča s. predsednik, da se opaža zadnje čase, kako je članstvo še vedno nepoučeno, in sicer v tem, da ne zna ločiti, kaj je kulturna organizacija in kaj ni. Očitno je, da ne čitajo zadosti svoje kulturne revije. Posebno zadnji dogodki (aretacije — op. P. M.), ki so bili nedvomno posledica grde denunciacije in škodoželjnosti, pričajo to.

Ponovno poudarja, da je Svoboda strogo kulturna organizacija; namen ji je samo širjenje prosvete med ljudstvom, torej ne more biti niti socialistična, niti ni usmerjena h kaki stranki sploh. Najodločneje obsoja vsakega, ki bi hotel pod okriljem Svobode uganjati kake politične eksperimente. Obenem apelira na navzoče, naj skrbno pazijo, da se ne bi med člani pojavil kdo, ki bi jih begal ali jih celo navajal h kakim izjavam, kajti samo zlobnež lahko uniči v kratkem času delo prosvete, grajeno s težkimi žrtvami več let. Za tem predsednik obvesti odbor, da iz več vzrokov ne more več opravljati funkcije predsednika. Navzoči vzamejo izjavno na znanje, nakar je bil po petminutnem posvetovanju izvoljen najstarejši član Ivan Kos, tajniško mesto pa je prevzel njegov namestnik Majeršič.

87

Zapisnik

Predsednik: Jože Kačar, 23. IV. 1933 ob 20 uri
 Prisotni: Vlado, Koro, Kajetan, Tono, Tomaz,
 Jurček, Ljubič.

Dnevni red:

1. Poročila predstavnikov,
2. " " " " " "
3. Sprejem novih članov
4. Poslovje.

I. Kdo je gostim tole v Zalogu nastanjen?
 Nastanjen gostim je ostal tega niso
 poročili, morda se je 74 članov
 inenav pa v Zalogu tega niso poročili?
 niso kar je, da poročajo.

Kdo se tu ali tam poročajo da je
 "Svoboda" politična organizacija je
 to nekomu odgovorilo da je to le
 kulturna organizacija.

II. Pošla in imela se razpisne radne sile
 iz občin in občin komunisti se
 razpisujejo na napravi kmetov.

III. Sprejeto je tuga tuga, članov plovitih
 je 40.

IV. Kdo plačila obnove L. Zalog se, shema da
 so v. Vlada informira pri sodobni doli je
 pogosto pravilno nastavljen. Obleje se
 jih trije ob se se posreda razpisni.

V. K poljudni letni ploviti, p. predložit
 da se opora radne sile Zalog je 1. svetovni
 to radno napovedano in sicer v tem ob
 ne rada biti kaj je kulturna organizacija
 in kaj mi kulturne je da se v Zalogu razpisni
 svoje kulturne razpis. Poslovje radni ob
 gostih letih so bili radnimu poslovju
 da je to damunujajo in shodnost
 pravijsi to. Poslovje poročajo da je
 "Svoboda" druga kulturna organizacija,
 namreč je je samo razpisni ploviti
 med ljudstvom torej ne more biti niti
 socializma niti ni komunisti, baki shan,
 in splošno. Razpisni obsega drugega baki
 bi hotel pod obsegi, "Svoboda" namreč
 baki ne politične eksperimente. Obsegi
 opredela na naravo da ne obsegi pa,
 nija da se ne bi med ljudstvom pojavil
 kdo bi bi bivali iz doli bi gih sili na.
 najal bi baki in izjavam, baki samo
 in ploviti in baki v kulturni izjav

Faksimile zapisnika DKPD Svoboda Zalog iz leta 1933

Jože Kačar, dotedanji predsednik, se je dobro zavedal, da ni več mogoče obdržati članstva v okviru pravil nepolitične organizacije. Zato je po predhodnem pogovoru s člani RK KP podal ostavko in s tem omogočil, da so prišli v novi odbor komunisti in najožji simpatizerji. A tudi ta prehod ni ostal prikrit oblasti. V Zalogu so se našli nasprotniki, ki so pridno obveščali svoja vodstva in tudi policijo o dejavnosti in razvoju zaloške Svobode. Med temi nasprotniki so bili kasnejši belogardisti, ki so tudi dali podatke dr. Matiji Škerbcu (pobeglemu dekanu iz Kranja, narodnemu izdajalcu), da je lahko leta 1952 v Clevelandu napisal v svoji knjigi Rdeča zver pijana krvi med drugim tudi tole:

Tone Drašček, liberalni učitelj, ki ni gojil verskega duha in ki je bil brez njega, je dopustil, da se je v članstvo čitalnice vključilo mnogo komunistov in socialistov in je tako prešla čitalnica v okrilje delavskega gibanja.

Pisec dalje navaja:

...da je bil v Zalogu in Zadvoru edini primer v Sloveniji, da katoliška stranka ni mogla prodreti in se ji ni posrečilo dobiti ljudi in delavcev za

svoje gibanje, ker je bil komunistični vpliv tako močan in ljudje zaslepljeni.

V četrti knjigi pa nadaljuje:

Marksisti, socialisti in komunisti so pozno pričeli s svojim organizacijskim delom v D. M. v Polju, toda delali so vse bolj premišljeno in načrtno. Najprej so nastavili svoje mreže z ustanovitvijo športnega kluba Svoboda. S športom so pritegnili v svoje okolje nekaj mladine, ki je polagoma vsrkavala marksistične nazore. Iz športnega kluba je nastalo marksistično kulturno društvo Svoboda, ki je bilo že od početka zelo komunistično. Nekaj marksistov pa je še vedno ostalo v čitalnici, ki so jo polagoma tudi popolnoma prevzeli v roke komunisti. Starejši napredni in liberalni člani so izstopili iz društva, čitalnica pa je ostala 1930 v čisto komunističnih rokah. To je bil v Sloveniji morda prvi slučaj, da so komunisti popolnoma infiltrirali in prevzeli nacionalno in napredno kulturno organizacijo ...

Tako pride 23. decembra 1933 do novih aretacij članov Svobode v Zalogu. Aretirani so Jože Kačar, Jože Mazovec, Maks Završnik, Maks Majeršič, Ivan Kos in Ivan Cimerman. Obtoženi so zločina po 11. členu zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi in vključeni v proces Izaka Feuerberga in tovarišev, obtoženih komunističnega delovanja in zločina po 1. čl. zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi. (Prim. obtožnico II. Pov. No 1/807/3 z dne 30. 12. 1933 — arhiv CK KPS)

Preiskava je bila usmerjena tudi na delovanje Svobode in na vlogo Jožeta Mazovca (člana KP), dalje od kod je prišla in kdo je dal iniciativo za ustanovitev esperantskega društva (do ustanovitve ni prišlo, bila pa je to iniciativa Partije) idr.

Iz akta II. Pov. No 3/63/5 z dne 19. 1. 1934, poslanega državnemu tožilstvu v Beograd, je razvidno, da so bili Mazovec, Kačar, Majeršič, Kos, Završnik, Cimerman in Uhan zaradi pomanjkanja dokazov izpuščeni na svobodo, ker ni bilo mogoče dobiti konkretnih podatkov o njihovi krivdi.

To je bil že drugi poskus razbitja zaloške Svobode, kar pa nasprotnikom niti policiji tudi to pot ni uspelo. Bilo je to obdobje, ko so že stali trdni temelji, na katerih je raslo in se razširjalo delavsko gibanje prek vedno novih oblik organizacije pod vodstvom Partije in ob vse večjem sodelovanju revolucionarnih delavcev, kmetov, mladine in inteligence.

K temu je mnogo prispevala legalna partijska založba, ki je začela izdajati dela Marxa, Engelsa, Plehanova in drugo literaturo, s katero se je tedaj spoznaval delavski razred in jo povezoval s svojimi spoznanji in revolucionarno prakso.

Nadaljnji razvoj v Svobodi je potekal tako, kot navaja zapisnik seje 16. 3. 1934 (točka 7):

Odbor si zada nalogo, da na občnem zboru apelira na mlade člane, naj prevzamejo vodstvo podružnice.

Zapisnik rednega občnega zbora z dne 18. 3. 1934 navaja, da sta bili med letom ustanovljeni podružnici v Zadobrovi in Lazah. Omenjena sta kriza in nepričakovani dogodek med letom. Od 112 članov Svobode ostane v Zalogu še 33 članov; 44 se jih včlani v Laze, nekateri pa v Zadobrovo. Nekaj jih tudi odpade zaradi prej navedenih dogodkov in aretacij, ki so vplivale do neke mere zastraševalno. Na istem občnem zboru je izvoljen novi odbor, v katerem so naslednji člani Partije: Jože Mazovec, Polde Maček, Ludvik Kukavica, Stane Rolih, Anton Sosič in simpatizerji: Leopold Tomšič, Henrik Taurer, Mici Taurer, Stane Šabec, Jožko Mejač, Jakob Klemenc, Josip Kačar, Mici Trontelj, Ivan Kos in Anton Sešek. Za predsednika je izvoljen Polde Tomšič, podpredsednik je Polde Maček, blagajnik Ludvik Kukavica, njegov namestnik in prosvetar pa Stane Rolih. Jože Mazovec na istem sestanku opozarja, da se bo z denuncianti, ako se pojavijo v podružnici ali zunaj nje, najstrožje postopalo. Maček opozarja na potrebo članskih sestankov, ki naj bodo vsaj dvakrat mesečno. Ludvik Kukavica se zavzema za ustanovitev pevske in šahovske sekcije. Linija Partije v Svobodi je bila pritegniti vse več novih članov in jim dati možnost vsestranske kulturne in revolucionarne vzgoje. Člani zahtevajo predavanje o Španiji. Obenem je ugotovljeno, da ljudje iz Ljubljane (iz centrale) vse manj prihajajo. Iz zapisnika se jasno vidi linija Partije.

V zapisniku se je 6. 5. 1934 beremo:

Zadnje predavanje o Španiji ni bilo zadovoljivo, ker je bilo le nekako zemljepisno potovanje po Španiji, ni pa nam dalo tistega, kar je vsak pričakoval. Mi bomo morali drugič bolj gledati v tej smeri, da nas bodo tudi duševno zadovoljili. Opozarjamo članstvo, naj več čita; naročeno je več Cankarjevih del za knjižnico.

Vse več je bilo kulturnih prireditev z igrami revolucionarne vsebine, vedno več je bilo izletov in vse bolj je prihajala do izraza povezanost s podružnicami Svobode v Zadobrovi, Lazah in Dobrunjah, ki so bile ustanovljene na iniciativo Partije in so jih partijci tudi vodili. Idejni voditelji dobrunjske Svobode so bili člani Partije Jože Moškrič in Tone Trtnik (kasneje narodna heroja, padla v NOV), Viktor Vodnik, Jernej Gašperšič, Franc Kocjančič, Jože Berčič idr.

Zapisnik se je dne 12. julija 1934 navaja:

Glede na linijo iz centrale in oblike delovanja, ki jih priporočajo, zahteva Polde Maček, da naj ima Svoboda programe, ki bodo vedno na svojem mestu; torej na svetlo s predavanji, ki nam bodo jačali razum in voljo! Zato naj se na glavni odbor pošlje dopis, v katerem bi po posredovanju centrale prišli v stike s profesorjem Teplyjem, ki bi prišel predavati teme, aktualne za naše čase in koristne v vsakem pogledu ...

Leta 1934 je bil v Ljubljani kongres Svobod. Vse podružnice v občini Polje in tudi nekatere sosednje so bile v rokah Partije. Direktiva pokrajinskega komiteja KP je bila, da je treba na kongresu nastopiti enotno z zahtevo po spremembi pravil, ki bi naj dajala širše možnosti za delovanje delavskih kulturnih društev Svoboda. S tem v zvezi je iz zapisnika z dne 7. 9. 1934 razvidno:

...predlogom, ki jih bo zagovarjala naša podružnica na kongresu, se vzame v poštev dopis s. Jožeta Mazovca, ki predlaga celo vrsto sprememb pravil, pa se o tem sklepa na sestanku delegatov naše, dobrunjske, zadobrovske, črnuške in podružnice Laze glede skupnega nastopa in skupne presoje predlogov, katere bodo omenjene Svobode zagovarjale na kongresu.

Mazovčev dopis ni ohranjen, ohranjen pa je dokument, naslovljen na centralo DKZ Svoboda v Ljubljani:

Na vaš dopis Vsem podružnicam Svobod smo sklenili naslednje:

a) kot delegata za zvezni kongres se določita

1. Leopold Tomšič,

2. Josip Mazovec;

b) samostojni predlogi, katere bo naša Svoboda stavila in zagovarjala na kongresu, so naslednji:

1. »Revija« naj se poživi v smeri marksizma;

2. sodrug se mora brezpogojno tikati s sodrugom, ne glede na starost in okoliščine;

3. preskrbi naj se nekoliko predavanj, ki bodo zadostovala za današnji čas in za razmere, v katerih smo;

Sodružni pozdrav. Predsednik Polde Tomšič, tajnik Stane Šabec.

Na istem sestanku je določen za dopisnika Delavske politike Ludvik Kukavica.

Dne 9. septembra 1934 je bil v Ljubljani redni osemnajsti občni zbor delavske kulturne zveze Svoboda. Pokrajinski komite Komunistične partije je pripravil delavska kulturna društva Svoboda, ki so jih vodili komunisti, na enotni nastop. Komunisti so dobili naslednje naloge: spremeniti pravila zveze (ta so dotlej onemogočala širino in politično delovanje), vnesti marksistično vsebino v revijo Svoboda, pozitivno rešiti problem prisotnosti članov jeseniške Enakosti na občnem zboru itn. O vsem tem se je razvila živahna razprava, v kateri sta sodelovala Ivan Maček (tedanji sekretar pokrajinskega komiteja Partije) in Jože Mazovec (član rajonskega komiteja Partije v Polju). V poročilu o poteku občnega zbora, ki je bilo objavljeno v 10. št. revije Svoboda (oktobra 1934), je zapisano:

Na občnem zboru je prišlo zaradi vprašanja, ali naj predstavnika jeseniške Enakosti prisostvujeta občnemu zboru ali ne, do glasovanja o zaupnici zveznemu odboru. Proti Enakosti je bil odborov predsednik Stukelj in 980 delegatov; proti zaupnici zv. odbora oziroma za to, da prisostvujejo občnemu zboru, pa 508 delegatov, med njimi tudi Črnuče (25), Dobrunje (75), Laze (18), Zadobrova-Sneberje (19), Zalog (38) itd. ...

Na kongresu kot prvi diskutira s. Mazovec. Govori o splošnem programu delavske kulture; pravi, da je revija Svoboda prinašala nemarksistične članke, kritizira prosvetne večere in pravi, da je najprej treba izobraziti delavske funkcionarje; nadalje govori o pridobivanju kmetov.

S. Vuk zavrača očitke Mazovca. S. Mazovec odgovarja s. Vuku zaradi prosvetnih večerov.

Tudi zadobrovska in zaloška podružnica predlagata spremembe pravil Svobode in se udeležita diskusije Jože Mazovec in Ivan Maček.

Na tem občnem zboru se je javno manifestirala linija Komunistične partije, proti kateri je nastopil odbor s socialdemokratskimi voditelji na čelu. V odbor je bil izvoljen član Komunistične partije in delavski pisatelj Jože Moškrič.

Dne 21. 10. 1934 navaja zapisnik odborove seje pod 3. točko razpravo o pripravi za zlet Svobod. Odbor sklene:

Zaradi skupnega zleta vseh Svobod predlaga podružnica Zalog Trbovlje kot center in v vzpodbudo trboveljskega proletariata ...

Nad vse večjo politično aktivnostjo članstva v okviru Svobod se je — kot vse kaže — zamislila tudi centrala v Ljubljani in je na sestanku 27. novembra 1934 sklenila in z okrožnico opozorila (Prim. okrožnico 1323/34 Svoboda Zalog — arhiv ZZB NOV Lj. Moste-Polje) na naslednje:

V podružnici Svobode v Ptujju se je pred kratkim pripetilo, da je neki član te podružnice v debati po predavanju postavil docela političen

Op. št. 20-34
Prij.
Zalog 19. 10. 34.
74
Podružnica Svobode
Litija
Prejema podružnica Svobode v
Litiji, zaradi tega, da nastane, da imata
i naga obhodena na enkrat marševski.
Na nam obklasti ne dovolijo.
Kakor tako tako tako tako tako,
bodo imeli vsi po vsaki postil in
marševski.
Tako nam je rad, da nastane
si marševski marševski in da bi
gostilo bi prijetni gostinjski.
Tako bodo v Litiji bi kongresu
manifestirati našo misel
Ivan Maček
to bi
Ivan Maček

Faksimile dopisa podružnici DKPD Svoboda v Litiji, s katerim je bila obveščena, da so oblasti prepovedale proslavo prvega maja

predlog oziroma resolucijo. Navzoči delavci so gotovo v vnemi za dobro stvar predlog sprejeli, ne da bi se prav zavedali, da so prišli s tem v navzkrižje z društvenimi pravili. Da bi se podobne stvari, ki bi eventualno utegnile ogroziti ne samo obstoj te ali one podružnice, marveč tudi obstoj naše celotne zveze, ne ponavljale več, sporoča centralni odbor vsem podružnicam tole: naša Svoboda je po svojih pravilih nepolitična, kulturna organizacija. Njen namen je, da izobražuje članstvo v smislu naših načel, nikakor pa ne sme in ne more aktivno posegati v politiko ali celo prirejati politične demonstracije ...

Vse članstvo, zlasti pa odbori podružnic, morajo upoštevati dejanske razmere in se po njih ravnanati. Predsedniki posameznih podružnic ali pa njihovi namestniki predlogov politične narave ne smejo dati na glasovanje ...

Leta 1935 je bil pri Plevniku v Spodnjem Kašlju osmi občni zbor zaloške Svobode. Iz zapisnika z dne 17. 2. 1935 je razvidno naslednje:

Odbor je imel 13 rednih sej, eno izredno sejo in tri članske sestanke.

Vse to dokaj zgovorno dokazuje močno aktivnost — poleg vseh drugih kulturnih prireditev (predavanj itn.) — v okviru Svobode. Ugotovljeno je, da je v knjižnici nekaj sto knjig, da šteje novoustanovljeni pevski zbor 22 članov itn. Na sestanku pride do ponovne obravnave dolga nogometašev SK Zalog, ki so se vključili v meščansko podzvezo in v razpravi Jože Mazovec ponovno oriše zgodovino društva, ugotavlja napako, ker jih niso uspeli obdržati v okviru Svobode, in dodaja:

*»Ker oni zagovarjajo privatno lastnino, naj svoj dolg tudi plačajo.«
Članstvo ta predlog enoglasno podpre.*

Kako sta takratno članstvo in odbor gledala na športni klub Zalog, nam pove tudi dopis 25. oktobra 1934:

P. n. Podružnica Svobode v Zagorju

Glede na vaš cenjeni dopis z dne 21. t. m. vam rade volje pojasnimo, da športni klub Zalog nima nič skupnega s Svobodo v Zalogu. Člani športnega kluba so povečini člani nasprotnih organizacij. Zahvaljujoč se vam za izkazano zaupanje, vas pozdravljamo. Združnost.

Občni zbor je izvolil nov odbor, in sicer za predsednika Staneta Roliha (člana KP), za tajnika Franca Taurerja, v odbor pa so prišli še Ludvik Kukavica (član KP), Lojze Židan, Polde Tomšič, Jože Intihar (član KP), Jože Kačar, Mici Trontelj, Mici Taurer, Ivanka Zajc, Polde Maček (član KP), Jože Marn, Jakob Klemen, Anton Sešek in Jože Mazovec (član KP). Ves odbor, razen enega člana (starost), je aktivno sodeloval v narodnoosvobodilnem boju.

Tudi to dejstvo dovolj jasno govori o vlogi Partije v Svobodi. Za osvetlitev delovanja pa še nekaj dokumentov:

P. N. podružnici Svobode v Litiji

Podpisana podružnica Svobode v Zalogu javlja naslovu, da izleta 1. maja zaenkrat ne bomo naredili, ker nam oblasti ne dovolijo. Kakor vsako leto, bomo tudi letos šli vsak po svojih poteh v naravo. Zelo nam je žal, da ne moremo skupaj narediti majniškega izleta, ki bi gotovo bil prijateljski sestanek. Zato bomo v Celju bolj kompaktno manifestirali našo misel. Združnost.

(Dopis Svobode Zalog, odpremna št. 30, 19. 4. 1935 — arhiv ZZB NOV Lj. Moste-Polje.)

Dopis podružnici SMRJ Saturnus Moste:

Podpisana podružnica Svobode v Zalogu naproša naslov, da ob občnem zboru, ki bo 3. marca 1935 v ljubljanski delavski zbornici, apelirajo in razložijo svojim članom pomen kulturne organizacije Svoboda. Pri tej priliki pripominjamo, da je podružnica Svobode v Zalogu neštetokrat vabila vaše člane, stanujoče v Zalogu in Sp. Kašlju, ali na žalost smo bili vsakokrat brezverci, nedostopni zanje. Izgovori, da pri dveh organizacijah ne morejo sodelovati in plačevati (mišljeno je SMRJ in Svoboda), dokazujejo nejasno pojmovanje, kaj je strokovna in kaj kulturna organizacija. Na žalost moramo omeniti, da so te — v marksističnih strokovnih organizacijah organizirane — delavke lahko sodelovale v nam nasprotnih organizacijah, medtem ko pri nas ne.

Odslovile so nas na kratko, da nimajo časa ali da jih oče ne pusti. Čudno se nam zdi, kako da jih je oče pustil v tovarno k nevarnemu stroju. Prosim, da jim pri tej priliki, ako vam je mogoče, razložite pomen Svobode in strokovne organizacije.

(Dopis Svobode Zalog z dne 2. 3. 1935.)

(Arhiv ZZB NOV Ljubljana Moste-Polje)

Dopis vodstvu šole v Zalogu:

Podpisano nepolitično delavsko kulturno društvo po imenu Svoboda v Zalogu naproša naslov, ako blagovoli naši šolski mladini sodelovati pri našem kulturnem in prosvetnem delu. Ker je bil naš sodrug Ludvik Kukavica od nas zadolžen, da vodi pripravo za prosvetni večer, ki je zamišljen 14. t. m., je hotel nastopiti z mladinskim govorilnim zborom. Ker ste mu vi to zabranili in ga dali zaslišati, je bil ta mladenič po imenu Kukavica zaslišan od policijskega referenta oziroma od sreskega načelstva v Ljubljani; in ker mu je bilo naročeno, da se brez vednosti šolskega vodstva take reči ne smejo dogajati, vas torej še enkrat najljubše prosimo za dovoljenje. Sočasno upamo, da nam je prošnja ugodena. Zalog, 5. aprila 1935.

(Dopis Svobode Zalog 5. 4. 1935)

(Arhiv ZZB NOV Ljubljana Moste-Polje)

Prvi dokument ne potrebuje komentarja. Z drugim, ki je bil poslan podružnici SMRJ, Svoboda naproša podružnico, naj apelira na člane, da se vklju-

čijo v delavsko društvo Svoboda. To je bila direktiva Partije, ki je skušala zajeti čimveč delavcev in delavk in jih vključiti v društvo Svoboda. Prek tega je imela Partija vpliv in možnost za vzgojo in za krepitev revolucionarnega duha v delavskih vrstah.

Tretji dopis je bil namenjen vodstvu šole v Zalogu oziroma klerikalcu Francu Silvestru, šolskemu upravitelju, ki mu je bila zaloška Svoboda trn v peti. Dopis je napisan v ironičnem tonu, podpisala pa sta ga Stane Rolih, predsednik Svobode in član Partije, ki je po dolgotrajni bolezni umrl v SZ l. 1936, in tajnik Franc Taurer.

Navesti velja še nekaj odlomkov iz člankov, ki jih je leta 1935 objavila revija Svoboda in osvetljuje delo podružnice Zalog:

Zalog: Naša podružnica Svobode deluje letos z novim elanom, kljub temu, da so nekateri intrigantje stalno na delu, da bi uničili to proletarsko organizacijo ... (Mišljen je klerikalni krog iz Zaloga. Po letu 1933 pa so zapustili Svobodo tudi nekateri zaloški socialdemokrati in drugi, katerim ni bilo prav — ali pa so se ustrašili — da so delo prevzeli komunisti — op. P. M.)

Dalje:

Mi bomo energično delali, da pridobimo v našo Svobodo čimveč mladine, kajti mladina se mora orientirati v prvi vrsti pri Svobodi z geslom: »Rod starih hira, gine, bodočnost je mladine.« Zato vam kličem, sodrugi in sodružice, agitirajte vsepovsod za našo Svobodo, ki je avantgarda proletariata. Zavedajmo se, da je Marx dejal: »Osvoboditev delavcev je delo njih samih.«

Iz revije Svoboda je razvidno, da je bil zadnji občni zbor Svobode Zalog 17. februarja 1935:

V nedeljo, dne 17. februarja, je bil osmi občni zbor zaloške Svobode. Udeležba članstva je bila prilično dobra. Iz poročil, ki so jih poslali posamezni odborniki, je bilo razvidno, da je naša podružnica Svobode v preteklem letu kljub reakciji nacijev in klerusov vsestransko delovala in skuša zbirati v svojih vrstah čedalje več učencev, da vzgoji novega človeka, ki se bo znal boriti za pravice. Vendar je kljub delovanju v preteklem letu marsikdo izrazil željo, naj bi bilo delo Svobode v tekočem letu še živalnejše, kakor je bilo v peteklem letu ...

Iz zadnjih ohranjenih zapisnikov Svobode je razbrati, da se je med članstvom razvila močna agitacija za kar številnejšo udeležbo na zletu Svobod v Celju. Na enem izmed sestankov je bilo tudi sklenjeno, da se iz blagajne Svobode plača vozne karte vsem brezposelnim članom, med drugim Jožetu Kačarju, Francu Trontlju, Zofki Pogačnikovi, Lojzki Zajčevi, Francu Taurerju, Stanetu Bobnarju in še nekaterim. Zadnji sestanek je bil dne 10. 7. 1935. V zapisniku so omenjene priprave za predavanje Razvoj življenja in sklep, da bo 21. julija izlet v okolico Zaloga. Iz blagajne je izplačati 1010 dinarjev za vozne karte v Celje in za kosilo brezposelnim. Od tu naprej je knjiga zapisnikov uni-

čena; verjetno pa je bil po tem vsaj še en sestanek, in sicer v zvezi z razpustom Svobod.

Zaloška Svoboda je bila v bivši občini Polje legalna organizacija Partije, prek katere je vplivala na delovne množice. V njenih vrstah se je zbiralo revolucionarno delavstvo iz bližnje in daljne okolice. Zaradi potreb in uspehov Partije pa zaradi vse večjega razmaha delavskega gibanja pod njenim vodstvom je dal Ivan Maček iniciativo in nalogo za formiranje podružnic v Lazah (ki so spadale takrat pod občino Dolsko) in Zadobrovi. Organizacijsko je pomagal pri formiranju Svobode v Lazah Stane Rolih (član KP iz Zaloga), prvi predsednik pa je bil Valentin Gregorčič, ki so ga med NOV ubili Nemci.

Leta 1933 je bila ustanovljena podružnica Svobode v Zadobrovi. Tu je prevladovalo kmečko prebivalstvo in le malo je bilo delavcev in obrtnikov. Že od leta 1932 pa je bilo čutiti močan vpliv komunistov, ki so imeli okrog sebe tudi širši krog simpatizerjev in so že leta 1933 sestavljali jedro Svobode. Ivan Maček, ki je bil iniciator za ustanovitev Svobode, je bil prisoten tudi na ustanovnem sestanku v gostilni Hlebš v Sneberjah. Navzočih je bilo okoli 30 oseb, večinoma delavcev. Za predsednika društva je bil izvoljen Franc Kumše (član KP), za tajnika Tone Kokalj (član KP).

Tudi tu je bila Svoboda legalna partijska organizacija. Sedež Svobode je bil pri Tonetu Kokalju, kjer so bili tudi partijski sestanki in baza za kurirje

Izlet delavcev iz Polja, Dobrunj in Most leta 1935 v Besnico. Med njimi so člani Partije: Peter, Čermelj, Tone Dolinšek, Adolf Jakhel, Tone Kokalj, Ludvik Kukavica, Franc Kumše, Metod Krmec, Franc Leskošek, Polde Maček, Pepca Maček, Jože Mazovec, Rudi Rojč in Ivan Kocjančič

CK KPJ. V okvir delovanja zadobrovske Svobode spadajo aktivna kulturno-prosvetna dejavnost, idejnopolične manifestacije za praznovanje 1. maja skupaj z ostalimi podružnicami in druge dejavnosti. Ta Svoboda je bila iniciatorica in organizatorica raznih gostovanj dobrunjske in zaloške Svobode, ki sta prispevali razne igre — Hlapci, Rdeče rože idr. Žal je ohranjenih le malo dokumentov in potrjujejo to predvsem žive priče. Od dokumentov je doslej znana le okrožnica centrale Svobod št. 1223/34 z dne 24. 10. 1934, ki pod III/2 obvešča delavsko kulturno društvo Sneberje-Zadobrova o naslednjem:

Vsakotedenska predavanja so nemogoča, ker so predavatelji preobloženi z delom in prav zato takih predavanj nimajo niti večje podružnice. Podružnica naj se prek centrale zmeni s s. Cerkenikom in Jelencem glede datumov, v počitnicah pride na pomoč s. Teply, za predavanje pa se je za to podružnico javil s. Moškrič. (Član KP — op. P. M.)

Da postane kulturno delo še živahnejše, priporočamo podružnici, da priredi diskusijske večere na podlagi knjige Sigma, dialektični materializem, izdane leta 1934, in Beerovega dela o zgodovini socializma in socialnih bojov, ki ga izda letos Cankarjeva družba. Tudi z diskusijskimi večeri se dajo doseči lepi uspehi. Za prvi diskusijski večer naj povabi podružnica eventualno sodruga Cerkenika, ki bo pokazal, kako se taki večeri vrše in vodi.

Leta 1935 je bilo v sneberško-zadobrovski Svobodi 24 članov, in sicer: Franc Kumše, Polde Jančar, Angela Dovč, Pepca Maček, Valentin Marinko, Ivan Maček in Tone Kokalj — vsi člani Partije, poleg njih pa še: Lovro Groznik, Valentin Černe, Marija in Karel Mrak, Jože Mihelič, Franc Možina, Anton Kastelic, Anton Tavčar, Vinko Marinko, Ivan Bolta, Franc Maček, Anton Brulc, Tone Maček, Josip Zabukovec, Karel Hribar in Ivan Rajgelj.

Vsi člani Svobode oziroma vsi navedeni so med narodnoosvobodilno vojno delovali v narodnoosvobodilnem gibanju (razen Poldeta Jančarja, ki je l. 1935 umrl). To dovolj jasno kaže, da je bilo v članstvu Svobode revolucionarno jedro delavskega razreda, ki ga je vodila Partija, ga povezovala in po razpustu Svobod vključila v Ljudsko fronto in končno v Osvobodilno fronto.

Ustanovitev Svobode v Lazah je registrirala revija Svoboda v aprilu leta 1933 v št. 4—5:

Podružnica Svobode v Zalogu je imela svoj tamburaški odsek kot sekcijo v Lazah. Ta sekcija je napovedovala, da si hoče postaviti svojo podružnico in razširiti svoje torišče na bližnjo okolico. V ta namen je bil v Jevnici širši sestanek. Udeležilo se ga je lepo število sodrugov, posebno pa sodružic, kar je razveseljivo, da se ženske zanimajo za delavsko gibanje. Sestanek je vodil agilni član s. Tine Gregorič. Zastopnik centrale je orisal delovanje delavstva v kulturni organizaciji Svoboda, ki se je že močno razvila, kar je znak, da delavstvo želi kulturnega delovanja in da hoče biti enakopravno do vseh ostalih. Izvoljen je pripravljalni odbor, ki vloži pravila na pristojna mesta. Tako se drami življenje v naši dolini. Orali bomo ledino in sejali, da vzklije seme razredne zavesti in solidarnosti,

tako da ne bo človek človeku volk, temveč prijatelj in sodrug. Sestanek je trajal nad poldrugo uro, nakar smo se zopet razšli s ponosom, da se kmalu snidemo v še večjem številu.

*

Podružnice Svobod v Zalogu, Zadobrovi, Lazah in v Zadvoru so bile oblasti kot one širom po Sloveniji trn v peti, zato so bili celjski dogodki ne vzrok, ampak le težko pričakovana priložnost.

Organizacijske priprave za zlet Svobod v Celju so v občini Polje potekale pod vodstvom Partije. Organizacijo so prevzeli rajonski komite in celice v Zadobrovi in Zalogu, v sodelovanju in po direktivah pokrajinskega komiteja. Širši sestanek v zvezi z organizacijo je bil v gostilni Kovač v Tomačevem, kjer se je zbralo okoli 50 ljudi. Na tem sestanku so bili med drugim tudi Ivan Maček, Jože Moškrič, Polde Maček, Angela Dovč, Pepca Maček, Ludvik Kukavica in drugi. Ludvik Kukavica je po nalogu Ivana Mačka pripeljal na sestanek tudi nekega člana CK KPJ, s katerim sta se dobila na javki pri pokopališču na Žalah. Govor je bil o programu, o organizaciji in poteku manifestacije v Celju. Sklenjeno je bilo, da pripravi zaloška podružnica transparent z napisom »Dol s fašizmom — nočemo vojne«. Transparent je izdelal Janez Lajevec, slikar-amater, doma s Studenca, član Partije. Zadobrovska podružnica je pripravila transparenta »Mir — nočemo vojne« in »Delo in kruh«.

Na dan zleta se je zbralo na železniški postaji v Polju čez 100 ljudi iz bližnje okolice, na postaji v Zalogu pa več kot 140 ljudi. Prišli so tudi svobodarji iz Zadvora, delavke iz Saturnusa in drugi.

Razpoloženje je bilo borbeno. Udeleženci so prepevali Internacionalo, Kosec koso brusi ipd. ter vzklikali parole proti vojni, fašizmu itn. S posebnim vlakom, ki se je ustavil na postajah v Polju in Zalogu, so se pripeljali tudi delavci z Jesenic. Na postajo Polje je Ivan Maček tik pred odhodom vlaka pripeljal rdeče zastave. Tako okrašeni vlak je pripeljal v Celje. Tudi za občino Polje so bile priprave in pa razpoloženje na postajah v Polju in Zalogu do tedaj največja manifestacija delavskega razreda, manifestacija za enotnost, za demokratične in nacionalne svoboščine, za mir in za boj proti fašizmu. Dogodki v Celju so to še mogočnejše pokazali in Miha Marinko je te dogodke ocenil na II. kongresu KPS takole:

Silen porast množičnih akcij, ki jih je organizirala naša Partija, ilustrira potek celjskega zleta delavskih kulturnih društev Svoboda v juniju 1935. leta. Manifestacija več ko osemtisočglave množice je v svojem veličastnem političnem poletu presegla vsa pričakovanja. To je bila odločna manifestacija za sindikalno in politično enotnost delavskega razreda, za zvezo s kmeti, za demokratične in nacionalne svoboščine. Spričo nje so se izjalovile nakane socialdemokratskih nasprotnikov delavske enotnosti, ki so hoteli izkoristiti ta zlet kot potrdilo svoje razbijaške politike socialdemokratizma.

Po tej veličastni manifestaciji v Celju je Korošček režim razpustil delavska kulturna društva Svoboda. Prostore v Zalogu in Zadobrovi so skupaj s knjigami zapečatili. Policija je zasliševala in preverjala članstvo, se zanimala za

organizatorje zleta, za potek itn. Policijska agenta Vrečar in Jeranče sta osebno vodila preiskavo v Zadobrovi. Prišla sta tudi na dom Ivana Mačka, kjer so med preiskavo našli rdeče zastave. Sestra Mici, ki je bila doma, jim je povedala, da jih je nabrala v Celju, ko so jih drugi odmetavali, in da jih je vzela zato, da si bo naredila predpasnike. Člani Partije so iz prostorov, ki jih je policija zapečatila v Zalogu in Zadobrovi, odnesli vse vredne knjige. Namesto njih so zaradi števila po policah naložili knjige Mohorjeve družbe. V Zalogu jim je omogočil vstop v zapečateni prostor mizar Lojze Židan (pri katerem je bil sedež Svobode), ne da bi pečate poškodoval.

V letu 1935 se konča obdobje delavskih kulturnih društev Svoboda. Vsi ti podatki kljub skromni dokumentaciji dovolj jasno govorijo o tem, da je imela Partija v podružnicah Svobod v občini Polje odločujočo in vodilno vlogo. V Svobodi se je zbiral napredni in revolucionarni proletariat. Tu se je kalila kulturna in napredna delavska misel. Organizacija je bila prepovedana, ostali pa so temelji, borbene tradicije in ideje in delovni ljudje, na čelu s komunisti, ki so kmalu našli nove oblike organizacije. Prek Vzajemnosti in drugih društev je vodila Partija ljudske množice vse do končne zmage. Moč Partije in njenih idej se vidi tudi v tem, da je večina članov Svobode (čez 95 %) aktivno sodelovala v NOV in jih je mnogo izgubilo življenja tako v domovini kot v taboriščih širom po Evropi.

Po dosedanjih podatkih ni niti en član Svobode med NOV sodeloval z okupatorji in njihovimi kvizlinškimi organizacijami.

*

Po razpustu delavskega kulturnega društva Svoboda leta 1935 je nastala v bivši občini Polje potreba po novi legalni organizaciji, v kateri naj bi se zbirali in delovali bivši člani Svobode in vedno širši krog simpatizerjev Komunistične partije, predvsem iz vrst mladine. To je zapisala tudi Ljudska pravica v 17. številki dne 31. avgusta 1935 (oblast jo je zaplenila) v kratki notici z naslovom Zalog pri Ljubljani:

... Vsi zaloški svobodarji zahtevamo, da nam vrnejo našo kulturno organizacijo Svoboda, da bomo mogli nadaljevati svoje kulturno delo in da se bomo mogli tudi mi uveljaviti ...

Marca 1936 je bila v Ljubljani ustanovna skupščina Zveze delavskih prosvetnih organizacij Vzajemnost. Na tem zboru so bila sprejeta pravila, po katerih naj bi bila Vzajemnost kulturna (nepolitična) organizacija socialistov. Centralno vodstvo so imeli v rokah socialdemokrati, ki so napenjali vse sile, da bi imeli tudi na terenu organizacijo v svojih rokah. Rajonski komite Komunistične partije v Polju je sklenil, da se ustanovijo podružnice Vzajemnosti v Zalogu, Zadobrovi in Polju. Adolf Jakhel je šel zato na centralni odbor k dr. Celestinu Jelencu po informacije. Dr. Jelenc mu je dejal, da bodo dovolili ustanovitev podružnice v Zalogu le pod pogojem, če bosta Jože Kačar in Tone Sešek (socialdemokrata) podpisala izjavo, da se društvo ne bo orientiralo v levo, tj. v komunistično smer. To je bil za Partijo opomin, zato je ta kriterij upoštevala pri sestavljanju prvega odbora. Po pogovoru člana rajonskega komiteja Adolfa Jakhla z Jožetom Kačarjem je le-ta pristal na podpis izjave, ki

jo je zahteval dr. Jelenc. Ustanovni sestanek Vzajemnosti je bil v Zalogu. Udeležba je bila zelo velika. Prišlo je tudi več članov Partije, med njimi Jože Mazovec, Adolf Jakhel, Peter Čermelj, Polde Maček, Ludvik Kukavica, Stane Bobnar, Pepca Maček, Angela Dovč, Jože Perčič in drugi. Za prvega predsednika je bil izbran Miha Mehle, ki je pripadal socialističnemu taboru oziroma pred leti Bernetovi skupini; v odbor pa je bilo izvoljenih več članov Partije in simpatizerjev. Maloštevilni zaloški socialdemokrati, razen Kačarja in Seška, so se držali ob strani. Spoznali so, da bo društvo zopet vodila Partija; s tem pa se niso strinjali in so zato odpadli ali pa se pasivizirali. Enako so napravili l. 1933 v Svobodi, ko so prevzeli vodstvo v društvu Partija oziroma komunisti. Podružnica Vzajemnosti v Zalogu je tudi edina dobila v bivši občini Polje dovoljenje za ustanovitev in delovanje.

V imenu zadobrovske Svobode je vložil prošnjo na centralo Vzajemnosti in okrajno načelstvo bivši odbor Svobode s Francem Kumšetom in Tonetom Kokaljem na čelu. Prošnjo so dvakrat uradno odklonili, na tretjo pa okrajno načelstvo sploh ni odgovorilo. Dr. Celestin Jelenc je Poldetu Mačku, ki ga je v zvezi s tem obiskal, izjavil, da v okviru Vzajemnosti ne more biti komunističnih celic, v Zadobrovi pa da kaj drugega sploh ni.

Tako je v prvem obdobju začela z delom v bivši občini Polje le zaloška podružnica Vzajemnosti. Okrog nje so se zbrali komunisti in simpatizerji — bivši člani Svobode — iz Zaloga, Zadobrove, Polja, Vevč in drugih vasi. Komunisti so izkoristili legalne oblike boja za vzgojo in usmerjanje članov Vzajemnosti, ki jih je bilo že v začetku več kot 100. Prirejali so razna predavanja in kulturna dejavnost se je močno razmahnila. Cankarjevemu Hlapcu Jerneju, Hlapcem in Moškričevim Rdečim rožam, ki so jih uprizorili še v Svobodi novembra 1936, je sledila socialna drama Spoznanje, ki jo je napisal Ludvik Kukavica iz Zaloga. Na okrajnem načelstvu so delo občutno cenzurirali, zaradi »neprimerne vsebine« pa precejšnji del teksta kar črtali. Drama je bila prvič uprizorjena novembra 1936 v Zalogu v dvorani Cirila Požarja. V glavnih vlogah so nastopili Pepca Maček, Franc Intihar, Ludvik Kukavica in Stanko Jurič. Ker se izvajalci niso ozirali na cenzurirani tekst, je to dvignilo mnogo hrupa med klerikalci in režimovci, znani zaloški ovaduh in dopisnik Domoljuba učitelj Franc Silvester pa je pohitel in v Domoljubu 25. novembra 1936 napisal:

... preteklo nedeljo je priredila m a r k s i s t i č n a Vzajemnost v Zalogu novo igro Spoznanje . . . (Domoljub, 25. novembra 1936)

Temu zaloškemu denunciantu so odgovorili v Delavski politiki (št. 26, januar 1937) z notico

Zalog, strašno so razburjeni

V decembru je priredila tukajšnja Vzajemnost socialno dramo Spoznanje, ki jo je napisal tukajšnji domačin. Uprizoritev te drame je dvignila mnogo prahu. Neka oseba se je ob uprizoritvi spotaknila v Domoljubu in je vso stvar opisala tako, da je samo sebe osmešila. Tudi g. vodja zaloškega naraščaja (F. Silvester — op. P. M.) je pozval k sebi otroke, ki so gledali to dramo, in jih izpraševal. Otroci so mu povedali, kar so si zapomnili in g. vodja je natančno vse zabeležil ter končno dal otrokom

podpisati. Mi bi svetovali temu gospodu, ako ga naše predstave zanimajo in da bo spoznal njihovo vsebino, naj si kupi vstopnico, pa bo lahko slišal in videl ter mu ne bo treba naslednji dan otrok spraševati o vsebini igre. Že danes opozarjamo, da pripravljamo uprizoritev igre Denunciant.

Drama je dosegla velik uspeh in so jo navdušeno pozdravili predvsem delavci in bajtarji. Med klerikalci pa je dvignila mnogo prahu. Prizanesla ji ni niti cerkev v Polju. Župnik in njegova pomočnika so jo napadli s »komunistično zaroto«. Ko bi kmalu nato moralo priti do gostovanja na Ježici, je okrajno načelstvo (kljub cenzuri, ki jo je izvedlo že pred prvo uprizoritvijo) prepovedalo gostovanje in kasneje tudi izvajanje. Dopis okrajnega načelstva se glasi:

Sresko načelstvo v Ljubljani, 5. decembra 1936

Akt. št. 22616/1

Delavskemu kulturnemu društvu Vzajemnost v Zalogu, občina Polje

Vaši prošnji z dne 2. 12. 1936, da Vam dovolim, da smete dne 8. decembra ob 16. uri prirediti v sokolskem domu na Ježici Kukavice Ludvika dramo Spoznanje, ne ugodim iz ozirov na javni red in mir ter prireditev iste prepovedujem.

Razlog:

Prireditve te sicer cenzurirane igre bi v občini Ježica povzročila pri ljudstvu nerazpoloženje in nevoljo, kar pa se mora v interesu javnega reda in miru preprečiti.

Zoper ta odlok je dopustna pritožba na kralj. bansko upravo dravske banovine v Ljubljani v roku 15 dni po vročitvi odloka. Pritožbi, ki bi se morala vložiti pri Sreskem načelstvu, ne bi mogel priznati odločilne moči. Taksa din 5.— je uničena na odloku.

*Sreski načelnik
(podpis neberljiv)*

Po tej prepovedi so v Zalogu leta 1937 in kasneje uprizorili še igre Moč strasti, Prvi milijon in Zakon.

V obdobju formiranja Delavsko-kmečke zveze oziroma Ljudske fronte, ko je Komunistični partiji uspelo zbrati okoli sebe široke sloje delovnih ljudi, ko je dosegla lepe uspehe na občinskih volitvah v občini Polje in še posebno na zaloškem volišču, na katerem je zmagala lista Delavsko-kmečke zveze, in ko je pričelo pod vodstvom Partije s plodnim delom delavsko kulturno društvo Vzajemnost, je prišlo v Zalogu do akcij maloštevilne avanturistično-anarhistične skupine pod vodstvom komunista Ludvika Kukavice. Njeno delo je prikazano v posebnem poglavju, omenjamo pa jo že tu, ker je povzročila občutno škodo tudi v vrstah članov Vzajemnosti. Čeprav je Partija s to skupino hitro obračunala, je imela njena dejavnost za posledico pasivizacijo dela članstva, in to predvsem v Zalogu.

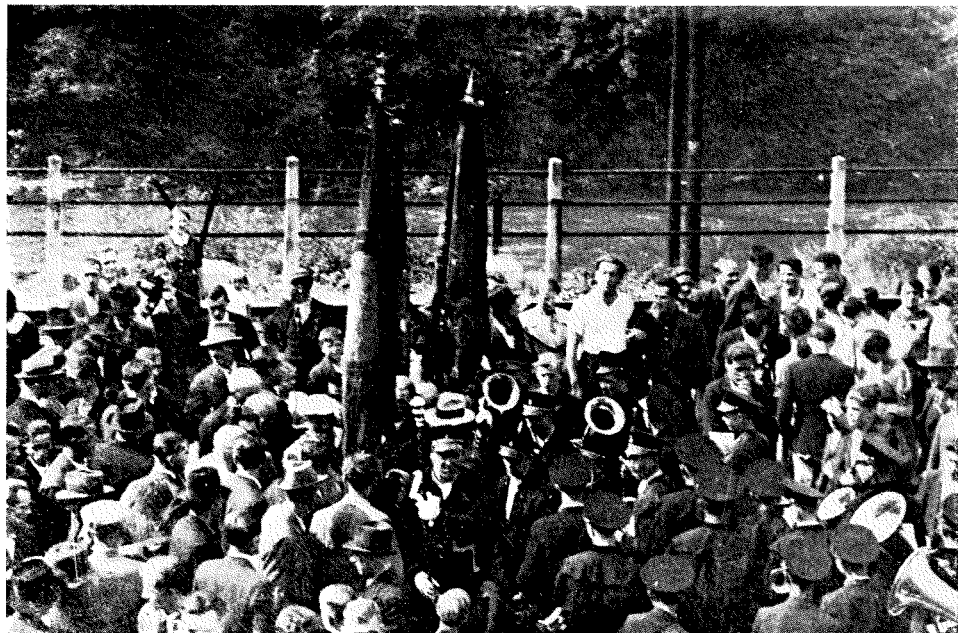
Cez čas pride do poživitve dramske dejavnosti. Zato je rajonski komite Partije formiral podružnico Vzajemnosti v Slapah in ta zavzema — po svojem delovanju in vsebini — osrednje mesto pri aktivnosti komunistov v letih pred vojno.

Člani Vzajemnosti iz Zaloga, Zadvora in Most na izletu v Besnico 1. maja leta 1937

Podružnica Vzajemnosti v Slapah je postala center, v katerem je Partija vzgajala svoje ljudi. Iz vrst simpatizerjev je pridobila nove člane KP in SKOJ, ki so v pripravah na ljudsko vstajo leta 1941 v občini Polje odigrali odločujočo vlogo. Po letu 1938 je odpadla tudi fasada pri vodstvu Vzajemnosti. Vodstvo so prevzeli komunisti Jože Mazovec, Polde Maček, Tone in Franc Cerar, Pepca Maček, Angela Dovč, Adolf Jakhel, Cilka Maček, Franc Kumše, Jože Boben, Milče Bacciavilla, Rudi Sigulin, Peter Čermelj, Valentin Marinko, Jože Perčič, Stane Bobnar, Adolf Boben, Tone Kokalj in drugi člani in simpatizerji. Podružnica je imela svoj sedež v Slapah pri Prijateljevih, po domače pri »Hollandčevih«, pri delavski družini, ki je prišla iz Nizozemske. Dva sinova sta bila skojevca in sta kasneje oba padla v NOV.

V okviru Vzajemnosti je Partija organizirala redne študijske sestanke oziroma tečaje za svoje člane in simpatizerje. Kljub temu, da je posvečala Partija ideološki vzgoji tudi pred tem veliko pozornost, velja tu po letu 1937 posebej poudariti redne študijske sestanke za člane Partije in pogosta predavanja za širši krog simpatizerjev, predvsem za mladino, ki je predstavljala v Vzajemnosti najbolj borbeno in revolucionarno skupino. To se je pokazalo že ob raznih akcijah pred vojno, predvsem pa na pragu vstaje leta 1941. Predavanja za člane Partije in simpatizerje so vodili člani rajonskega komiteja, prihajali pa so tudi tovariši iz vodstva naše Partije, med njimi Edvard Kardelj (ki je v teh letih živel v občini Polje), Boris Zihlerl, Tone Tomšič in drugi. Preda-

Množična proslava obletnice ustanovitve rudarskega sindikata v Hrastniku 15. avgusta 1937. Gostje iz delavskih središč ob prihodu v Hrastnik, med njimi delavci iz krajev sedanje občine Ljubljana Moste-Polje

vanja so zajemala aktualne probleme iz boja delavskega gibanja doma in v svetu in dela Marxa, Engelsa, Plehanova in druga, ki so izšla v založbi Nova knjiga, v Mali knjižnici, v reviji Književnost in v drugem partijskem legalnem in ilegalnem tisku. Edvard Kardelj je v prostorih podružnice Vzajemnosti v Slapah govoril ožjemu krogu članov Partije o vlogi in nalogah komunistov po ustanovnem kongresu, o fašizmu in o delu z mladino. Ta večerna šola, če jo lahko tako imenujemo, je najaktivneje delala od leta 1937 do začetka leta 1940, ko je začel klerofašistični režim huje preganjati komuniste in ustanovil koncentracijska taborišča v Bileci, Ivanjici idr. Zelo pomembno je dejstvo, da je uspelo komunistom v občini Polje po letu 1938 pritegniti pod svoj vpliv del kmečke in študentske mladine in pretežni del sokolske mladine, ki se je zbirala okrog Vzajemnosti. Mladina se je vzgajala na sestankih in predavanjih v okviru Vzajemnosti pod vodstvom skojevcev Jožeta Bobna, Milčeta Bacciavilla, Maksa in Franca Prijatelja, Staneta Černeteta, Toneta Bezka, Staneta Bobnarja, Staneta Dorbeža in drugih članov SKOJ in Partije. V rajonskem komiteju Partije je za delo z mladino odgovarjal Adolf Jakhel, ki je bil njen duhovni vodja, predavatelj in pedagog.

Takšno aktivno delovanje Vzajemnosti pa je hudo vznemirjalo razredne nasprotnike, predvsem klerikalce, ki so se zbirali okoli župnišča v Polju; toliko bolj, ker je iz njihovih vrst prišlo v vrste članov Vzajemnosti večje število

mladine. Z zastraševanjem so skušali ta krog razbiti in so za to izkoristili vevške žandarje na čelu s komandirjem Sušnikom. V večernih urah so žandarji večkrat vdrli v prostore Vzajemnosti, da bi mladince razgnali. Toda ti so vedno pravočasno zapustili Prijateljstvo hišo in se umaknili, še preden jih je uspel komandir Sušnik uradno zapisati. Žandar Sušnik pa je hodil tudi po hišah in opozarjal starše, naj pazijo na svoje otroke, da ne bodo padli pod vpliv komunistov, ki »zapeljujejo« mladino v Slapah.

To je bila pomembna zmaga komunistov v občini Polje pred vojno in je to gibanje opisano konkretnije in bolj dokumentirano v poglavju o delu SKOJ-a in mladine v predvojnem obdobju. V tej zvezi pa velja navesti še nekaj dokumentov iz leta 1940, ko so imeli komunisti v svojih rokah tudi več drugih po-

S B L O A

Jianou inuštua*ZAVZEMOSTI*Zaloga, ki so se pri občini Polje prijavili na udeležbo na praznik 20 letnice Jugooslovljstva Maribor.

1) Anžur Jožef	Zalog šteu.34,
2) Anžur Frančiška	Zalog šteu.35,
3) Dimnik Blaž	Zg.Zalobrou šteu.40,
4) Maček Marija	Zg.Zalobrou šteu.3,
5) Maček Franc	Zg.Zalobrou šteu.34,
6) Dimnik Frančiška	Zg.Zalobrou šteu.34,
7) Maček Ivana	Zg.Zalobrou šteu.34,
8) Maček Leopold	Zg.Zalobrou šteu.46,
9) Čerar Franc	Slape šteu.23,
10) Čerar Anton	Slape šteu.24,
11) Čička Franc	Slape šteu.24,
12) Rojček Franc	Slape šteu.15,
13) Brlecif Jožef	Slape šteu.15,
14) Žilinc Marija	Slape šteu.15,
15) Douš Angela	Zg.Zalobrou šteu.2,
16) Mažur Alojzij	Zalog šteu.34,
17) Maren Jožef	Zalog šteu.36,
18) Marn Marija	Zalog šteu.36,
19) Čerar Ivan	Slape šteu.23,
20) Prijatelj Franc	Deu.Mar.Polje šteu.37,
21) Lampič Ivana	Slape šteu.23,
22) Stuplin Marijan	Deu.Mar.Polje šteu.36,
23) Baccetta Valentin	Deu.Mar.Polje šteu.36,
24) Baccetta Sali	Deu.Mar.Polje šteu.36,
25) Žilinc Alojzij	Zalog šteu.22,
26) Komisar Franc	Zalog šteu.27,
27) Slape Dragica	Zalog šteu.25,
28) Kukavica Ludvik	Zalog šteu.25,

Xan...
Jen J. Sušnik

Primer, kako je žandarmerija pazila na udeležence — člane Vzajemnosti ob 20-letnici Jugoslavije

družnic Vzajemnosti po Sloveniji in ko se je začel boj proti razbijaški dejavnosti glavnega odbora, v katerem so sedeli socialdemokratski oportunisti z dr. C. Jelencem na čelu. Ti so si prizadevali obdržati vodstvo v vseh podružnicah, pa tudi vse podružnice strogo v okvirih »nepolitičnih« pravil.

Ta krog je dušil težnje delavskega razreda po močnejši in aktivnejši prosvetni dejavnosti, težnje po vzgoji in izobrazbi, težnje, ki jih je izražal velik del članstva Vzajemnosti po spremembi pravil Zveze, in zahteve po spremembi v vodstvu centrale. Čas je že prerasel vsebino, ki so jo nudili organizacijam Vzajemnosti dr. Celestin Jelenc in njegov krog. Komunisti, ki so prevzeli v roke več podružnic, so prinesli v društva novo vsebino. Ker se je delavski razred vse bolj zavedal svoje zgodovinske vloge, je zahteval v društvih tako vsebino, ki naj bi odsevala potrebe časa. To pa mu je lahko nudila samo Komunistična partija.

Leta 1940 bi morala biti sklicana glavna skupščina Vzajemnosti. Komunisti so se začeli nanjo temeljito pripravljati. Njihov cilj je bil prevzeti pozicije v glavnem odboru, odstraniti socialdemokratske oportuniste, spremeniti pravila in drugo. Med pripravami je bilo več sestankov tudi v podružnicah Zalog-Slape in Dobrunje. Nanje so prihajali odgovorni člani CK KPS, med njimi Tone Tomšič, Boris Kraigher, Jože Slak in drugi, ki so pripravljali program za glavno skupščino.

O pripravah priča tudi pismo, ki ga je Polde Maček pisal leta 1940 Pepci Kardelj v Bilečo in v katerem je med drugim napisal:

Dragi sestre in bratje!

V nekaj vrsticah se pridružujem in vas vse najiskrenejše pozdravljam. Sedaj sem prišel s seje Vzajemnosti, kjer sem izročil vaše pozdrave in vam njihove vračam. 14. t. m. bo občni zbor centrale ali glavna skupščina. Kakor je videti, bo precej napeto. Če imate kakšne predloge, jih pošljite, ali pa pritožbe, saj ste povečini člani . . .

Med pripravami so iz vrst komunistov izvolili delegate za glavno skupščino in izdali Poziv vsemu članstvu delavske kulturne zveze Vzajemnost. Pri sestavljanju tega dokumenta so sodelovale podružnice Zalog-Slape, Dobrunje in druge, v katerih so imeli vodilne pozicije komunisti.

Dokument se v celoti glasi:

POZIV VSEMU ČLANSTVU DELAVSKE KULTURNE ZVEZE VZAJEMNOST

Dragi sodrugi in sodružice!

Z ozirom na bližajočo se glavno skupščino delavske kulturne zveze Vzajemnost smatramo za svojo dolžnost, da vse obvestimo o svojem stališču, ki ga kot zavedni delavci imamo do nekaterih bistvenih vprašanj naše zveze. Potrebno bi bilo, da bi delegati skupno s članstvom vsa ta vprašanja skrbno proučili, kajti le tako bodo dobro pripravljeni, da bodo mogli na skupščini izpolniti svojo dolžnost, to je zastopati koristi delavskega razreda in njegovega pravega kulturnega razvoja.

Že sam naslov zveze kakor tudi § 2 njenih pravil nam pove, da je naloga zveze pospeševati prosvetno in duševno vzgojo in izobrazbo delavstva. Zveza mora torej gojiti in razvijati kulturo, ki je resnično delavska. Toda zavedni delavci smatramo, da je resnično delavska le tista kultura, ki nudi delavskemu razredu tako izobrazbo in vzgojo, ki usposablja delavski razred za odločno in brezkompromisno borbo za boljše življenje. Tista kultura pa, ki dandanes z napredno borbo delavskega razreda ni tesno povezana, kultura, ki je nasprotno celo vsa prepojena s tujo, nam sovražno miselnostjo gospodujočega razreda, taka kultura nam, borcem za lepšo bodočnost, nič ne koristi, temveč celo škoduje. Zastruplja našo razredno zavest in slabi odločnost naše borbe, namesto da bi nas vodila k jasnemu spoznanju, kakšen je naš sedanji položaj in kakšna je naša vloga v svetu, v bodočnosti. Ugovori, da je kultura nekaj nad vsakdanjim življenjem vzvišenega, nekaj, kar ne smemo skruniti z brezobzirno borbo itd., ne morejo veljati. Zavedamo se, da je prvi pogoj za uspešen kulturni razvoj stvarna blaginja vsega delovnega ljudstva, ko imajo pravico do njenega uživanja vsi in ne le redki posamezniki. Ta pogoj za uspešen kulturni razvoj pa si bomo morali priboriti. Prav zato, ker verujemo v vzvišeno poslanstvo resnične, zdrave kulture, ji hočemo tisto mesto, ki ji v resnici gre, tudi za vsako ceno priboriti.

Zveza, ki je del. kult. zveza, pa le takrat v polni meri vrši svoje poslanstvo, če tudi v sedanjih težkih razmerah skrbno goji in razvija prve kali nastajajoče delavske kulture, če jo čuva pred sovražnimi zastrupljajočimi vplivi razkrajajoče se meščanske kulture in tako ohranja njeno brezpogojno čistost, ker le brezpogojno čista delavska kultura budi in krepi delavski razred za njegovo borbo.

Vsekakor pa del. kult. zveza je in mora ostati nepolitična organizacija. To pomeni, da se zveza ne sme ukvarjati z vodstvom politike, da ne sme vršiti poslov ene ali druge politične stranke. Nikakor pa ne more zveza zato, ker je »nepolitična« organizacija, ostati zaprta med štiri stene, pustiti vnemar težko življenje delavskega razreda in vzroke bede in krivic, ki jih delavski razred trpi. Taka zveza bi nujno ostala odrezana od resničnega življenja, postala bi za nas brezpomembna, namesto da bi bila veren odsev našega življenja in naših borb.

Poglejmo, ali so ljudje, ki jim je bilo do sedaj poverjeno vodstvo zveze, razumeli svojo nalogo in so sledili smernicam, ki jih mi, zavedni delavci, smatramo za pravilne.

Ali se niso na večini naših prosvetnih večerov predvajale recitacije, prizori, pevske in glasbene točke, ki pripadajo gnili meščanski kulturi, ali nismo igrali v večini takih iger, ki prav tako ne spadajo na delavski oder, ker izražajo miselnost tistih ljudi, ki hočejo uničiti napredno delavsko gibanje. Priznati moramo, da je na ta način iz naših društev posebno v zadnjem času delavska kultura skoraj izginila, kolikor se zavedno članstvo posameznih podružnic samo ni trudilo, da bi zmanjšalo to zlo. Iz centrale same pa, če smo kaj dobili, smo dobili stvari, močno prepojene z meščansko miselnostjo. Ali ste bili zadovoljni s pisanjem Vzajemne svobode?

Celo del sedanjega glavnega odbora priznava, da pisanje Vzajemne svobode ni ustrezalo željam večine članstva. In vendar vemo, da so članki zavedne in borbene vsebine romali v uredniški koš. Vse to ne more biti samo nekaj slučajnega. Vsemu temu pa se niti ne smemo preveč čuditi. Sedanje vodstvo ni moglo drugače razumeti svojega kulturnega poslanstva. Prav isti ljudje tudi v političnem oziru izdajajo našo borbo. Ti ljudje so za sodelovanje z najrazličnejšimi meščanskimi skupinami, za sodelovanje pod vodstvom teh skupin.

Današnja imperialistično vojno smatrajo za pravično vojno v obrambo tiste »demokracije«, ki je že ponovno izdala neodvisnost in svobodo malih narodov. Finsko objokujejo kot žrtev nasilja, kakor da to ne bi bila Finska tistih ljudi, ki so s krvavim terorjem, zapiranjem, mučenjem in ubijanjem dušili borbo naprednega finskega delavstva. Od ljudi, ki v domači in svetovni politiki zagovarjajo politiko razrednega sodelovanja, politiko, ki je delavski razred stala že bridke in težke izkušnje, res ne moremo pričakovati, da bodo na kulturnem področju hodili ravno pot doslednih borcev za čisto delavsko kulturo. Kdor v politiki zagovarja kompromis z zakletim sovražnikom delavskega razreda, temu ne bo tako težko dopuščati v čisto delavsko kulturo škodljivih meščanskih vplivov. Če so ti ljudje nekoč izpovedali v svojem programu, da nameravajo vzgajati delavstvo v duhu načel Marxa in Engelsa, niso pa nikdar tako delali, moremo iz tega napraviti edini zaključek: oni bistva borbe delavskega razreda in njegove kulture nikdar niso došli, zato ne morejo delati drugače, kakor delajo. Njihove besede so zato bile in so še prazna fraza in po večletnih izkušnjah res ne moremo imeti upanja, da bi to bistvo kdaj v prihodnosti došli, tudi če bi to hoteli storiti. Ti ljudje so izdali težnje delavskega razreda in ga ogoljufali, ker jim je zaupal. S svojo neinicativnostjo so povzročili, da je razvojna stopnja naše kulture vedno enaka oziroma vedno nižja. Ne samo, da niso dajali pobud za živahnije delo in za ustanavljanje novih podružnic, celo tistih pobud, ki so prišle iz vrst članstva samega, niso skušali podpreti in okrepiti, temveč so jih zavirali s pojasnitvijo, da je treba preprečiti delovanje »podtalnim« elementom. Spuščali bi se v podrobnosti, če bi govorili o redkem sestajanju glavnega odbora, o dopisih, na katere podružnice niso dobile odgovorov, o tem, da do danes še ni izšla obljubljena delavska pesmarica, za katere izdajo je že pripravljenih 10 000 dinarjev itd.

Ti ljudje se tudi niso potrudili, da bi pritegnili najširše množice mladine, dali s tem organizaciji resnični mladinski značaj in jo prepojili z zdravo borbenostjo mladine.

Danes se postavlja pravemu razrednemu delavskemu kulturnemu delu s strani oblasti velike ovire na pot. Dosedanje vodstvo ne samo, da ni poskušalo nekaj napraviti proti tem oviram, temveč je samo postavljalo še večje ovire. Čistilo je iz sporedov delavskih prosvetnih večerov najboljše delavske stvari, češ saj tega oblast ne bo dovolila. Tako je cenzura centrale, ki je bila včasih hujša od oblasti, napravila iz naših društev delavska zabavna društva, v katerih se naša mladina s plehko meščansko »umetnostjo« oamamlja in zavaja v zaroto. Ni res, da ljudem ustrezemo s tako meščansko navlako, ker so jim take stvari bolj všeč. Toda ali je

tem ljudem že kdo pokazal, kaj je prava delavska kultura? Kdor se s krvavimi žulji bori za svoje mesto v življenju in kdor je že imel priliko spoznati se z resnično delavsko kulturo in s pravo proletarsko zabavo, ta bo dal roke v ogenj zanjo.

Sodrug! Sodružice! Po vsem tem lahko ugotovimo samo to, da ljudje, ki tako delajo, nočejo izobraženega delavstva, ker jih je strah močnega gibanja zavednega proletariata. Nam pa so potrebni na čelu neustrašni ljudje, ki bodo razumeli naše težnje in se bodo zanje borili dosledno, brez ozirov na svoj osebni položaj in ki bodo poživili delo zveze v pravem smislu. Kajti celo boljše je, da zveze s takim delovanjem, kakor je bilo dosedanje, ni, kakor da bi s škodljivim delovanjem zavajala ljudi v zmoto in jih prepuščala na milost in nemilost sovražnim vplivom meščanskega razreda.

**ZATO HOČEMO NA ČELU LJUDI, V KATERE IMAMO ZAUPANJE!
HOČEMO RESNIČNO DELAVSKA KULTURNA DRUŠTVA, KI BODO
VZGAJALA V MLADINI PRAVO RAZREDNO DELAVSKO ZAVEST IN
BORBENOST! HOČEMO RESNIČNO DELAVSKO KULTURO, BREZ
VSAKE MEŠČANSKE NAVLAKE, KI BO ZLASTI MLADINI NUDILA
ZNANJE IN MOČ! HOČEMO TAKO »VZAJEMNO SVOBODO«, KI JO
BOMO UREJALI IN PISALI VANJO DELAVCI SAMI!
HOČEMO PRAVO PROLETARSKO RAZVEDRILO!
HOČEMO LEPSO BODOČNOST VSEGA DELOVNEGA LJUDSTVA!**

Zato in samo zato se ne moremo pogajati z ljudmi, ki so izdajali našo delavsko stvar in zato smo prisiljeni delati za nov, zaupanja vreden odbor, če nečemo tudi mi sami sebe izdati.

Sodrug! Sodružice! Glasujmo za svojo listo, za listo zavednega delavstva, katere nosilec je tudi delavec!

Glasujmo za pravo delavsko kulturo, za njeno zmagovito pot in razcvet!

**PREDLAGATELJI LISTE
ZAVEDNIH DELAVCEV, ČLANOV
DELAVSKE KULTURNE ZVEZE
VZAJEMNOST**

(Arhiv CK ZKS)

Temu pozivu je sledila reakcija s strani glavnega odbora, katere akter je bil dr. Celestin Jelenc. Vse podružnice so prejele okrožnico, v kateri je glavni odbor odgovarjal na zgoraj navedeni dokument, ga napadal in sporočil, da preklicuje občni zbor glavne skupščine. Podružnice, ki so bile v rokah Partije, so poslale novo odprto pismo naslednje vsebine:

Vsemu članstvu in glavnemu odboru delavske kulturne zveze Vzajemnost!

Iz centrale smo sprejeli okrožnico, ki naj bi nam sporočila vzroke, zaradi katerih je preds. zveze dr. Celestin Jelenc preložil že sklicano glavno skupščino. Obenem naj bi bila okrožnica odgovor na Poziv, ki so ga poslali zavedni delavci, člani Vzajemnosti, vsemu članstvu Vzajemnosti.

- *Odpoved glavne skupščine in okrožnica, podpisana od glavnega odbora, ki je pa glavni odbor niti prečital ni, kaj šele odobril in s katero se del glavnega odbora sploh ne strinja, je nam zavednim delavcem še bolj razkrila škodljivo delo dela dosedanjega vodstva zveze Vzajemnosti.*
- *Del glavnega odbora je preložil skupščino zato, ker je vedel, da se večina članstva ne strinja z njegovim dosedanjim delom, kar bi najočitneje dokazala prav glavna skupščina, in ker so se našli med nami sodrug, ki so v svojem Pozivu odkrito povedali, kaj mislijo o delu sedanjega glavnega odbora, ki so se drznili postaviti v bran delavske kulture. Zato jim očita del glavnega odbora protisocialistično miselnost, nelojalno kritiko, zahrbtnost, lažnivost itd., ne ovrže jim pa z dokazi nobene njihove trditve. Na ta način hoče najagilnejšim in najpožrtvovalnejšim sodrugom, ki so člani naših najagilnejših društev, in nam, najagilnejšim društvom, del glavnega odbora določiti mesto izven Vzajemnosti!*
- *Mi zavedni delavci smo si sami ustanovili svoja društva. Mi edini smo delovali v njih, zvesti svojemu razrednemu delavskemu duhu. Zato je Vzajemnost naša in bo delovala tako, kakor bo želelo članstvo, kajti vsak odbor je zato tu, da dela po želji svojega članstva.*
- *Del glavnega odbora, ki ni pokazal niti trohice delavnosti, se je odločil, da bo prečistil v društvih samih. To se pravi, da hočejo iz naših vrst Vzajemnosti izključiti vse najzavednejše in najdelavnejše člane, ki uživajo zaupanje vsega članstva. Izključiti hočejo najdelavnejša in najboljša društva. Z žalostjo pač lahko sklepamo, da bo del glavnega odbora, ki se je odločil tako samopašno in nedemokratično postopati, pripravljen razbiti tudi vso zvezo Vzajemnosti.*
- *Vse to pa samo dokazuje, kako resničen in pravilen je bil Poziv vsemu članstvu Vzajemnosti, ki so ga izdali naši najodgovornejši sodrug.*
- *Zato se zavedni delavci:*
Strinjamo s Pozivom, ki so ga izdali zavedni delavci, člani Vzajemnosti, vsemu članstvu!
Protestiramo proti tako samopašnemu in nedovoljenemu postopku dela glavnega odbora!
Zahtevamo takojšen odstop glavnega odbora!
Zahtevamo takojšnje sklicanje glavne skupščine z onimi delegati, ki so jih posamezna društva že izvolila!
Ne dovolimo, da bi glavni odbor izključil le enega člana katerekoli Vzajemnosti, le eno društvo Vzajemnosti!
Pozivamo vsa društva Vzajemnosti, da nastopijo proti razbijaškemu delu večine glavnega odbora enotno, ker bo le na ta način zveza Vzajemnosti postala resnično delavska kulturna ustanova!

Ljubljana in okolica, konec aprila 1940

Ta skupna izjava, ki so jo poslali glavnemu odboru, je bila opremljena z društvenimi žigi in podpisi predsednikov in tajnikov.

Izjavo so podpisala društva iz Dravelj, Most, Bežigrada, Tacna, Barja, Ježice, Šentvida, Šiške, Zaloga, Dobrunj, Doba pri Domžalah in Borovnice.

(Arhiv CK ZKS)

Tema dvema dokumentoma se je pridružil in ju podprl tudi del naprednih članov-komunistov iz trboveljske podružnice Vzajemnosti.

Do skupščine seveda ni prišlo. Vzroki so jasni. Socialdemokratsko vodstvo se je balo za »čistost« v svojem krogu in se zavedalo poraza. Približevala pa se je tudi vojna vihra. V tem obdobju so vedno bolj preganjali komuniste in demokratične sile, ki so se zbirale okrog Partije in njenih legalnih društev Vzajemnosti, pripravljene, da se uprejo klerofašistični diktaturi.

Aktivnost članov Vzajemnosti v bivši občini Polje se je kazala tudi na vseh manifestacijah, ki jih je organizirala Partija v okviru Ljudske fronte (v Podgradu, pri Črnučah, v Ihanu, pri Sv. Trojici). Člane Vzajemnosti srečujemo na izletih in manifestacijah za 1. maj, ki so doživele svoj vrhunec leta 1939 ob 50-letnici tega praznika, srečujemo jih v vrstah agitatorjev pri volitvah v letih 1936 in 1938, udeležujejo se demonstracij proti Živkoviću v Ljubljani, sodelujejo v protidraginjskem gibanju in demonstracijah, pobirajo podpise za prijateljstvo s SZ in se v Zalogu udeležujejo demonstracij proti koncentracijskim taboriščem. V letu 1941 pa jih najdemo v prvih vrstah narodnoosvobodilnega gibanja, ko prično ustvarjati ideale, za katere so se bojevali že dolgo pred vojno.

Prek 95 % članov delavskega kulturnega društva Vzajemnost Zalog-Slape je aktivno sodelovalo v narodnoosvobodilnem boju. V vrstah Vzajemnosti so zrasi in se vzgajali mladinci — prvoborci, ki so dali svoja življenja v prvih letih ljudske revolucije. Med njimi so bili Jože Boben, Milče Bacciavilla, Franci in Maks Prijatelj, Tone Bezek, Janez Demšar, Albin Grajzer, Rudi in Mario Sigulin, Dani Rojšek, Franci Česnik, Vinko Dovč, Janez Dimnik, Ivan Hribar, Aleksander Smirnov, Stane Dorbež, Stojan Drašček, Štefan Sever, Srečko Pečar in še mnogo drugih.

Partizanske spomenice 1941 nosi 46 nekdanjih članov te podružnice Vzajemnosti. To zgovorno priča, da je bila Komunistična partija tista odločujoča sila, ki je povezovala široke ljudske množice že pred vojno, jih vzgojila in leta 1941 popeljala v boj za nacionalno neodvisnost in novo Jugoslavijo.

BREZPOSELNI SE BOJUJEJO ZA DELO, KRUH IN ZIMSKO POMOČ

Velika kriza, ki je konec 20-let zajela ves svet, se je odražala tudi v bivši občini Polje in je močno prizadela tamkajšnje delavstvo. V letih 1934—1935 je prišlo ponovno do večje krize in v občini je ostalo prek 600 brezposelnih. Do kritičnega položaja je prišlo vedno na zimo. Ljudje niso imeli najosnovnejših sredstev za življenje. Tak položaj je nastal tudi v zimi 1934—1935. Pomanjkanje in enotni interesi so zblížali delavce in Partiji je uspelo, da je pripravila brezposelne na skupne akcije. Boj za ekonomske pravice je postajal nova, višja oblika množične politične akcije Partije. Rajonski komite je sklenil, da

je treba začeti z organiziranimi akcijami. Večje skupine brezposelnih naj bi šle pred občino in zahtevale delo ali podporo. Posebni akcijski odbor so sestavljali:

Polde Maček, član KP, Janez Lajevce, član KP, Ludvik Kukavica, član KP, Tone Kokalj, član KP, Stane Bobnar, član KP, Franc Taurer, Ciril Pangeršič in Jože Vidergar. Odbor je sestavil spiske brezposelnih. Začele so se najprej manjše, kasneje pa vse večje akcije pred občino in pred vevško papirnico, kjer so brezposelni zahtevali delo ali pomoč. Župan in drugi so pač obljubljali, storili pa niso ničesar. Akcije, ki so zavzemale vse širši obseg in vse revolucionarnejše oblike, je podprl tudi pokrajinski komite, ko je zvedel zanje. Ivan Maček in Boris Kidrič sta na sestanku s Poldetom Mačkom in Janezom Lajevcem zahtevala, naj z njimi nadaljujejo v še širšem obsegu.

Nasvetovala sta, kako naj napišejo resolucijo na občino, okrajno načelstvo in banovino. Določeno je bilo tudi, kakšne oblike naj zavzemajo akcije, parole in drugo delovanje.

Eno takih akcij je v svoji 2. številki 25. januarja 1935. leta zabeležila tudi Ljudska pravica:

Brezposelni se borijo za delo, kruh in zimsko pomoč

V ponedeljek, 14. t. m., zjutraj se nas je zbralo nad 100 brezposelnih iz občine D. M. v Polju pred občinsko pisarno. Odobrili in sklenili smo tole resolucijo:

Občini D. M. v Polju!

Znano vam je, da smo brezposelni iz občine D. M. v Polju v skrajno bednem položaju. Ker nimamo dela, nimamo denarja, da bi si kupili najnujnejše: hrano, stanovanje, kurjavo, obleko itd. Torej, ker nimamo dela, nimamo zaslužka in ker po zakonu ne smemo beračiti in krasti, smo prisiljeni pri polni skledi od lakote poginiti. Saj je znano, da gnijejo žita, krompir, ker ne morejo na svetovni trg.

Znano nam je, da naša občina v vsakoletnem proračunu dá postavko za brezposelne občane in da je leta 1933 ostal denar, ki je bil namenjen za brezposelne občane. Kam je šel ta denar? Papirnica Vevče in drugi obrati in mi, ki smo bili še v delovnem razmerju, smo plačevali velike vsote v »bednostni sklad«. Zato smo upravičeni vprašati, kje so ta in drugi fondi.

Zato zahtevamo, da nam preskrbi občina delo ali podporo. Minimum plače pri javnih delih mora biti dnevno din 30 in podpora prav tako z istim minimumom, ker če smo doma, moramo prav tako jesti, imeti stanovanje itd., to je minimum, najnujnejše za današnji čas.

2. Zahtevamo, da občina takoj nakaže večjo količino hrane in drv in izredno denarno podporo, ki jo bo akcijski odbor v soglasju s predstavniki občine razdelil med najpotrebnejše.

3. Denar naj se ne pobira okoli kmetov in delavcev, ker so že oboji popolnoma uničeni, ampak naj se vzame tam, kjer se steka.

4. Zahtevamo, da se brezposelnim ne rubi, da se jih s tem popolnoma ne ubije.

Zatorej zahtevamo, da odgovori na naše zahteve ne bodo ostale samo obljube, temveč da postanejo dejanja. Vzemite na znanje, da je naša potrpežljivost izčrpana, ker ne moremo več prenašati te strašne nečloveške stiske.

Občina D. M. v Polju, 14. 1. 1935

Brezposelni

Nato pisec članka nadaljuje:

Ko smo to resolucijo soglasno sprejeli, smo izvolili akcijski odbor, ki se je podal v pisarno, kjer je izročil našo resolucijo in krepko zastopal naše zahteve. Župan je obljubil, da nam bo občina nabavila kurjavo in pri banovini intervenirala, kaj je z onimi 100 000 dinarji, ki jih je naša občina morala poslati banovini za »bednostni fond«. Nato so nas pozvali, naj se razidemo, ker da bodo na občini sami z akcijskim odborom sestavili seznam brezposelnih, ki pridejo takoj v poštev za podporo. Mi pa smo dejali, da je potrebno, da ta seznam sestavimo vsi skupaj in da je v šoli prazna soba, ki jo dobiva običajno Sokol na razpolago za pingpong.

V tej sobi bi se dalo prav lepo sestaviti seznam. Potem smo se z županom in orožniki podali v to sobo, kjer smo si zakurili in izgotovili seznam. Nato smo napravili povorko in se ustavili v Vevčah pred tovarno Združenih papirnic. Tudi tukaj smo zahtevali podporo. V povorki smo klicali: »Delo, kruh« in drugo.

S to svojo akcijo smo dokazali, da nam je dovolj gladu in mraza, da nočemo poginiti ob polnih skladiščih, da se hočemo resno in krepko boriti za delo in kruh, za podporo, za zimsko pomoč in socialno zavarovanje. Koliko bodo obljube držale, bomo še posebej poročali. Povemo pa, da se bomo skupno borili, da obljube postanejo dejanja. Seveda nas samo z drobtinicami ne bo nihče odpravil, ne v naši občini in ne drugod.

Brezposelni v D. M. v Polju

Resolucije so bile predložene tudi okrajnemu načelstvu in banu. Na okrajnem načelstvu so proti akcijskemu odboru nesramno nastopali. Razen obljub brezposelni tudi tu niso dobili ničesar. Občina je sama zbrala denar in zaposlila nekaj delavcev, ki pa so dobili minimalne mezde, to je okoli 18 dinarjev na dan. Zato je akcijski odbor organiziral novo akcijo — pohod brezposelnih.

Brezposelni so se začeli zjutraj zbirati v Polju, nato pa krenili proti Zdobrovi, kjer so se jim pridružili brezposelni, žene in otroci iz Zadobrove, Sneberij in iz drugih vasi. Tu jim je govoril Polde Maček, nato pa so nadaljevali pot proti Zaloga.

Tam so se jim priključili še novi. Iz Majeršičeve jame so brezposelni nagnali stavkokaze, ki jih je občina zaposlila in so delali za 18 dinarjev na dan. Nato so krenili proti Kašlju in Vevčam, da bi nagnali stavkokaze tudi iz Kašeljске jame in da bi nato odšli pred papirnico in pred dom župana Franca Jamška. Na pohodu so prepevali pesmi in vzklikali gesla: »Hočemo delo«, »Nočemo miloščine«, »Dajte nam kruh« itn. Že ko je pohod krenil iz Zaloga, so z železniške postaje obvestili žandarmerijo. Ta je nato s Sušnikom na čelu grobo napadla brezposelne, ki jih je bilo zbranih tik pod Kašljem že od 200 do 300. Orožniki so s pretepanjem in z nasajenimi bajoneti pohod zaustavili

in razbili. Takoj je bil aretiran Ludvik Kukavica, drugi dan navsezgodaj pa so se mu pridružili še Janez Lajevac, Ciril Pangeršič, Franc Taurer, Tone Kokalj in Jože Vidergar. Naslednjega dne je bil aretiran še Polde Maček. V preiskavi na ljubljanski policiji so hoteli ugotoviti, kdo se skriva za to akcijo, kdo so organizatorji itn. Oblast se je dobro zavedala političnega pomena akcije. Ker so se v odboru že pred tem domenili, kaj bodo govorili ob morebitni aretaciji, so bili po treh dneh preiskave izpuščeni vsi — razen Poldeta Mačka, ki je bil izpuščen šele čez teden dni. (Dokazati so mu hoteli, da je bil organizator in so kot obremenilni argument uporabili tudi to, da je bil v istem času zaposlen in da pravzaprav ne spada med brezposelne.) Obtoženi so bili kršitve javnega reda in miru. V sodni dvorani se je zbralo večje število delavcev. Sodil je sodnik Jože Rus, ki pa je vse obtožene oprostil — zaradi pomanjkanja dokazov. O akciji brezposelnih v Polju, ki jih je vodila Partija, je bilo 3. 2. 1935 poslano poročilo kominterni.

U četrtek 25. 1. je Tesla (Ivan Maček — op. P. M.) vodil jednu akcijo brezposlenih u D. M. u Polju. Još se nezna dali je to uzrok njegove provala, ili se provalio sa čovekom koji je došao 25. 1. iz Bele Krajine. Akcija se provela tako, da se izbacio akcioni odbor, koji je išao na čelu masa na opčinu, da pregovara . . .

Kakve su zahteve imali, ja neznam, ali kazao mi je KOS (Boris Kidrič — op. P. M.), da su tražili nadnicu na javnim radovima u sumi 30 din itd. Tamo su došli i žandari, posle nekoliko dana tamo su bila uhapšena dva besposlena . . .

(Arhiv CK ZKS)

Po vseh teh akcijah in iz strahu, da ne bi prišlo do ponovnih organiziranih nastopov brezposelnih, je dobila občina nekaj denarja za javna dela in za pomoč. Začeli so z javnimi deli na cestah v Besnici, v Zalogu in v drugih krajih. Okoliški kmetje so morali brezplačno prevažati gramoz na cesto. To delo so takrat nazivali »kuluk«.

Pohod brezposelnih je bila v istem obdobju in verjetno nasploh prva množična akcija delavskega razreda v občini Polje za ekonomske pravice, boj za delo in kruh. Take akcije so imele odmev ne samo v občini, ampak tudi v širši okolici. Še toliko pomembnejše pa je, da je akcije organizirala Partija in da ji je dal vso podporo pokrajinski komite.

Po zgledu teh akcij so začeli organizirati podobne akcije tudi v občini Dobrunje, na Ježici in drugod.

MANIFESTACIJA TOVARIŠTVA IN MOČI PARTIJE NA POGREBU POLDETA JANČARJA LETA 1935 IN POLDETA TOMŠIČA LETA 1939

Leta 1935 je po težki bolezni umrl delavec Polde Jančar iz Zadobrove. Delal je v Kemični tovarni Moste. Že zelo mlad se je vključil v revolucionarne delavske vrste. Leta 1932 ga je Ivan Maček sprejel v Komunistično partijo in ga vključil v celico Zadobrova. Leta 1933 je bil Polde Jančar med ustanovitelji delavskega kulturnega društva Svoboda v Zadobrovi. Še mlad, poln energije in revolucionarnega duha, je 15. marca 1935 umrl.

Na dan pogreba so se zbrali v Zadobrovi člani Partije in člani delavskih kulturnih društev Svoboda iz Zadobrove, Zaloga, Laz in Dobrunj. Dobrunjčani so prišli z godbo in pevskim zborom. Prišli so tudi delavci iz Kemične tovarne, prijatelji in znanci. Komunisti so organizirali, da je dobil vsak član Svobode in tudi drugi, ki so se prišli posloviti od pokojnika, rdeče nageljne, ki so jih spustili na krsto v jamo. Člani Svobode iz Zadobrove so kupili venec iz rdečih nageljnov in z rdečimi trakovi. Pred domom pokojnega se je v imenu delavcev iz Kemične tovarne poslovil Miha Mehle. Mogočen spreved se je pomikal do pokopališča v Polju. Ob grobu je spregovoril delavski pisatelj in komunist Jože Moškrič. To je bila manifestacija tovarištva in moči Partije, ki je bila tedaj že dovolj močna, da je ob pogrebu manifestirala tiste ideje, za katere se je pokojni Jančar ves žrtvoval.

Že naslednjo nedeljo je s prižnice poljske cerkve kaplan Sladič omenil, da so pogreb organizirali komunisti. Napadel je govornika Jožeta Moškriča in njegov govor ob grobu nazval brezbožnega. Tudi žandarji z Vevč so se začeli zanimati za organizatorje pogreba, kdo da je prinesel rdeče nageljne in vence in za druge podrobnosti. Med drugimi je komandir žandarmerijske postaje Sušnik zaslišal tudi člana Svobode Karla Mraka iz Zadobrove.

To je bila po demonstracijah brezposelnih nova velika politična manifestacija, v kateri je Partija pokazala svojo moč in moč gibanja, v katerem so sodelovale že široke delovne množice.

Partija je organizirala tako manifestacijo tudi ob pogrebu delavca-komunista Poldeta Tomšiča leta 1939. Polde Tomšič je bil aktiven bojevnik za delavske pravice. Sodeloval je v društvu Svoboda Zalog in bil nekaj časa tudi njegov predsednik. Aktivno je deloval v sindikalnem gibanju v vevški papirnici. Mnogično slovo občanov od pokojnika, od katerega sta se javno poslovila Franc Leskošek in Jože Mazovec, je pokazalo, da je postala Partija edina in odločujoča sila, okrog katere so se zbrali delavci, kmetje in inteligenca. Ta manifestacija je pokazala, da idejna in politična linija Partije odražata interese delovnega ljudstva in odpirata perspektivo razvoja. V tem je tudi pomen teh manifestacij, združenih z globoko žalostjo nad prerano smrtjo umrlih bojevnikov za delavske pravice.

USTANOVITEV DELAVSKO-KMEČKE ZVEZE IN OBČINSKE VOLITVE LETA 1936

»Borbo za enotnost delavskega razreda je postavila Partija v ospredje z jasno perspektivo, da ne gre samo za uresničenje ekonomskih zahtev delavstva in za politične svoboščine. Za ustvaritev političnih ciljev so bili potrebni zavezniki tudi izven delavskega razreda; toda za lažje pridobivanje teh zaveznikov je bil pogoj enotnost delavskega razreda samega z jasno postavljeno vodilno vlogo delavskega razreda, kakor jo je izrazil že Ivan Cankar: '... Na plečih delavca proletarca sloni bodočnost slovenskega naroda, naroda proletarca.' Ta socialna osnova in jasna perspektiva je Partiji omogočala pridobivanje zaveznikov med kmeti, mestnim malomeščanstvom in inteligenco. Zvesta ciljem, borbi proti fašizmu in domači peti koloni je iskala sodelovanje z razdrobljenimi demokratičnimi silami, zlasti pa se je trudila, da bi imela vpliv pri vod-

stvu kmetov. V svoji borbi za zaveznike je KP Slovenije snovala legalno Kmečko-delavsko gibanje, potem Zvezo delovnega ljudstva; obe organizaciji pa sta zajeli pravzaprav tiste množice, ki so bolj ali manj odkrito sledile Komunistični partiji. To so bile njene legalne oblike, ki so Partiji omogočale javno delovanje v političnem življenju. S temi oblikami je Partija dajala iniciativo za koalicijske nastope pri raznih političnih kampanjah, zlasti na volitvah.» (Referat M. Marinka na II. kongresu KPS)

Tu ne gre za neko na hitro skovano zvezo, namenjeno zgolj volitvam, niti za koalicijo različnih političnih skupin z različnimi interesi, ampak za gibanje, ki ga je vodila Partija. Gre za gibanje, katerega sta združili v Delavsko-kmečki zvezi skupna idejna in politična usmerjenost in zavest, da je vedno bolj potrebna enotnost vseh delovnih ljudi. Delavsko-kmečka zveza je za občinske volitve v predvojni občini Polje 20. septembra 1936 izbrala za nosilca kandidatne liste kmeta Franca Škerjanca iz Zaloga, kandidata za sprejem v Partijo. Na kandidatni listi je bilo večje število komunistov, naprednih delavcev in kmetov, simpatizerjev Partije.

Predvolilni boj se je odvijal z razrednimi nasprotniki — klerikalci, ki so si za nosilca kandidatne liste izbrali Ivana Kebra iz Polja. Delavsko-kmečka zveza je nastopila proti visokim davkom, proti vaškim mogotcem, za demokracije in ekonomske pravice delavcev in kmetov, za stalno pomoč brezposelnim itn. Organizacijo predvolilne kampanje je prevzel in po nalogu rajonskega komiteja vodil Adolf Jakhel ob pomoči komunistov, nosilca liste in kandidatov. Predvolilni boj je bil precej razgiban. Klerikalci so se posluževali tiska, prižnic in drugih oblik agitacije, za kar so imeli zagotovljena tudi velika materialna sredstva. Strah pred zmago Delavsko-kmečke zveze na volitvah ni ostal samo v občini; polotil se je tudi višje oblasti, ki je kmalu ugotovila, kdo se skriva za to zvezo in kaj bi pomenil poraz kandidatne liste JRZ z Ivanom Kebrom na čelu.

Poglejmo nekaj misli, ki jih je objavil meščanski Domoljub. Dne 16. septembra 1936 je pod naslovom Pred zmago zapisal:

Samo še dve listi se potegujeta za zaupanje volivcev: prva je naša domača Jugoslovanska radikalna zajednica, druga pa neka tajinstvena »kmečko-delavska zveza«, za katero so se skrili naši marksisti od desnice do skrajne leve...

Za kmečko-delavsko listo se pehajo tudi marksisti, ki so organizirani tam med Ljubljano in Savo v tajnih boljševiških trojkah...

Tudi poljski marksisti so te dni na shodu v Zadobrovi in tudi drugod v vsem svojem dejanju pokazali, da so v večini pravi bratje španskih in ruskih boljševikov... Nedeljske volitve niso navadna domača zadeva, ampak so plebiscit (ljudsko glasovanje) pod geslom: »Za sovjetski komunizem ali proti njemu«... Ne bomo se maščevali, vendar nam nihče ne more zameriti, če si bomo napisali in zapomnili tiste, ki bodo glasovali za republikanski brezverski marksizem, oziroma podpirali njegove širitelje s svojo neudeležbo pri tako važnih volitvah...

(Zelo dolg članek na najbolj grob in provokatorski način napada delavsko-kmečko listo in grozi volivcem, ki bodo zanjo glasovali — op. P. M.)

Tudi delavsko-kmečka lista je razvila široko propagandno akcijo in tedaj so v občini Polje prvič tiskali (na šapirograf) volilni propagandni material, in sicer v kleti pri Poldetu Mačku. Pri tiskanju oziroma razmnoževanju so aktivno sodelovale Pepca Maček, Angela Dovč in Roza Maček.

Propagandno gradivo so raztrosili in tudi čuvali pred uničevanjem komunisti skupaj s simpatizerji, predvsem z napredno mladino, in z drugimi.

V predvolilni agitaciji je Partija prek Vzajemnosti organizirala, da so nastopali na delavskih odrih s Cankarjevim Hlapcem Jernejem in njegovo pravico. Ob drugi predstavi, ki bi morala biti na Vevčah pri Friškovcu, pa je žandarmerija prepovedala nadaljnje igranje.

Že pred volitvami so bile ugotovljene nepravilnosti, kršenje volilnih zakonov, kršenje pri sestavljanju kandidatne liste, napake v volilnih imenikih itn. Te ugotovitve je zbiral Adolf Jakhel, ki je bil takrat še uslužbenec občine v D. M. v Polju (kasneje je bil zaradi suma komunistične dejavnosti odpuščen). Delavsko-kmečka zveza je takoj nastopila proti tem kršitvam, kar je razvidno tudi iz dokumenta št. 4778/36 — Uradno poročilo občine Polje k pritožbi zoper občinske volitve z dne 20. septembra 1936:

1. V smislu § 31. zakona o občinah je občinska uprava pravilno objavila (volilne spiske — op. P. M.) dne 18. avgusta 1936 na občinskih deskah v Zalogu pri Cirilu Požarju, v Hrastju, v Šmartnem, v Vevčah in pri Dev. Mar. v Polju, torej na vseh krajih, kjer je običajno. Poleg te objave pa je bilo oklicano pred cerkvijo pri Dev. Mar. v Polju in v Šmartnem v nedeljo dne 23. avgusta 1936 na krajevno običajen način, to je prvo nedeljo, ko so bile volitve razpisane.

2. Rok za vlaganje reklamacij je potekel s 3. septembrom 1936, kar je navedeno na razglasu. Z dnem razglasitve v smislu § 15. zakona o volilnih imenikih poteče 15. dan od dne, ko je občinska uprava objavila volitve v smislu § 31. zakona o občinah. Adolf Jakhel je pa prišel dne 9. septembra 1936, torej je bila njegova zahteva protizakonita; zato se ga je upravičeno odklonilo. Občina je imela (volilne spiske — op. P. M.) stalno razgrnjene v smislu § 8. cit. zak. do roka, ki ga določa § 15. cit. zakona in okrož. Kr. banske uprave.

3. Po § 5. o sestavi vol. imen. odobreni volilni imeniki od sodišča je smatrala občina, da so pravilni. Zadeva o volilnih imenikih pa je bila poverjena pritožitelju Adolfu Jakhlu, ki izjavlja v pritožbi, da niso skladni po § 18. cit. zakona. Krivda leži na njem samem, ker je bil on za časa uradnih popravkov uslužbenec tuk. občine.

(Arhiv ZZB NOV Ljubljana Moste-Polje)

Pred samimi volitvami je bilo ozračje močno naelektreno. Prišlo je tudi do fizičnih obračunov in pretepov. Rajonski komite je takoj opozoril vse komuniste, naj se izogibajo fizičnih obračunov s klerikalci. Če bi ti trgali ali pobirali plakate in drugo propagandno gradivo, naj bi jih polili in namazali z anilinsko barvo. Kljub temu pa je na predvečer volitev prišlo do fizičnih obračunavanj. Skupina pod vodstvom Staneta Bobnarja, ki je čuvala plakate, je napadla Hirscheggerja in Ranta, ki sta trgala plakate, in jih prepodila. Tudi v Zalogu je skupina pod vodstvom Ludvika Kukavice obračunala s Francetom

Steletom in z drugimi, ki so delali pod duhovnim vodstvom poljskih kaplanov Sladiča in Lamovška. V tej skupini so bili še Janez Grum, Jože Marn, Feliks Pogačnik, Kukovičevi, Jože Zajc, Martin Kranner, Rudi in Ernest Hirschegger, Johan Rant, Franc Stele in drugi. Ti so bili že v bivši Jugoslaviji nasprotniki vsakega naprednega delovanja, med NOV pa zagrizeni in okrvavljeni izdajalci.

Volitve so bile 20. septembra 1936. Od 1515 volivcev jih je glasovalo 934, in sicer:

za kandidatno listo Ivana Kebra	508 volivcev,
za kandidatno listo Franca Škerjanca	426 volivcev.

V volilni enoti Polje sta glasovala 602 volivca, in sicer:

za Ivana Kebra	364 volivcev,
za Franca Škerjanca	238 volivcev.

V volilni enoti Zalog je glasovalo:

za listo Franca Škerjanca	188 volivcev,
za listo Ivana Kebra	144 volivcev.

(Prim.: dokument Posl. št. 78/36 z dne 20. septembra 1936 — arhiv ZZB NOV Lj. Moste-Polje.)

Zanimiv je tudi dokument Posl. številka 78/36 z dne 20. septembra 1936 — zapisnik o poslovanju volilnega odbora med glasovanjem. Pod točko Morebitne pripombe piše:

Stanko Zajc ni glasoval, ker ni zabeležen v abecednem volilnem imeniku; Leopold Maček je zabeležen v splošnem volilnem imeniku pod tek. št. 82, v abecednem volilnem imeniku pa ga ni. Prepušča se ga k volitvi in voli listo Škerjanca pod redno št. 401; Franca Jakoba, Polje 20, je odklonil predsednik, ker je porogljivo izjavil, da voli Škerjanca, »ki lepo poje«. Bilo je neumestno z ozirom na ponovni slučaj, ki se je pripetil z Antonom Gautroža iz Obrij ter je bil enako odklonjen...

Že ta uradni dokument kaže, kako je bil sestavljen volilni abecedni imenik in s kakšnimi vzroki so odklanjali volivce, ki so hoteli glasovati za nosica liste Franca Škerjanca. Razen tega so dopuščali, da so za listo JRZ nekateri volili tudi po dvakrat ali celo mrtvi; dogajale pa so se tudi druge nepravilnosti.

Na uradništvo in druge državne uslužbenice so izvajali pritisk z grožnjami, da bodo odpuščeni iz službe, če bodo volili Škerjanca. Vse to je omogočilo minimalno zmago listi JRZ, ki je tako zaradi proporcionalnega volilnega sistema dobila 25 (od 30) mandatov.

Da je velik del volivcev abstiniral — med njimi tudi več krščanskih socialistov —, dokazuje podatek, da je od 1515 volivcev volilo le 934 ali nekaj več kot 61 odstokov.

Kjub temu je bil to velik uspeh Delavsko-kmečke zveze. Zmaga na volišču v Zalogu je bila prepričljiva. V knjigi Rdeča zver pijana krvi je dr. Matija Škerbec, kranjski dekan, napisal naslednje:

Za zmago v občini sta se borili dve listi: JRZ, pod katero so se zbrali pristaši razpuščene Slovenske ljudske stranke, in liste, ki so jo postavili

Del seznama volivcev, ki so glasovali za delavsko-kmečko listo na občinskih volitvah leta 1936

Občina: _____

Občinske volitve, 29. septembra 1936.

Volilno: _____

POSREDI
SEZNAM - GLASVALCEV

Ki so glasovali za kandiatsko listo

Pravica Franc

Volilno št.	Volitev, splošni seznam Glasovalcev	Redbinsko in rojstno ime glasovalca.
1	3	Klesnik Ivan s
2	7	Bobnik Alojz m
3	8	Čebec Franc s
4	9	Činčman Anton s
5	10	Cerar Ivan s
6	11	Jurca Franc s
7	12	Jurca Alojz s
8	13	Gufj Peter s
9	14	Lotar Alojz s
10	15	Trube Alojz s
11	20	Polde Maček m.
12	21	Janič Stefan s
13	22	Podboršek Ivan s
14	23	Činčman. Jernej s
15	24	Jever Egidij s
16	25	Jaki Jakob s
17	55	Lotar Alojz s
18	56	Činčman Blaž s
19	57	Jože Matija s
20	60	Čebec Joz s
21	14	Polde Franc s
22	15	Bobnik Leopold s
23	16	Čebec Joz s
24	17	Činčman Franc s

dejansko komunisti, ki so napeli vse sile, da dobe to občino v roke. Smatrali so, da so tla zanje že čisto pripravljena.

Takoj po volitvah je Delavsko-kmečka zveza vložila pisno pritožbo zaradi nepravilnosti in goljufij, zaradi kršenja volilnega reda, potvarjanja rezultatov na volitvah v Zalogu, ker volivcev z različnimi izgovori niso pustili volit. Pritožbo so podpisali in v njej zahtevali razveljavitev volitev Franc Cerar, Polde Maček, Franc Kumše, Adolf Jakhel, Jože Gutnik, Ivan Podboršek, Ludvik Kukavica, Janez Lampič, Janez Jurca in Jože Zabukovec.

(Prim. pritožbo z dne 28. sept. 1936 — arhiv ZZB NOV Ljubljana Moste-Polje)

Tudi na to pritožbo je bil dan odgovor v že cit. dok. pod št. 78/36 s trditvijo, da so volitve v redu potekale.

Kljub temu, da je dobila lista Delavsko-kmečke zveze le 82 glasov manj kot lista JRZ, je dobila zaradi proporcionalnega volilnega sistema v občini le 5 odbornikov. Izvoljeni so bili nosilec liste Franc Škerjanc, kmet iz Zaloga, Jože Mazovec, delavec v tovarni Vevče in član KP, Polde Maček, delavec iz Zadobrove in član KP, Tone Avšič, kmet iz Šmartnega, in Stefan Sever, kmet iz Slap.

Kljub minimalni zmagi JRZ pa pomeni 426 glasov, ki jih je dobila Delavsko-kmečka zveza v občini Polje, veliko moralno zmago revolucionarnih sil, ki so se zbrale okoli Partije. Na teh volitvah se je manifestirala enotnost večine delavstva, saj so podprli listo Delavsko-kmečke zveze tudi delavci JSZ (krščanski socialisti). Tudi velik del kmetov se je iztrgal klerikalnemu vplivu in podprl Delavsko-kmečko zvezo. To zadnje je še bolj jezilo klerikalce, saj so vodje spoznali, da jih zapuščajo tradicionalni zavezniki. To pa je bil šele začetek. Napadi, ki jih je list Domoljub usmeril na Delavsko-kmečko zvezo, niso prenehali niti po volitvah in 23. septembra 1936 je pisal:

Preteklo nedeljo, dne 20. septembra, je bil za občino Polje velik, pomemben dan. Imeli smo občinske volitve in po srđitem boju, kakor ga ne pozna zgodovina naše fare in občine, smo pritisnili zaenkrat boljše vizem in njegove pomočnike k tlom... Tisti, ki so računali s slabo udeležbo, so se to pot zmotili. Na obe volišči je prišlo 62 % fantov in moŹ, od katerih je dobil naš Keber 508, marksist Škerjanc pa 426 glasov. Te glasove brezvernemu marksistu niso dali samo marksisti in komunisti, temveč tudi precejšnje število — na žalost — tako z glasovanjem kakor z neudeležbo delavstva JSZ. Za marksistično listo so glasovali mnogi, zlasti mlajši Sokoli, ki so z marksisti vred to listo tudi na vso moč agitirali. Torej so delovali tudi za ljudi, ki zavračajo kraljevske prestole. Za rdečkarje so se pehali in zanje prav z zagrizenostjo glasovali številni železničarji, posebno progovni delavci. Ti in še drugi, ki so ostali doma, so tako izročili nezaupnico svojemu delodajalcu, pač v prepričanju, da s sedanjo vlado nočejo imeti stika in da jim bo poslej marksistični poljski županski kandidat preskrbel boljše službe. JRZ vzema nezaupnico na znanje in se bo brez usmiljenja po njej ravnala...

Dne 30. septembra 1936 je Domoljub objavil nov članek, v katerem napada dnevnik Jutro in daje predvolilno oceno Delavsko-kmečke zveze. Članek je podeden že prej objavljenim, le da še bolj neposredno in provokatorsko napada Delavsko-kmečko zvezo in ljudi, ki so kandidirali na njeni listi:

V tej občini sta nastopili dve listi: kandidatna lista JRZ z nosilcem g. Kebrom in Škerjančeva lista. Za zadnjo so izvršili potrebne priprave izključno samo marksisti vseh smeri, ki so se sestajali in se sestajajo pod zastavo naslednice marksistične Svobode — pod Vzajemnostjo. Znani člani marksistične »kulturne« Vzajemnosti so imeli nekaj sestankov za volitve po raznih hišah in barakah v Zalogu, na Slapah, v Zadobrovi pri Mačku in drugod. Marksisti so sicer kandidirali tudi par kmetov, vendar je

Skerjančeva lista po vsem svojem sestavu in osebah bila marksistična. Na tej kandidatni listi smo opazili precej imen tistih marksistov, ki so pod prejšnjimi JNS režimi že po več mesecev sedeli po znanem zakonu o zaščiti države... Pri občinskih volitvah pri D. M. v Polju so stopila v zadnjih dneh gospodarska vprašanja v ozadje in se je vnel boj za načelno svetovnonazorno plat...

Po volitvah so bile na občini zelo zanimive seje. Na pobudo Partije so prihajali na seje delavci in kmetje, ki so s ploskanjem in na druge načine podpirali predloge tako imenovane komunistične opozicije. Ko so bile občinske seje, so v veži vedno stali vevški žandarji s Sušnikom na čelu, ki bi naj zagotavljali red in mir in bili vedno pripravljeni nastopiti, če bi bilo potrebno. Opozicija se je bojevala za pomoč brezposelnim, za poživitev komunalnih gradenj in za zagotovitev denarja za javna dela, proti razmetavanju denarja in goljufijam, ki so se dogajale pri delih, s katerimi so se okoriščali vaški magnati in klerikalci. Tako so npr. zgradili na rokavu Ljubljane »Dimnikov most«, da je Dimnik lahko prišel na svoj travnik itn. Na listi JRZ je bil izvoljen tudi kaplan Lamovšek, ki se je ob vsakem zvonjenju dvignil in molil za verne duše. Odborniki Delavsko-kmečke zveze so proti temu protestirali z besedami in tudi tako, da so obsedeli, ko so vsi drugi vstali in molili. Jože Mazovec mu je nekoč ob splošnem odobravanju publike tudi rekel, da sta molilnica in prižnica v cerkvi in ne na občinski seji.

Zaradi ostrih debat sta morala klerikalcem večkrat priti pomagat na občinske seje okrajni načelnik ali njegov pomočnik. Poudariti pa je, da so morali nekatere predloge opozicije podpreti tudi klerikalci, čeprav tega niso radi storili, ker so bili to predlogi »komunistične opozicije«.

Sčasoma so bile seje vse bolj poredkoma; kmalu so tudi prepovedali navzočnost »publike«, da bi zagotovili javni red in mir in da bi preprečili motnje s strani simpatizerjev »opozicije«. Ustrašili so se tribune Partije, ki je nastala v občinski sejni dvorani. Brez prisotnosti publike so postali klerikalci močnejši posebno tedaj, ko sej sploh niso sklicevali in je občinsko politiko vodilo kraljevsko bansko namestništvo v Ljubljani.

Delavsko-kmečka zveza je nastala na iniciativo Partije, delovala pod njenim vodstvom in kasneje prerasla v Ljudsko fronto, Zvezo delovnega ljudstva in v Osvobodilno fronto. Rezultat te zveze je bil tudi legalni časopis Kmečka sloga, katerega prva številka je izšla v Zalogu 21. avgusta leta 1937.

KMEČKA SLOGA — GLASNIK DELOVNEGA LJUDSTVA

Na iniciativo Komunistične partije je 21. avgusta 1937 izšla prva številka lista Kmečka sloga, ki zavzema pomembno mesto v revolucionarnem tisku med obema vojnama. List pomeni nadaljevanje leta 1935 prepovedane Ljudske pravice. Kmečka sloga je imela svoj sedež v Zalogu. List je izdajal konzorcij, za katerega je odgovarjal Franc Škerjanc iz Zaloga, urejal in za uredništvo je odgovarjal Polde Maček, dopise za uredništvo in upravo pa je sprejemal Adolf Jakhel iz Zaloga. List je imel širši, vseslovenski pomen in je bil izraz potreb

Komunistične partije, ki je prek njega usmerjala vedno širše in močnejše gibanje delovnega ljudstva. Rojstvo lista pada v obdobje po ustanovnem kongresu Komunistične partije Slovenije, v čas krepitve Zveze delavcev in kmetov, v čas, ko postaja Partija vse močnejši politični dejavnik. Če pogledamo takratne razmere v bivši poljski občini, ugotovimo, da izide prva številka lista le nekaj mesecev po občinskih volitvah, na katerih dobi Zveza delavcev in kmetov pod vodstvom Komunistične partije prek 400 glasov in v občinskem zboru 5 odborniških mest. Na volišču v Zalogu pa doseže Zveza delavcev in kmetov zmago, kar ima odločujoč vpliv, da dobi Kmečka sloga svojo domovinsko pravico prav v tej občini.*

Pri organizaciji in s prispevki so sodelovali pri Kmečki slogi odgovorni člani Komunistične partije, med njimi Vida in Tone Tomšič, Vlado Kozak, Jože Slak, Maks Strmecki, Jože Marentič, Line Žagar in drugi.

Prve težave so nastale zaradi pomanjkanja denarja že pred izidom lista. Zato so vsi zaposleni komunisti v občini Polje prispevali po 50 dinarjev, večjo vsoto sta dala Line Žagar in Vlado Kozak, Jože Slak pa dva zlatnika. Zlatnika je dobil še kot otrok v dar od strica župnika nekje na Dolenjskem.

Prvo številko je natisnila tiskarna Slovenija v Ljubljani v 3000 izvodih, srečno pot pa ji je zaželel Franc Škerjanc v uvodnem članku. Med drugim je napisal:

Na pot!

Od vseh strani razočarani smo se odločili slovenski kmetje, da bomo z današnjim dnem pričeli z izdajanjem res svojega pravega kmečkega lista. Med nas prihaja vse polno listov, ki so samo po imenu kmečki, izdaja pa jih gospoda, ki ima pri tem svoje namene ...

Čutimo se dolžni, da povemo odkritosrčno in iz srca besedo in misel, kakor smo jo spoznali ob plugu in pogledu na brazde. Naravi znamo dati življenje, le sebi ga ne znamo! Sejati hočemo tudi med nas seme, ki naj nam da, ko pride pravi čas, bogato žetev. To seme je skupnost ...

Ne prihajamo med vas s svojim listom, da bi ustanavljali četrto ali deseto stranko, temveč da bi pomirili politične strasti, da bi združili vse kmete v boju za svobodo, pravico in mir. Po zgledu naših pradedov hočemo pisati in nastopati po geslu: Za staro pravdo ...

V isti številki je neugotovljeni avtor napisal članek Slovenskemu kmečkemu ljudstvu, kjer je med drugim zapisal:

Kmečko slogo izdajamo kmetje za kmete ... Kmečka sloga ni strankarsko pobarvan list. Dovolj smo kmetje razkosani, ni treba med nami še novih političnih skupin ...

Ona bo klicar, ki vas bo klical k združitvi na podlagi delovnega programa in ta naj služi koristim vsega delovnega kmetstva in podeželskega ljudstva sploh ...

Delavec in kmet imata pred seboj istega sovražnika: bogato gospodo, denarne industrijske in zemljiške kapitaliste ...

* O položaju in vlogi Kmečke sloge sredi delavsko-kmečkega revolucionarnega tiska 30-ih let v vzhodnem delu Ljubljane glej še Leto 1937 in časopisje v naši občini.

Ljudstvo sploh in kmetje z njim bomo dosegli izboljšanje svojega položaja, če bomo imeli politične pravice, če bomo lahko sodelovali v javni upravi tako v občini kot državi.

Svoje politične pravice in narodno enakopravnost pa bomo dosegli s sodelovanjem v slovenskem ljudskem gibanju in prek njega v demokratični fronti, raztezajoči se čez vso državo... Le vkup, le vkup, uboga gmajna!

Vlado Kozak je napisal k prvi številki prilogo v obliki letaka.

V naslednjih številkah so sodelovali še Jože Slak (s člankom Kmetje v Španiji), Jože Lacko iz Ptuja (s sporočilom Iz Rogoznice), Adolf Jakhel z odgovorom Domoljubu, Polde Maček (s člankom Kmetje, zdramimo se), Line Žagar in drugi.

S kratkimi odlomki iz teh člankov naj osvežimo spomine na takratne dni in se obenem spomnimo vseh sodelavcev lista, predvsem tudi borcev — herojev, ki so darovali življenja v ljudski revoluciji tudi za zmago idej Kmečke sloge. (V Ljudski revoluciji so padli sodelavci Kmečke sloge Tone Tomšič, Adolf Jakhel, Jože Slak, Jože Lacko in Maks Strmečki.)

Iz Rogoznice:

...Ker pa mi nočemo propasti, bomo združili složno naše kmečke vrste, ne bomo več prosjačili za svoje pravice, ampak jih bomo zahtevali in dobili.

(Članek je izšel v tretji številki 15. septembra 1937; napisal ga je sedaj pokojni narodni heroj Jože Lacko.)

Po politiki povzet in obdelan je članek Kmetje v Španiji:

...Vlada Ljudske fronte medtem ni čakala 25 let. Zemljo je dala kmetom. In zato zdaj kmečki sinovi ramo ob rami z delavci in naprednejšimi meščani stoje v rovih okrog Madrida in se bore za novo Španijo...

(Članek je izšel v tretji številki 15. septembra 1937; napisal ga je Jože Slak, takratni član kmečke komisije pri CK KPS, padel v ljudski revoluciji.)

Avtorji preostalih člankov niso ugotovljeni. Znano pa je, da so sodelovali že omenjeni in še drugi odgovorni člani CK KPS.

Kmečka sloga je našla pot v hiše širom po Sloveniji. V občini Polje so jo razpečavali komunisti in simpatizerji, na Dolenjskem je za to skrbel Jože Slak, na Ptujskem polju je bil najbolj agilen Jože Lacko, ki je vedno zahteval dodatno število, razširjali pa so Kmečko slogo tudi na Gorenjskem, Štajerskem, v Zasavju in drugod v Sloveniji.

Naklada je že po drugi številki narasla na 4000 izvodov.

Vse to pa ni šlo mimo oblasti. Tudi razredni nasprotniki v občini Polje so se hitro oglasili v Domoljubu, ki je septembra 1937 (št. 35) objavil članek z naslovom Nov kmečki časopis nam ponujajo:

Devica Marija v Polju

Iz preproste roke smo prejeli te dni obširen dopis, ki ga priobčujemo zaradi pomanjkanja prostora v zelo skrčenem obsegu. Žuljava roka poroča:

Zaloški levičarji so nam v težkih časih poskrbeli tudi za nekoliko zabave. Na dan so dali list Kmečka sloga, baje v 4000 izvodih. Izdajateljji, uredniki in odgovorni uredniki so pripadniki »fronte«, ki je nastopila pri zadnjih občinskih volitvah za zmago marksizma, a je propadla, ker jo je večina delavcev in kmetov poljske občine z glasovanjem odklonila.

Zdaj bi si radi z »nestranskarskim« listom pridobili nove kmetske in delavske glasove za prihodnje volitve. Ne bo jim uspelo, zakaj zavednost večine naših občanov nam je porok za to.

Mi imamo že svojo Kmetsko slogo, to je naša Kmetska zveza, ki šteje že danes preko 60 tisoč organiziranih članov. Zato nas levičarska Kmečka sloga pri volitvah propadlih zaloških marksistov prav nič ne skrbi in se ne bomo prepirali s članki, ki jih je nekje prepisala neizkušena gosposka domišljija, čeprav jih zakončuje kmečki podpis. Zavedni kmetje poljske župnije, ki vedo ločiti ljuljko od pšenice, bodo rdečo Kmetsko slogo sprejeli tako kot zasluži časopis, ki pravo slovensko kmetsko slogo razdira. Izjava, da bo zaloška Kmetska sloga spoštovala verski čut, je pri vseh nasprotnikih večine slovenskega naroda tako običajna in tako lažnivo hinavska, da ji pravi Slovenec in pravi katoličan več ne nasede.

Kakor vsi vemo, so zaloški rdeči »kmetsko-slogarji« zelo, zelo daleč od vere in cerkve, ki ji zvesto in neomajno pripada ogromna večina lepe poljske občine. Zato pa kdor hoče biti katoliškemu slovenskemu ljudstvu voditelj in časopisni svetovalec, ni dovolj, da samo versko prepričanje večine spoštuje, ampak mora tudi sam živeti tako, kakor nas vera in cerkev uči.

Zaloški rdeči »kmetsko-slogarji« naj se v tem pogledu pomenijo s svojo vestjo in ne bodo se čudili, zakaj njih Kmečka sloga ne bo našla pri vernih in poštenih kmetih zaslombe, ki jo levičarji pričakujejo. V vsako hišo Domoljuba!

Na vse to je v svoji tretji številki s kratkim in dostojanstvenim člankom odgovorila Kmečka sloga:

...Ne svetujem Vam prerekati se z »Domoljubnimi« dopisniki, ker jih predobro poznamo že iz prejšnjih časov.

Preproste in žuljave roke so že site tistega frazerja, njegovih napadov in denunciacij ...

Gospod dopisnik naj vzame na znanje, da nas je danes že precej takih, ki smo sposobni, da kaj napišemo na podlagi izkušenj in dogodkov, ne bi pa bili zmožni napisati kaj takega kot on. Kako so potekale občinske volitve, pa vendar še ni tako dolgo, da bi mogel gospod dopisnik tako pozabiti, kdo je podpiral eno in drugo stran. Poljski občani imajo dober spomin. Tisti dan je bil za nas tako važen, da ga ne bomo nikdar pozabili.

(Članek je podpisan s psevdonimom »Poljčan«.)

List Kmečka sloga je postal glasnik vsega delovnega kmečkega ljudstva. Z njo je dobila KP v roke novo orožje v boju za demokratične pravice in proti fašizmu, orožje, s katerim je lahko širila svoj idejni vpliv na vse širšo fronto vsega naprednega delovnega ljudstva. Zato je Domoljub hitro opozoril na nevarnost z oceno, da so se zbrali okrog Kmečke sloge zaloški levičarji, pripadniki fronte, ki je na zadnjih volitvah nastopila za zmago marksizma, zaloški rdeči »kmetsko-slogarji« itn. S takim pisanjem pa je pripomogel, da je oblast z aktom, ki je bil poslan iz Beograda že septembra 1937 tik po izidu tretje številke, tiskanje Kmečke sloge prepovedala.

Po preiskavi pri Adolfu Jakhlu, kjer je iskala dopise, je skušala policija z zaslišanji ostalih članov uredniškega odbora ugotoviti, kdo so iniciatorji, organizatorji in dopisniki Kmečke sloge. Uprizoriti je hotela pregon, vendar ji to ni uspelo. Delavsko-kmečka zveza je bila trdna in široka fronta vseh demokratičnih ljudi in — naj spregovori pisec iz Domoljuba — »fronta, ki je nastopila na zadnjih občinskih volitvah za zmago marksizma«.

Kljub obupnim pozivom Domoljuba, ki je klical na pomoč policijo in protiljudski režim, se je Delavsko-kmečka zveza krepila, prerasla v Zvezo delovnega ljudstva in zmagala na osnovah marksizma.

Prav zato je formiranje Delavsko-kmečke zveze in izdajanje lista Kmečka sloga zgodovinskega pomena za občino Polje. To je že v svoji 3. številki 15. septembra 1937 zapisala tudi Kmečka sloga v članku:

Cenjeni občani!

Obhajamo prvo obletnico naših občinskih volitev. Ta dan je bil za nas prav zgodovinskega pomena. Bil je to pravi izraz združitve delavcev in kmetov v boju za lepšo bodočnost. Ob obletnici si ponovno prisežimo: »Nikdar več nazaj, ampak samo še naprej.«

(Članek je podpisan s psevdonimom »Poljski občan«.)

Danes lahko znova potrdimo, da sta bila Zveza delavcev in kmetov in list Kmečka sloga zgodovinskega pomena, saj sta izražala združitev delavcev in kmetov v boju za lepšo prihodnost.

KOMUNISTI — ORGANIZATORJI MORALNE IN MATERIALNE POMOČI ŠPANIJ

». . . Ko je izbruhnila državljanska vojna v Španiji, je bila med prvimi KPJ, ki je pričela pošiljati svoje borce v pomoč junaškemu španskemu ljudstvu. Člani KPJ so bili v razmeroma velikem številu med prvimi, ki so l. 1936 tvorili jedro Internacionalne brigade; ta je v najbolj kritičnih časih korakala v Madrid, da pomaga zaustaviti Francove bande pred madridskimi zidovi. Tu so v obrambi Madrida padli mnogi najboljši borci. Kasneje je KPJ postopoma mobilizirala tako doma kakor tudi med našo emigracijo proletarske borce in jih pošiljala v Španijo. In kakor so ti med prvimi prišli v Španijo, tako so med zadnjimi odšli iz nje, braneč do same meje umik beguncev pred Francovimi hordami. Naši borci so bili skoraj na vseh bojiščih in s svojim junaštvom so

visoko dvignili zastavo naše Partije ...» (Titov referat na V. konferenci KPJ leta 1940.)

Napad mednarodnega fašizma na Ljudsko fronto Španije, ki je v tedanjem položaju odpirala perspektivo tudi našim delovnim ljudem, je bil signal, da se je treba združiti v boju proti mednarodnemu fašizmu in z vsemi močmi pomagati španskemu ljudstvu. Kakor po vsej Sloveniji, je bila tudi v občini Polje Komunistična partija organizatorica široke moralne in materialne pomoči španskemu ljudstvu. Mobilizirala je široke delovne množice v okviru delavsko-kmečkega gibanja oziroma Ljudske fronte, razgibala delavska kulturna društva Vzajemnost in mladino. S široko fronto demokratičnih sil se je postavila na stran španskega ljudstva.

V okviru rajonskega komiteja Partije Polje je bil organiziran ožji odbor za pomoč Španiji, ki so v njem bili Pepca Maček, Angela Dovč, Adolf Jakhel, Polde Maček in Stane Bobnar. Temu odboru pa so aktivno pomagali vsi simpatizerji in člani Komunistične partije. Odbor je s predavanji, zborovanji, napisnimi akcijami in letaki pojasnjeval pomen boja španskega ljudstva, istočasno pa mobiliziral široke množice delovnih ljudi, ki naj bi moralno in materialno podprle boj španskega ljudstva in tako prispevale svoj delež mednarodni solidarnosti demokratičnih sil in boju proti fašizmu. V začetku leta 1937 je bila organizirana prva skupina prostovoljcev za odhod v Španijo. Rajonski komite je sklenil, naj bi bilo v skupini, ki bo odšla v Španijo, le manjše število članov Partije, več pa naj bi jih bilo iz vrst simpatizerjev in demokratično usmerjenih ljudi.

Skupino je organiziral član KP Stane Bobnar, ki je zbral okrog sebe Staneta Židana, Adolfa Bobna, Ludvika Kukavico, Martina Gostinčarja, Viktorja Jeriho in Jožeta Kompareta, priključil pa se je še Viktor Stopar. Organizacijsko-tehnične in materialne zadeve je reševal rajonski komite oziroma Pepca Maček, ki je bila povezana z glavnim odborom za pomoč Španiji. Prva skupina prostovoljcev je odšla na pot proti Splitu že aprila 1937. Tam bi morala dobiti zvezo in z ladjo nadaljevati pot proti Španiji. Zaradi izdajstva pa je bila skupina, ki je tedaj štela več kot 150 oseb, na Braču aretirana. Skupino iz Polja je policija pripeljala v ljubljanske zapore. Po večdnevni brezuspešni zaslišanji o organizatorjih kanala in ostalih vprašanih okoli »zadeve Španija« so bili člani te skupine izpuščeni iz zaporov.

Kljub smoli, ki je doletela skupino, ožji odbor ni odstopil od načrtov. Zaradi izdajstva in kompromitiranja pa je bilo mnogo težje organizirati ponovni odhod. Zato je bilo sklenjeno, da se bodo prostovoljci prebijali proti Španiji v manjših skupinah. Nova skupina, ki jo je spet organizirala Pepca Maček in v kateri sta bila tudi Stane Bobnar in Ciril Rome, je 9. julija 1937 odšla prek Avstrije in Švice v Francijo, od tod pa v Španijo in srečno prišla na fronto v Madridu. Drugo skupino je organizirala Angela Dovč. V tej skupini so bili Martin Gostinčar, Viktor Jeriha in Ludvik Kukavica. Gostinčar in Jeriha sta se prebila do Španije, Kukavica pa se je vrnil. V Španijo je uspelo priti tudi Tonetu Cimermanu iz Polja. V tretji skupini so bili Franc Mazovec, Ivan Novak in Slavko Sluga. Skupina je bila aretirana pri Feldkirchnu. Avstrijci so njene člane takoj prepeljali na Jesenice in jih izročili jugoslovanski žandarmeriji. Toda prostovoljcev je bilo še več. Zaradi težav pri organizaciji zanesljivih zvez in kanalov pa se mnogim ni posrečilo prebiti do Španije. Tudi ljubljanska po-

U pomoć španjolskoj demokraciji!

U želji da opet sjednu na narodnu grbaču najreakcionarniji fašistički dio španjolske buržoazije, veleposjednici i visoki kler i njihove sluge fašistički generali Franco, Mola i komp. podigli su 13. jula vojnički ustanak protiv vlade narodnog fronta i protiv španjolskih radnika i seljaka, dovodeći plaćenike iz tuđinskih legija i zasetaia plemena iz Maroka. U momentu kada pišemo ove redke vodi se već dvije nedelje borba na život i smrt između španjolske demokracije i fašizma. Fašisti su do sada pretrpjeli čitav niz poraza od strane vladinih trupa i radničkih odreda, koji se bore lavovski i sa upravo nečuvenom hrabrošću. Nema sumnje da bi španjolski radnici i seljaci već obračunali sa fašističkom kontrarevolucijom, koja u narodu nema ostenoga, ma da joj je nedovoljno energično provođenje programa narodnog fronta sa strane vlade olakšala njezinu kontrarevolucionarnu rabotu. Međutim, fašističke izrode Španje izdašno potpomažu fašističke vlade Njemačke i Italije i fašističkih krugova Engleske. Fašističkoj kontrarevoluciji već su počeli da sližu u pomoć aeroplani Junkera iz Njemačke, teški bombaši tipa Caproni iz Italije, aeroplani firme Fokkers iz Engleske, kao i oružje i municija. Među narodni fašizam hoće da u krvi uguši slobodu španjolskog naroda. Dužnost je radnika, seljaka i svih prijatelja slobode da najodlučnije protestiraju protiv pomoći fašističkim razbojnicima Španije sa strane fašističkih razbojnika Njemačke, Italije i Engleske, da daju izrazu solidarnosti sa borom španjolskog naroda protiv fašističkog barbarstva. Radnici, seljaci, prijatelji slobode i demokracije!

Sa svih skupština i sastanaka šalјite proteste protiv pomoći Franku i komp.! Šaljite pozdravne brzopjave španjolskoj vladi i drugu Largo Caballero! Upriličite sabiranja materijalne pomoći španjolskim radnicima i seljacima, koji se bore za naše zajedničke interese! Pojačajte borbu protiv opasnosti rata i intervencije, koju njemački i talijanski fašistički razbojnici spremaju u Španiji.

Zivila borba španjolskog naroda!

31. VII. uputio je C.K. naše partije slijedeći telegram: Centralnom Komitetu Komunističke Partije Španije - Madrid.

Radnička klasa sviju zemalja Jugoslavije sa divljenjem prati junačku borbu španjolskog naroda protiv fašističkih izroda, koji hoće povratiti krvavu diktaturu kapitalista i veleposjednika nad španjolskim narodom i potčiniti ga interesima međunarodnog fašizma. Radnička klasa zemalja Jugoslavije pridružuje se međunarodnoj akciji solidarnosti proletarijata i prijatelja slobode cijelog svijeta, koja će pomoći vašu borbu.

Dolje međunarodni fašizam!

Zivila sloboda španjolskog naroda!

CENTRALNI KOMITET KOMUNISTIČKE
PARTIJE JUGOSLAVIJE.

licija je bila dobro seznanjena z akcijo v zvezi s Španijo in je ob pomoči konfidentov preprečevala in otežkočala pomoč španskemu ljudstvu. O tem zelo zgovorno priča dokument, ki ga je kraljevska banska uprava Dravske banovine dne 17. julija 1937 naslovila in poslala vsem okrajnim načelnikom, predstojnikom mestnih policij v Mariboru in Celju in policijskemu komisarju na Jesenicah.

Dokument se glasi:

*Kraljevska banska uprava Dravske banovine
Ljubljana, dne 17. julija 1937
Pov. II/2 No 2996/1*

*»Španski teden« v Dravski banovini
od 19. do 24. julija 1937*

Vsem gg. sreskim načelnikom, gg. predstojnikom mestne policije v Mariboru in Celju in g. policijskemu komisarju na Jesenicah.

Uprava policije v Ljubljani je pod II. Pov. No 2196/1 z dne 15. 7. 1937 dostavila sledeče:

Slovenska ljudska fronta in Slovensko kmetско-delavsko gibanje sta na pobudo komunistov organizirali v Dravski banovini »Španski teden«, ki se bo vršil od 19.—24. julija 1937.

V tem tednu bodo prinašali vsi listi, na katere imajo komunisti vpliv, članke o Španiji. Dela se na to, da bi take članke priobčili tudi meščanski časopisi. Skušali bodo izdati brošuro s člankom Eda Kocbeka Premišljevanje o Španiji, ki je izšel v zadnjem Domu in svetu. Ta članek bo objavljen v brošuri dokaj predelan in razširjen.

K sodelovanju so povabljeni razna društva in organizacije, ki naj bi prirejale predavanja o Španiji. Prodajali bodo brošuro Španija v plamenu, tiskano v tiskarni Preradović v Zagrebu, in razglednice — slike pilota Josipa Križaja in neke španske komunistke. Izkupiček bo šel v prid posameznim društvom.

Brošura Španija v plamenu je zabranjena.

Kolikor se je moglo ugotoviti, so bila povabljeni k sodelovanju sledeča društva:

*Akademski agrarni klub Njiva,
Akademsko društvo Slovenski klub,
Delavsko prosvetno društvo Tabor in druga emigrantska društva,
Vzajemnost, Enakost, Zveza stavbinskih delavcev Jugoslavije — po-
družnica v Ljubljani, zadruga Delavska sloga in Društva kmetских fantov
in deklet.*

Pričakovalo se je, da bodo prišli v Ljubljano neki baskovski višji cerkveni dostojanstveniki v družbi nekaterih baskovskih duhovnikov. Navedeni potujejo iz države v državo in predavajo o vzrokih španske meščanske vojne. Sedaj so doznali, da je naša država tem duhovnikom prepovedala prihod. Nameravali so jim prirediti manifestacije.

O tem se obveščate radi znanja z naročilom, da ukrenete vse potrebno in preprečite vse prireditve ter druge akcije, ki bi jih nameraval kdorkoli organizirati pod naslovom »Španski teden« ali pa v smislu tega naslova.

V tem pogledu posvetite posebno pozornost pristašem Slovenske ljudske fronte, Slovenskega kmetsko-delavskega gibanja in vsem delavskim ter levičarsko usmerjenim organizacijam.

Sreska načelstva, ki opravljajo po tiskovnem zakonu funkcijo cenzurnega oblastva, naj poskrbijo, da ne bo časopisje, ki izhaja na njihovem področju, prinašalo kakih pozivov ali agitacijskih člankov za prireditve t. i. »Španskega tedna«.

Naroča se vam, da preprečite vsako organizirano ali javno prodajanje in razširjanje znakov, brošur, letakov, slik in drugih predmetov v tej zvezi. Prav tako preprečite morebitno denarno zbiranje, akcije in slično.

Pripominja se, da je bilo razširjanje brošure Španija v plamenu zabranjeno, o čemer ste bili obveščeni s tuk. razpisom z dne 10. maja 1937 Pov. No II. 2053/2.

Istočasno se naproša višje državno tožilstvo v Ljubljani, da izda državnim tožilstvom na svojem področju ustrezne ukrepe v gornjem smislu glede cenzure časopisja in drugih tiskanih spisov.

O vseh doznanjih in ugotovitvah t a k o j poročajte. Žandarmerijski vodi in stanice prejmejo prepise tega razpisa od krajevno pristojnih sreskih načelstev.

*Namestnik bana
pomočnik
(podpis neberljiv)*

(Arhiv CK ZKS)

Ranjenci v San Feliju de Guihols: Anton Drašner, Ivan Kolar, neki Ukrajinec, Janez Gramc, Aleš Bebler, Stane Bobnar, Franjo Štivic, neznanec in Edo Jardas

Kljub vsem policijskim ukrepom in propagandi tiska s Slovincem in Dolm ljubom na čelu, ki sta špansko Ljudsko fronto in španske rodoljube napadala z najbolj prostaškimi izrazi in lažmi, da bi tako razbila tudi našo Ljudsko fronto, zastrašila naše delovne ljudi ter onemogočila akcijo solidarnosti s španskim ljudstvom, je Komunistična partija še naprej organizirala zbiranje pomoči v okviru Rdeče pomoči, pošiljala pakete v francoska koncentracijska taborišča in organizirala druge akcije.

List Kmečka sloga, ki je imel sedež v Zalogu, je v svoji 3. številki dne 15. 9. 1937 objavil članek Kmetje v Španiji, ki je bil povzet in prirejen po beograjski Politiki. Navajamo samo kratek odlomek:

V državljanski vojni v Španiji igrajo kmetje veliko vlogo. Obenem z delavci in naprednejšimi meščani nosijo na svojih plečih breme revolucije ...

Kmet v Španiji je končno prišel do zemlje. On si je tega svest in se bo boril do poslednje kaplje krvi proti Francu. Vlada Ljudske fronte ni čakala 25 let, ampak je dala zemljo kmetom. In zato sedaj kmečki sinovi ramo ob ramo z delavci in naprednejšimi meščani stojе v rovih okrog Madrida in se bore za novo Španijo.

Med ljudstvom so krožili brošuri Mučeniška Španija in Španija v plamenu, razni letaki in razglednice s sliko španske revolucionarke Dolores Ibarruri, slavne La Passionarie itn.

Od prostovoljcev, ki so odšli v Španijo, se je po kanalu, ki ga je organizirala Partija, leta 1939 vrnil iz Španije le Stane Bobnar; Cimerman in Gostinčar sta za vedno ostala v Hitlerjevih taboriščih smrti.

Akcija solidarnosti s španskim ljudstvom je zajela v občini Polje široke delovne sloje. Komunistični partiji je uspelo mobilizirati demokratične sile, ki so bile zbrane v Ljudski fronti za boj proti domačemu in mednarodnemu fašizmu.

Tako so komunisti s svojo mobilizatorsko vlogo pa z moralno in materialno pomočjo skupaj z drugimi demokratičnimi silami prispevali svoj delež k internacionalni solidarnosti naprednih sil v boju proti mednarodnemu fašizmu.

KOMUNISTI IN NAPREDNE SILE V BOJU ZA KANDIDATE DELAVSKO-KMEČKEGA GIBANJA NA VOLITVAH LETA 1938

Volilni boj je v predvojni občini Polje vsakokrat močno razgibal občane. Boj med strankami, bolje rečeno med Jugoslovansko radikalno zajednico na eni in komunisti oziroma Zvezo delavcev in kmetov na drugi strani, je dosegel svoj vrhunec v predvolilnem boju. Po tesni zmagi JRZ na občinskih volitvah leta 1936 — zagotovila si jo je z goljufijami in odkritim pritiskom na Delavsko-kmečko zvezo pod vodstvom Partije (ta je dobila čez 400 glasov) — se je JRZ tudi v predvolilnem boju leta 1938 posluževala odkritega pritiska z grožnjami in intrigami. Komunisti so se bojevali za skupni nastop opozicije proti JRZ. Na listi slovenske združene opozicije dr. V. Mačka oziroma delavsko-

Razglednica, s katero je delavsko-kmečko gibanje protestiralo proti omejevanju zborovalnih pravic opozicijskim kandidatom ob državnoborskih volitvah leta 1938. Na sliki kandidata za volilno območje Ljubljana-okolica Franc Leskošek in Franc Škerjanc

Kandidata: Leskošek Franc
in Škrjanc Franc ne
smeta govoriti.

VSI SHODI SO
JIMA PREPOVEDANI

kmečkega gibanja pod vodstvom KP sta kandidirala Franc Leskošek in Franc Škerjanc, kmet iz Zaloga, njuna namestnika pa sta bila Ivan Novak iz Tacna in Jakob Krmelj iz Sp. Pirnič. Na listi slovenske združene opozicije sta nastopila še kandidata Furlan — Černe in Stanko — Mravlje. Na drugi strani pa sta bili listi JRZ in Ljotičevcev. Najbolj zagrizeni klerofašisti, ki so se zbirali okoli župnišča v Polju (povečini kasnejši belogardisti), so že po občinskih volitvah leta 1936 sistematično vodili boj proti Delavsko-kmečki zvezi oziroma Ljudski fronti pod vodstvom komunistov, kar se jasno vidi tudi iz pisanja tednika Domoljub.

V imenu klerikalnega kroga je v Domoljub pisal denunciant Franc Silvester, učitelj iz Zaloga. Nekaj odlomkov je navedenih na straneh, kjer je govor o občinskih volitvah leta 1936.

V obdobju od občinskih volitev leta 1936 do 1938 so klerikalci na vse načine nastopali proti kandidatom Delavsko-kmečke zveze, ki so bili izvoljeni v občinski odbor, ter jih napadali z najbolj podlimi izrazi in lažmi. Po pomoč so se zatekali tudi na vevško žandarmerijo. Klerikalce je razburjalo predvsem dejstvo, da je imela Partija tudi med kmečkimi ljudmi vedno več vpliva in pristašev. Cerkvena prižnica v Polju, ki je služila za napade na komuniste, je posegla tudi v to predvolilno kampanjo. Kmeta Fr. Cerarja, člana Partije, pa sta župan Keber in kaplan Sladič klicala na občino, da bi ga odtrgala od komunističnega kroga in ga »spreobrnila«. Ker sama nista uspela, sta poklicala k sodelovanju še komandirja vevške žandarmerije Sušnika.

Od železničarjev v Zalogu so že pred volitvami zahtevali, da morajo povedati, koga bodo volili. Grozili so jim, da bodo premestili vse tiste, ki bodo volili komuniste. To se je po volitvah tudi uresničilo. Tudi vsem drugim uslužbencem in delavcem v državnih službah so odkrito grozili, da bodo izgubili delo, če bodo volili opozicijo.

Predvolilna zborovanja, na katerih bi moral govoriti Franc Leskošek, so prepovedali. Vse tiste, za katere so sumili, da so člani ali simpatizerji Partije, so žandarji izgnali tudi s predvolilnih zborovanj, ki jih je organizirala JRZ. Ko sta bila člana Partije Tone Kokalj in Tone Maček na zborovanju v Šmartnem, na katerem je govoril tudi okrajni načelnik iz Ljubljane, in ko se je Tone Kokalj oglasil, je njega in Toneta Mačka aretiral Sušnik ter ju odpeljal z zborovanja. Oba sta bila obsojena na šest dni zapor. Franca Škerjanca, ki se je oglasil na predvolilnem zborovanju JRZ, pa je eden izmed redkih zadobrovsških klerikalcev nagnal iz poslopja, kjer je bilo zborovanje. Kljub vsem poskusom oblasti in klerikalcev, da bi Leskošku onemogočili predvolilno zborovanje, pa so se delovni ljudje pod vodstvom komunistov le sestajali in se pripravljali za volitve. Na te sestanke je prihajal Franc Leskošek, ki je bil med delavci in kmeti v poljski občini poznan kot partijski voditelj, saj je tja pogosto prihajal ob manifestacijah za 1. maj in ob drugih priložnostih. Leskošek je kasneje tudi kot ilegalec našel v mnogih poljskih hišah varno zavetišče.

Med predvolilnim bojem je nastala na Cerarjevem dvorišču v Slapah zanimiva fotografija Franca Leskoška in Franca Škerjanca: z robci imata zavezana usta.

Idejo za fotografijo je dal Leskošek, ko je prišel v Slape s predvolilnega sestanka, ki bi moral biti pri Benčini v Polju 27. 11., a ga je oblast prepovedala. Fotografijo so v več sto izvodih razmnožili in jo razširili po vsej Sloveniji.

Partija je v predvolilnem boju organizirala tudi široko listkovno akcijo. Pri Poldetu Mačku so natisnili letak Vsem slovenskim volivcem! Vsem volivcem je bil naslovljen poziv, naj se zberejo okrog delavsko-kmečkega gibanja. Pri tiskanju, ki je trajalo več dni, so sodelovali Pepca Maček, Angela Dovč, Ivan Demšar, Franc Cerar in Roza Maček. Pri Cerarju v Slapah pa so natisnili letak, ki je bil namenjen kmetom. Pri tiskanju tega letaka so sodelovali Franc Cerar, Tone Cerar, Ivan Demšar in drugi vaščani iz vasi Slape. Letake so razposlali po občinah ljubljanskega okraja, raztrosili pa so jih tudi po cestah v občini Polje. Klerikalci so letake organizirano pobirali. Zato je Partija po vaseh organizirala straže, ki so čuvale in preprečevale pobiranje in trganje letakov. Med klerikalci so bili zopet najagilnejši Grum, Marn, Stele in drugi v Zalogu, Kukovica, Hirschegger, Kranner, Rant, Resman, Pogačnik in drugi pa

v Polju in okolici. Zadobrovški peščici klerikalcev, ki niso bili preveč pogumni, so prišli na pomoč Sneberčani in Šmarčani, ki so še v noči pred volitvami krožili s kolesi po Zadobrovi in okolici. Večina omenjenih je pripadala kasneje krogu organizatorjev be-ga in zločincev na Sv. Urhu.

Volitve so bile 11. decembra 1938.

Skupaj je bilo vpisanih	1589 volivcev,
volilo je	1118 ali 70,3 %,
od tega JRZ	689 volivcev,
F. Leskoška — F. Škerjanca	265 volivcev,
Furlana — Černeta	57 volivcev,
Stanka — Mravljeta	107 volivcev,
Ljotič ni dobil glasov.	

(Prim. Slovenec z dne 12. 12. 1938)

Slovenska združena opozicija na listi dr. V. Mačka je tako dobila 429 glasov. Tudi na teh volitvah je torej dosegla opozicija oziroma lista komunistov

	Year	Month	Day	Time	Place	Altitude	Latitude	Longitude	Distance	Direction	Remarks	Notes
1	1900	Jan	1	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
2	1900	Jan	2	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
3	1900	Jan	3	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
4	1900	Jan	4	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
5	1900	Jan	5	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
6	1900	Jan	6	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
7	1900	Jan	7	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
8	1900	Jan	8	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
9	1900	Jan	9	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
10	1900	Jan	10	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
11	1900	Jan	11	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
12	1900	Jan	12	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
13	1900	Jan	13	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
14	1900	Jan	14	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
15	1900	Jan	15	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
16	1900	Jan	16	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
17	1900	Jan	17	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
18	1900	Jan	18	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
19	1900	Jan	19	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
20	1900	Jan	20	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
21	1900	Jan	21	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
22	1900	Jan	22	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
23	1900	Jan	23	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
24	1900	Jan	24	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
25	1900	Jan	25	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
26	1900	Jan	26	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
27	1900	Jan	27	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
28	1900	Jan	28	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
29	1900	Jan	29	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
30	1900	Jan	30	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100
31	1900	Jan	31	10:00	San Francisco	100	37° 45' N	122° 30' W	100	SW	Clear	100

Del kontrolnega volilnega seznama ob državnozbornskih volitvah na volišču v Polju leta 1938 — napisali so ga člani volilne komisije delavsko-kmečkega gibanja

(na kateri je kandidiral Franc Leskošek) velik uspeh, ne glede na zmago JRZ. Kljub vsemu terorju, grožnjam in pritisku je 265 volivcev iz občine Polje oddalo svoj glas za Komunistično partijo.

Nasprotja, ki so prišla do izraza že med predvolilno kampanjo, so dosegla svoj višek na sam dan volitev. Klerofašisti iz Polja, zbrani okrog župnišča, so pred voliščem v Polju ves dan izzivali. V popoldanskih urah, ko je član volilne komisije Polde Maček vrgel iz šole tablo z lažnimi podatki o stanju na volišču, je prišlo do demonstracij proti režimu in dr. Korošču. Klerofašisti iz Polja so se umaknili v župnišče, na pomoč pa so poklicali ljubljansko policijo, ki je pred gostilno Aver grobo napadla demonstrante. Ti so se branili s kamenjem in je bilo na obeh straneh več poškodovanih. Težje je bil ranjen neki ljubljanski policaj. Aretirali so več ljudi, med njimi tudi Jožeta Ojstreža, kateremu so hoteli naprtiti krivdo za poškodovanega policaja. Jože Ojstrež je bil iz tiste skupine mladincev v Sokolu, ki je prešla v vrste Vzajemnosti in se vzgajala ob članih SKOJ. Vsi ti mladinci so odšli že l. 1941 in 1942 v partizane, med njimi tudi Ojstrež, a je že maja 1942 padel kot borec II. grupe odredov.

Iz razpoložljivega seznama volivcev na volišču Polje (v občini sta bili dve volišči: Polje in Zalog), je razvidno, kateri volivci so glasovali in za koga so oddali svoje glasove. Oddanih je bilo za:

Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ)	430 glasov,
Leskoška — Škerjanca	148 glasov,
Stanka — Mravljeta	53 glasov,
Furlana — Černeta	39 glasov.

(Arhiv ZZB NOV Ljubljana-Moste-Polje)

Po socialni sestavi so glasovali za Franca Leskoška takole: 113 delavcev, 19 malih in 4 srednji kmetje, 3 uslužbenci in 8 obrtnikov — pretežno torej delavski in kmečki glasovi.

Če pa pogledamo po vaseh, iz katerih so prebivalci volili na volišču v Polju, ugotovimo, da je imela Partija močne pozicije na Vevčah, kjer je glasovalo za Franca Leskoška 38 volivcev, v Polju 28, v Zadobrovi 34, v Slapah 14, v Hrastju 3, v Šmartnem 4 itn.

Zanimiv je tudi pregled, koliko glasov je oddala posamezna vas za nosilce različnih list. V Slapah so npr. dobili: Leskošek 21, JRZ 14 in Stanko 2 glasova — torej absolutna zmaga Franca Leskoška; Slape z 286 prebivalci so bile izrazito kmečka vas in so volili F. Leskoška kmetje oziroma njihovi sinovi, ki so bili delavci. Nedvomno je imela v Slapah velik vpliv Partija, in sicer prek delavskega kulturnega društva Vzajemnost, ki je imelo svoj sedež prav v tej vasi. Ta vasica je tudi med narodnoosvobodilnim bojem odigrala pomembno vlogo.

V naselju Vevče so glasovali volivci takole:

za kandidata Leskoška — Škerjanca	37 glasov,
za kandidata Černeta — Furlana	14 glasov,
za kandidata Stanka — Mravljeta	13 glasov,
za JRZ	33 glasov.

Tudi tu je očitna absolutna zmaga F. Leskoška. Združena opozicija pa je zmagala s 64 proti 33 glasovom.

Za Leskoška so glasovali predvsem delavci vevške papirnice, kjer je imela močne pozicije Komunistična partija.

V vasi Zadobrova so glasovali volivci takole:

za kandidata Leskoška — Škerjanca	34 glasov,
za kandidata Černeta — Furlana	3 glasovi,
za kandidata Stanka — Mravljeta	1 glas,
za JRZ	47 glasov.

Tudi v Zadobrovi, ki je bila izrazito kmečko naselje, je dobila lista Franca Leskoška pomembno število glasov.

Zanimiva je analiza, ki nam pove, kako so se volivci, ki so glasovali na volišču v Polju za Franca Leskoška, opredelili med NOV. Od 148 volivcev jih je 110 aktivno sodelovalo v narodnoosvobodilnem gibanju in 15 od njih padlo v partizanih. Med vsemi 148 volivci ni bilo nobenega izdajalca niti pripadnika kakršnekoli sovražne formacije.

Za volišče v Zalogu podatki niso znani, ohranjene pa so naslednje številke o oddanih glasovih:

za JRZ	259 glasov,
za kandidata Leskoška — Škerjanca	117 glasov,
za kandidata Stanka — Mravljeta	54 glasov,
za kandidata Černeta — Furlana	18 glasov.

Za slovensko združeno opozicijo je torej glasovalo skupaj 189 volivcev.

Vsekakor je v Zalogu dobila pomembno število glasov lista Franca Škerjanca in F. Leskoška. Za to listo je dal večino glasov »Rdeči Zalog«, kot so ga večkrat imenovali. Analiza nam tudi pokaže, da so se za druga dva kandidata opozicije (Stanko — Mravlje) opredelili nekateri pristaši JNS — Sokoli. Za kandidatno listo Furlan — Černe pa je glasoval del delavske skupine in JSZ, tako imenovani krščanski socialisti (z Ivanom Pangeršičem in Edvardom Reškom na čelu), ki so imeli oporo med delavci v tovarni Vevče.

Z obema skupinama je prišlo pred volitvami do pogovorov, nista pa se odločili za skupni nastop na listi F. Leskoška, ker je bil tako za eno kot za drugo skupino le preveč »rdeč«. Poudariti pa je treba, da se je ta krog že leto dni kasneje skoraj v celoti strnil prav okoli F. Leskoška oziroma Komunistične partije in je bil med prvimi tudi v vrstah borcev NOV.

Iz te kratke analize izhaja, da je imela Komunistična partija v predvojni občini Polje dokaj močne pozicije. To nam še bolj jasno ilustrira analiza volitev v takratnem ljubljanskem okraju. V 28 občinah tega okraja je bilo 16 718 volivcev; volilo jih je 12 405 ali 74 %. Glasovali pa so takole:

za JRZ	10 054 volivcev,
za opozicijo na listi dr. V. Mačka	2 331 volivcev,
(od teh za listo Leskošek — Škerjanc	763 volivcev).

Od 763 glasov, ki jih je dobila lista Leskošek — Škerjanc v 28 občinah ljubljanskega okraja, so volivci glasovali v posameznih občinah takole:

Polje	265 glasov,
Dobrunje	168 glasov,
Ježica	74 glasov,
Šmartno	44 glasov,
Brezovica	38 glasov,
Vrhnika	35 glasov,
Borovnica	36 glasov,
Šmarje	22 glasov,
Preserje	19 glasov,
Dol	13 glasov,
Šentvid nad Ljubljano	12 glasov.

V drugih občinah je bilo število glasov manjše.

(Prim. Slovenec, 13. 12. 1938, št. 285 a)

Ta pregled nam pove, da je imela Komunistična partija oziroma lista Leskošek — Škerjanc pred vojno v občini Polje močno podporo med delavci in kmeti. V korak z njo je šla sosednja občina Dobrunje, kjer so vodili boj za listo Leskoška komunista — sedaj pokojna narodna heroja Jože Moškrič in Tone Trtnik, dalje Kocjančič, Gašperšič, Berčič, Vodnik in drugi komunisti. Tema dvema občinama je sledila še občina Ježica, kjer sta dobila Leskošek — Škerjanc pomembno število glasov. V Ljubljani, ki je bila posebna volilna enota, sta dobila kandidata Franc Leskošek in dr. Alojz Kraigher 417 glasov.

Brez dvoma pa bi bili rezultati precej drugačni na svobodnih in tajnih volitvah brez pritiska, groženj in zastraševanj. Ze uvodoma je bilo poudarjeno, da so izvajali pritisk z vseh strani. Tako je na primer volilna komisija (v njej je bil tudi klerikalec Jakob Kukovica, med NOV v be-ga in vojni zločinec) spraševala na volišču v Polju volivce — državne uslužbence, ki so volili Franca Leskoška: »Ali vam to ne bo škodovalo? Ali se nič ne bojite za državno službo?« in podobno. Ni pa ostalo samo pri grožnjah, ampak so po volitvah res sledila tudi dejanja. Z železniške postaje Zalog so bili takoj po volitvah premeščeni, ker so volili Leskoška, član KP Tine Zidan in simpatizerja Maks Majeršič in Peter Učakar. Premestili so jih na slabša in oddaljenejša službena mesta v Kresnice, na Savo in v Zidani most. Zaradi takega pritiska v predvolilni kampanji in na samih volitvah so uslužbenci in delavci iz umobolnice Studenec volili JRZ, čeprav so pred tem in kasneje pripadali naprednemu gibanju. Enako so storili tudi mnogi železničarji in poštari, mnogi pa so volitve abstinirali.

Na obračun z opozicijo oziroma komunisti je pozival tudi list Slovenec dne 13. 12. 1938, št. 268, pod naslovom Živela naša največja zmaga:

Mislim, da je sedaj čas, da se slehernemu iz tega iznarodelega rodu, ki na enem ali drugem mestu že upravlja ljudsko zaupanje, preiščejo obisti. Če je kdo tudi še pri teh volitvah vztrajal proti narodni fronti, takemu Slovincu ne moremo zaupati ne vzgoje slovenske mladine ne javne uprave in ne ljudskega premoženja ...

Tega se je protiljudski režim tudi držal, kar dokazujejo aretacije. V občini Polje so tedaj med drugimi aretirali Angelo Dovč, Franca Kumšeta, Valentina Marinka in Pepco Maček. Pregarjanje komunistov se je razširilo po vsej Sloveniji.

Zato, da bi lahko posameznikom »preiskali obisti«, so bila po fašističnem vzorcu ustanovljena koncentracijska taborišča v Bileći, Ivanjici in drugod. Napolnili so jih s komunisti in simpatizerji KP, ki so se bojevali za ekonomske, socialne in nacionalne pravice delovnih ljudi.

KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA V JUGOSLAVIJI

V Evropi je zagorel požar druge svetovne vojne. Fašistični vojni stroj je 1. septembra 1939 udaril na Poljsko, nakar sta Anglija in Francija napovedali vojno Nemčiji. V Jugoslaviji se je položaj delovnega človeka zaradi vojnih razmer še poslabšal. Profashaistični del jugoslovanske buržoazije se je še tesneje naslonil na fašistične sile. Zaradi vse močnejšega protifašističnega in demokratičnega gibanja se je vlada Cvetković-Maček poslužila reakcionarnih ukre-

Koncentracijsko taborišče za protifašiste v Bileći (Hercegovina), ki ga je januarja leta 1940 ustanovila profašistična vlada Cvetković-Maček

pov in decembra 1939 dopolnila zakon o zaščiti države (dodan je bil člen 12 a), s katerim je uvedla koncentracijska taborišča za komuniste in napredne sile (Bileća, Lepoglava in druga). Ta člen je oblast uporabila tudi proti komunistom v občini Polje.

V letih 1939—1941 je bilo v občini Polje obdobje vse širše fronte naprednega delovnega ljudstva pod vodstvom Komunistične partije. Boj proti fašizmu, za mir, za najširšo demokracijo in za narodno samoodločbo je združil vse napredne in poštene delavce, kmete in intelektualce, ne glede na njihovo dotedanjo pripadnost. Zavest se je zbudila tudi pri tistih, ki so do tedaj stali ob strani. Komunisti so že v okviru Delavsko-kmečke zveze ustvarili široko Ljudsko fronto. Ta se je po letu 1939, po preimenovanju v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije, še razširila in zajela v občini Polje vse delovne ljudi, razen peščice klerofašistov, kasnejših organizatorjev in voditeljev be-ga, črne roke in drugih kvistlinških organizacij.

Prvi udarec po členu 12 a je bil naperjen proti vodstvu Komunistične partije. Dobro planirana policijska akcija ni uspela, ker je Partija že ob sprejemu člena 12 a vedela, da je naperjen proti komunistom, ki lahko vsak čas pričakujejo aretacije. Vodstvo KP v Polju je bilo o pripravah na aretacije tudi obveščeno. Edvard in Pepca Kardelj, ki sta do tedaj stanovala v Spodnji Zadobrovi, sta se januarja 1940 preselila na Ježico.

Ko se je Pepca Kardelj 6. 2. 1940 vrnila na stanovanje v Spodnjo Zadobrovo, je takoj za njo prišla policija in jo aretirala. Isti dan je bila aretirana tudi Angela Dovč. Edvarda Kardelja niso našli, čeprav sta nanj uprizorila pravi lov specializirana policijska agenta Vrečar in Jeranče.

Ker so bile to prve aretacije na osnovi člena 12 a in so pomenile uvajanje fašističnih metod v Jugoslaviji, je proti njim odločno protestirala vsa napredna jugoslovanska javnost. V občini Polje, kjer sta bili Pepca Kardelj in Angela Dovč znani in priljubljeni revolucionarni delavki, je Partija organizirala in sistematično vodila boj proti členu 12 a, proti fašističnim metodam in protiljudskemu režimu Cvetković-Maček.

Naj opišemo najvažnejše dogodke, oblike in potek tega boja. Če bo pri tem prekoračen okvir poljskega občinskega dogajanja, bo to storjeno zato, ker bodo uporabljeni nekateri dokumenti, ki do tedaj še niso bili objavljeni.

Za začetek naj zapišemo izjavo Angele Dovč-Ocepek o predvojnem gibanju (dala jo je na sestanku 22. 10. 1956 v Polju):

Ko so nas aretirali, nismo vedeli, kam gremo. S Pepco Kardelj sva bili zaprti dva ali tri dni. Tovarišica Kardeljeva je bila takrat, ko so jo aretirali, že v ilegali, mene pa so aretirali v tovarni. Ko so nas pripeljali na policijo, smo dobili odlok za internacijo v Bileći. Mi smo bili v drugi skupini. Prvo skupino, ki je odšla dan prej, so naložili v Ljubljani na kolo-dvoru na vlak. Verjetno pa so bili poleg tudi ljudje, ki so demonstrirali in so zaradi tega hoteli naložiti drugo skupino v Zalogu, in to na tisti vlak, ki običajno v Zalogu ne ustavlja. Zadnji dan so nam rekli, da vsak lahko še pokliče kakega svojega sorodnika. K meni je prišel brat, ki sem mu naročila, da naj gre takoj k tovarišu Poldetu Mačku in mu pove, da nas bodo naložili na vlak verjetno v Zalogu.

Takoj po sprejemu obvestila, da jih bodo odpeljali z brzovlakom iz Zaloga (tako so storili že s prvo skupino, a se je od nje poslovilo le nekaj Založanov, ki so prišli na postajo z rdečimi nageljni), so komunisti organizirali akcijo in o njej obvestili komuniste in simpatizerje v Zalogu in okoliških vaseh. Skušali so preprečiti pravočasni prihod policijskih avtomobilov na postajo v Zalog, in sicer tako, da so nastavili na cesti Polje—Zalog deske z žebli. Če pa akcija ne bi uspela, je bilo določeno, naj se demonstranti zberejo pred postajo v Zalogu in skušajo preprečiti policiji in aretiranim vstop v vlak. Ovire, katere so po »Kamnarjevi ulici« nastavili Stane Bobnar in komunisti iz Zaloga, niso dosegle namena. Avtomobili so deske, ki so bile zakopane v sneg, odrinili s ceste in nemoteno nadaljevali pot v Zalog. Na postaji v Zalogu je bilo zbranih več kot sto ljudi, največ delavcev, kmetov in mladine. Prišlo je do bučnih demonstracij. Ljudje so vzklikali: »Dol s fašizmom!«, »Fuj, Cvetković-Maček!«, »Sramota!«, »Fašisti!«, Angeli, Pepci in drugim pa: »Dobro se držite — mi smo z vami!«

Tik pred prihodom brzovlaka je pripeljal na postajo tudi lokalni vlak iz Ljubljane. Z vlakom se je pripeljala Cilka Maček, ki je v zaporu obiskala Pepco in Angelo ter zvedela, da jih bodo peljali v Zalog in nato naprej neznanokam v internacijo. Na vlaku je o tem obvestila ljudi. Ti so se v večini, ko so izstopili, takoj priključili demonstrantom. Cilki je uspelo priti v čakalnico, kjer so sedeli Pepca Kardelj, Angela Dovč, Lojze Hohkraud, Jože Umek, Ivan Keše, Lojze Ocepek, Vili Maurer, Štefan Kovač, Aladar Kardoš in Rudi Čačinovič. Vsakemu je segla v roke in pomotoma tudi policijskemu agentu Kukoviću, ki je spremljal transport. Neki zapornik je tedaj rekel: »Ta pa ni naš.« Cilka si je obrisala roko, pljunila preden in takoj odhitela iz čakalnice med množico, ki se je že prerivala z žandarji in policaji. Najbolj revolucionarne so bile zaloške žene, med njimi Ivana, Vika, Dragica in druge, ki so suvale policiste, jih tolkle in na vse grlo vpile: »Fašisti!« Zaostajali niso niti zaloški mladinci — skojevci, ki so s kamenjem napadli policijske avtomobile in razbili šipe. Ljudi je še posebej podžgalo, ko je policijski agent Kuković udaril Angelo Dovč, ko se je ta poslavljala od očeta, čeprav mu je Angela klofuto takoj vrnila. O tem dogodku je povedala Angela Dovč-Ocepek naslednje:

Demonstracije so bile velike. Slišala sem klice: »Pepca, Angelca, dobro se držite!« Prinesli so hrano, ki smo jo razdelili med vse internirance. Spominjam se, da je prišel na kolodvor tudi moj oče. Ko sem mu hotela dati roko, me je Kuković odrinil in udaril, da sem imela podpluto oko. Jaz pa sem se obrnila in ga dvakrat udarila nazaj...

(Izjava Angelle Dovč-Ocepek O predvojnem gibanju, 22. oktobra 1956, Polje)

Ta akcija je imela izreden pomen, kajti bila je med prvimi v Sloveniji uperjena proti členu 12 a, proti fašističnim metodam in proti vladi Cvetković-Maček. Ta in druge akcije širom po Sloveniji so preprečile pošiljanje aretirancev v Bilečo.

Čeprav je bilo za priprave zelo malo časa, je komunistom uspelo organizirati množične akcije in tako obliko boja, kakršne policija že dolgo ni doživela. Ogorčenje demonstrantov v Zalogu se je tako stopnjevalo, da so policaji takoj po odhodu vlaka poskakali v avtomobile in jo hitro odkurili proti Ljub-

ljani. Tudi vevški žandarji s Sušnikom na čelu so se hitro pobrali v varno zavetje.

Take sramote ljubljanska policija in oblast nista mogli prenesti. Zato sta že takoj naslednji dan s hitro akcijo nastopili proti demonstrantom z zaloške postaje. Uradniki okrajnega načelstva so zasedli prostore občine Polje in začeli odmerjati kazni. Podatke o demonstrantih so dobili od članov Katoliške akcije, profesorja Janeza Gruma iz Kašlja, Jožeta Marna iz Zaloga in še nekaterih, ki so se prejšnji dan pripeljali z lokalnim vlakom iz Ljubljane in so pozorno opazovali dogodke. Vsi navedeni so že tedaj ovajali klerofašističnemu režimu komuniste in vse napredne ljudi.

Tako so bili zaradi sodelovanja pri demonstracijah kaznovani z zaporem Ivana Židan, Vida in Dragica Sluga, Johana Pangeršič, Marija Marn, Francka Maček, Jože Anžur, Peter Čermelj, Tone Maček, Stane Černe in še več drugih; mnogi drugi so bili kaznovani z denarno kaznijo. Za osvetlitev teh dogodkov naj navedemo pismo, ki ga je Roza Maček februarja 1940 pisala Pepci Kardelj in Angeli Dovč v Bilečo:

Zvedela sem za naslov vajinega bivališča... Ko sta odhajali, smo se prišli posloviti v obilnem številu — kar gledala sem, od kod so se ljudje jemali... Kar nas je bilo na postaji (okrog 100), smo se morali zagovarjati na občini; prišel je nekdo iz sreskega načelstva in delil nagrade po 10, po 5 — 4 in po 2 dni ali v denarju po 500, 300, 100 dinarjev, ženskam kar počez po 100 din ali 2 dni. Mnogo pa je bilo kaznovanih brez vsakega vzroka. Žepinove Vike npr. še zraven ni bilo (bila je v Delavski zbornici na predavanju RK), pa je bila kaznovana na dva dni ali za 100 dinarjev, moja sestra za 100 dinarjev, Malnarčkov Tone pa za 300 dinarjev ali na pet dni... Pritožil se je in s pričami dokazal, kje je bil ta čas — a »Suša« ga je očrnila...

Sporočam Ti tudi, da se je moral tvoj oče (oče Angele Ocepek — op. P. M.) zagovarjati na občini, ker se je šel posloviti od tebe. Rekel je, da se bo pritožil, ker so te suvali, ti prekleti policmani...

Ženske v Saturnusu so prepričane, da se vrnete, da bo tudi še zasijalo sonce svobodneje in da ne bo vedno tako, kakor je sedaj...

Iz pisma je razvidno, da je bilo kaznovanih okoli osemdeset ljudi, kar odgovarja resničnemu stanju. »Malnarčkov Tone« — Tone Maček je bil kaznovan s petimi dnevi zavora, čeprav ni bil prisoten in je to dokazal s pričami. Očrnil ga je »Suša« — Sušnik, takratni komandir žandarmerije na Vevčah, ki je bil zaradi izdajstva že leta 1941 likvidiran od VOS. Na koncu pisma je omenjeno tudi razpoloženje v Saturnusu in to z nekaj besedami osvetljuje takratno solidarnost delavk Saturnusa z interniranimi, posebno še s Pepco in Angelo, ki sta zrasli s tem kolektivom, v katerem sta revolucionarno delovali.

Vsa napredna slovenska javnost se je strnila okrog Partije, pod njenim vodstvom je bil organiziran in se odvijal boj proti fašizaciji dežele, za demokracijo in svobodo. Tako kot širom po Sloveniji, so tudi v občini Polje razširjali na ciklostil razmnožene letake proti režimu Cvetković-Maček, proti taboriščem itn. Razmnoževali so jih v kleti Francke Dimnik. Matrice in drugo tehnično gradivo je prinašal Tone Tomšič.

Tudi iz naslednjih pisem je razvidno, kako je slovenska javnost gledala na te dogodke in kako močno je podpirala internirance v Bileči. V tem boju so se v bivši občini Polje dokončno diferencirale sile: na eni strani demokratska in protifašistična fronta pod vodstvom Partije, na drugi pa osamljeni klerofašisti okrog poljskega župnišča, ki niso samo podpirali politike vlade Cvetković-Maček, ampak so tudi že ovajali svoje soobčane. Med njimi so bili profesor Janez Grum, Jože Marn in župnik Kete; slednjega so v župnišču obiskovali policijski uradniki Vrečar, Jeranče in drugi.

(Izjava Antona Vrečarja avtorju tega prispevka leta 1961)

Te zaključke osvetljuje že pismo, ki ga je Roza Maček pisala Pepci in Angelci 12. 3. 1940. V njem piše tudi tole:

... Naj ti opišem še en primer krščanske ljubezni. Ko smo se prišli od vaju posloviti, je neki kongregaš izrazil svojemu somišljeniku, če ni bilo nič žandarjev, da bi nas v »ta zadnje« osuvali. Vprašam te, če je to izraz izobraženega človeka in še celo kristjana, za kar se sam ima. Ne vem, kje je tista krščanska ljubezen do bližnjega, toliko opevana od teh ljudi...

O. A. te ni mogla preboleti; njena sestra mi je pravila, da je tisti dan, ko so te vzeli, samo jokala. Ni mogla doumeti, da je kaj takega mogoče v civiliziranem dvajsetem stoletju. Tako je, vidiš, tudi tisti m se bodo začele oči odpirati...

V pismu omenjena »kongregaša« sta profesor Janez Grum in Jože Marn iz Zaloga, ki sta demonstrante ovadila policiji. Med okupacijo sta bila narodna izdajalca, aktivna belogardista. »Tisti«, ki jih pismo tudi omenja, pa so ljudje, ki so bili do tedaj bližji klerikalcem, a so se po teh dogodkih odločno postavili na stran Partije.

Pisma o solidarnosti z interniranci, ki so prihajala v Bilečo, nam osvetljujejo takratni položaj, npr.:

Draga Pepca!

Kar mislim si, da si razočarana nad takim hišnim redom, kot ga imate pri vas v taborišču; saj takega nimajo v nobeni kaznilnici, to smo zvedeli že tudi v Ljubljani. Tu se dela vse, kar se more. Intervencije z vseh strani, od svojcev in advokatov, pa na vse strani, največ na notranje ministrstvo in na bana in kar kdo more in kar kdo ve. Policija celo stvar skriva, češ da ni res, da bi koga internirali; pravega odgovora seveda ne morejo dati, ker dobro vedo, da se godi krivica, ki vpije v nebo.

... Slovo v Zalogu je bilo žalostno. Kakor sem zvedela, je bilo mnogo ljudi, znancev in prijateljev. V Ljubljani na glavnem kolodvoru jih je bilo vse polno; dva dni so čakale množice, da bi vas spremile in pozdravile. Od vseh strani se zanimajo, kaj in kako je z vami. Zato bodite brez skrbi, kmalu pridete domov, pa naj bo hišni red še hujši...

Prav prisrčno te pozdravlja in poljublja, kakor tudi vse fante in dekleta,

mama

(Pismo, ki ga je Ivana Kardelj pisala februarja 1940 Pepci Kardelj)

Doslej neznani pisec iz Kranja je 25. 2. 1940 pisal Pepci Kardelj:

Draga Pepca in vsi ostali!

... Vsa široka javnost je z vami. Zato ne obupajte, kajti ni več daleč čas, ko bo pošteno, a zatirano ljudstvo zahtevalo obračun za vse žrtve, ki mu jih je temna sila reakcije prizadejala skozi tisočletja. Vsak pošteno misleči človek se zgraža nad početjem proti nedolžnim žrtvam, ki niso ničesar drugega zakrville kot to, da so zahtevale pravico. Še posebno pa se zgraža zato, ker to nasilje izvajajo nad poštenimi ljudmi ljudje, ki jim je bila stalno na jeziku demokratska fraza, povezana s cerkveno dogmo. Ti gospodje, ki se ne plašijo nobenega še tako podlega dejanja nad poštenim, nedolžnim ljudstvom, samo da dosežejo sredstva za svoje življenje — življenje, ki nima ničesar skupnega s civilizacijo —, ki jim je blagor naroda in države zoprni, ki so nasprotniki vsega napredka in plemenitega dejanja, ti ljudje si v svoji naivni domišljiji predstavljajo, da si bodo s konfinacijo, robijo, nasiljem, kakršnega si ni mogel predstavljati niti Dante v svojem Peklu, zatiranjem najboljše in najbolj pošteno mislečih hčera delovnega ljudstva podaljšali svoje protinarodno življenje. A zelo se varajo, to se jim ne bo nikdar posrečilo, kajti delovno ljudstvo se zaveda svoje pravice...

Sodrug, pogum, pravica je z vami!

N. N.

Tilka Busar iz Kranja je dne 25. 2. 1940 napisala:

... Po mojem mišljenju bi gospodje najpametnejše naredili, da bi celo državo proglasili za konfinacijo... Vsa javnost se zgraža nad tem zločinskim početjem.

Roza Maček pa je marca 1940 napisala:

Draga Pepca!

Od organizacije smo dobili 120 dinarjev — ali naj ti jih pošljem?...

Denar, ki smo ti ga poslali, darujejo tvoje prijateljice iz Saturnusa, pa se jim zahvali... Pozdravljajo vaju iz Vzajemnosti. V nedeljo so igrali igro Zakon... pozdrave smo izročili Slapljanom (meni člane Vzajemnosti v Slapah — op. P. M.)... enako jih vračajo...

Vsa ta pisma so bila neposredno pisana Pepci Kardelj in Angeli Ocepek, posredno pa so bila namenjena vsem internirancem v Bileči. Izrazi solidarnosti pa so prihajali tudi iz drugih krajev Jugoslavije.

Neznani delavec, verjetno iz tovarne Eifel v Ljubljani, je 17. 3. 1940 poslal v Bilečo takole pismo:

Draga Pepca!

Vsi so obsojali postopek, ki je bil napravljen proti tebi...

Ko nam je bil znan tvoj položaj, so delavci sami od sebe začeli darovati prispevke, da ti nekoliko pomagajo. Najlepše pozdrave sprejmi Ti in ostali sotrpini od tvojega sodelavca

Delavke iz Saturnusa so 14. 4. 1940 pisale Pepci Kardelj:

Draga sodružica!

... Pozdravljajo te z eno besedo vse in ti želijo skorajšnjo svobodo in kruh. V težkem pričakovanju svidenja! Francka D., Ani T., Berta S., Marička K., Kušarca, Mici Podboršek in Rezka.

Akcija proti taboriščem, proti kršenju najosnovnejših demokratičnih pravic in osebnih svoboščin je prerasla v splošno jugoslovansko gibanje vseh demokratičnih sil. Da bi organizirali neposredni stik z interniranci, vzpostavili kanal in sodelovanje, povezali akcije zunaj in v taborišču, je Edvard Kardelj odpotoval v Boko Kotorsko. Tam je o vseh teh stvareh govoril s črnogorskimi komunisti in se z njimi tudi dogovoril, kako bi rešili komuniste v taborišču, če bi se režim še zaostрил in se poslabšalo splošno stanje. Z njim je potoval tudi Polde Maček, ki je po nalogu Edvarda Kardelja vzpostavil neposredne stike s Pepco Kardelj in z drugimi interniranci v Bileći. Pepco je v taborišču trikrat obiskal, govoril tudi z drugimi interniranci ter oddal in izmenjal pošto med interniranimi in Edvardom Kardeljem, ki ga je čakal v Trebinju. Ti stiki so bili vzpostavljeni konec februarja leta 1940, kar je razvidno iz Bilečkega dnevnika Alija Kardoša, v katerega je dne 26. februarja 1940 zapisal: Obisk Maček—Pepca.

Edvard Kardelj se je dva dni zadrževal v Črni gori, nato pa sta se s Poldetom Mačkom odpeljala iz Dubrovnika v Split, kjer je Edvard Kardelj ostal na nekem sestanku.

Polde Maček je ob tem neposrednem stiku v Bileći dobil ustne in pisne informacije o stanju v taborišču. Od pisnih informacij je ohranjeno tudi pismo Pepce Kardelj. Napisano je bilo konec februarja 1940, verjetno nekaj dni pred obiskom, in sestavljeno v obliki nekakšne resolucije oziroma protesta.

Ohranjena je le četrta stran, pa še ta v zelo slabem stanju:

... Dopisovanje nam je omejeno kot »robijašem« samo na najbližje svojce, pisma cenzurirajo v nasprotju z ustavo, ki jamči tajnost pisem. Obiske lahko sprejemamo samo en dan v tednu. So pa omejeni in izključna pravica upravnika taborišča. Pravilnik ne vsebuje nobenih jamstev ter prepušča dovolitev obiska in njegovo trajanje svobodni odločitvi upravnika taborišča. Popolnoma nezakonita in neupravičena je prepoved sprejemanja časopisja. Kako je sestavljen pravilnik, je razbrati iz dejstva, da nam prepoveduje celo petje, v tem ko v kaznilnicah same uprave skrbijo za to, da »robijaši« gojijo petje celo v pevskih zborih in z orkestri. Pravilnik predvideva kot eno od disciplinskih kazni zapor od 1 do 30 dni z zmanjšano in omejeno količino hrane ... Izvrševanje kazni na prostosti je mnogo bolj zaščitilo »robijaše« ... Kako zelo smo prepuščeni samovolji izvršilnih organov, je razvidno iz določbe pravilnika, ki dopušča uporabo strelnega orožja tako v primeru poskusa bega, upora in nasilja kakor tudi za nepokorščino nasproti organom straže. Monstruozno je, da nam pravilnik prepoveduje vsak razgovor z organi, ki se že po značaju vtikajo v vsako naše gibanje. Oni lahko v najvez ... nesporazumih vidijo nepo-

korščino in se poslužijo pooblastila »P... ter uporabljajo strelno in rezno orožje. S to odločbo pravilnika... ost našega življenja zmanjšana na minimum in smo vsak trenutek... ogroženi.

Podpisana najodločnejše protest... proti temu, da smo prisiljeni živeti v bilečkem taborišču p... Kućnim redom v opisanih razmerah, ki so slabše kakor razmere v kaznilnicah, protestiramo proti temu nezakonitemu načinu konfinacije. Ker pa je njena odreditev sploh nezakonita in neupravičena, poudarjam našo na začetku te spomenice obrazloženo zahtevo...

Takoj razveljavite prvostopne odločbe o naši konfinaciji oziroma da... teh odločb... rešitve, vprašanja njihove zakonite... Bileći...

Pismo zelo jasno govori o stanju v taborišču in ne potrebuje nobenega posebnega komentarja. Vsa slovenska javnost je bila hitro seznanjena z razmerami, v katerih so živeli interniranci, o čemer priča tudi pismo, ki smo ga že navedli in je v njem Ivana Kardelj (mati Edvarda Kardelja) napisala Pepci med drugim tudi naslednje:

... Da si razočarana, si mislim, saj takega hišnega reda, kot ga imate pri vas v taborišču, nimajo v nobeni kaznilnici. To smo zvedeli že tudi v Ljubljani.

Na pritisk vse jugoslovanske demokratske javnosti je morala oblast spremeniti režim v taborišču in je v aprilu 1940 izpustila na svobodo prve internirance. Med drugimi sta bili izpuščeni tudi Angela Dovč in Anica Vipotnik. V Bileći je ostala kot edina ženska le še Pepca Kardelj. Vendar se profašistični režim ni odrekel členu 12 a, niti nadaljnjemu preganjanju komunistov in vseh naprednih delovnih ljudi. To je bil le majhen poskus, da bi preslepili javnost in iz tega potegnili čimveč koristi. O tem govori tudi pismo 20. 4. 1940, ki ga je poslala po izpustu iz internacije Angela Dovč Pepci Kardelj v Bilečo. Iz njega je mogoče razbrati, da je bila tudi po izpustu iz internacijskega taborišča pod stalnim policijskim nadzorstvom in pravzaprav internirana v domačem kraju:

Draga Pepca!

... Dobila sem navodila za podaljšanje internacije v domačem kraju. Vsak dan se moram javljati v Vevčah, takoj ko grem iz službe. Tudi v drugo vas ne smem brez dovoljenja. Moje bivanje je trikot, tako so mi dejali, in sicer: tovarna, stanovanje in pisarna v Vevčah. Upam, da boš prav dobro razumela, kakšna je ta svoboda. Odločno sem protestirala proti temu, da ne bom tega izvrševala, ker se v tovarni zadosti nagaram, ne pa da bi še zvečer delala take ovinke... Minuli teden pa so me kar na debelo obdelovali. Vsak dan so me obiskali »Suša« in drugi. Še v tovarno so nekajkrat vprašali, kakšen »šiht« delam. V soboto dopoldan sem morala še celo na sresko načelstvo. Govorila sem s starim znancem, ki sva se z njim lansko leto prav dobro spoprijateljila. Dobro me pozna, tako da se mi kar javno sam hvali, da je dober človek...

Včeraj sem bila v Polju v lokal. Prišli so ponovno, kar že znajo, in nam zabranili lokal, češ da imamo v Zalogu sedež društva. Danes sem

bila pri njih ... Tudi to mi je vrgel v obraz, da smo nekulturni ljudje, ker smo se smejali kakor ponoreli in da nas bo za to ponovno prijavil, tako da se sedaj še smejati ne smeš, kadar bi se človek sam hotel ...

Če kaj pišeš, piši čimvečkrat kar v tovarno, se zelo zanimajo, kako je s tabo in z ostalimi, tako da moram kar naprej govoriti. Še mojster mi je zadnjič rekel, če me niso več marali; menda bi on to rad videl. Delam pri njem v oddelku, včasih kar sedi z očmi na meni, kam se bom obrnila. Dozdeva se mi, da ima tudi on kako pooblastilo, da se tako obnaša proti meni. Dekleta vidijo, kaj dela ...

Iz pisma je razvidno, da je šlo samo za spremenjeno obliko internacije. Angela se je morala vsak dan javljati na vevški žandarmeriji pri »Suši«, žandarmerijskem komandirju Sušniku. Žandarmerija jo je kontrolirala tudi v tovarni. Tako se praktično ni nič spremenilo, ena internacija je zamenjala drugo. Razlika je bila le v tem, da je bila Angela internirana v domačem kraju, bila pa je še vedno pod stalnim policijskim nadzorstvom, imela je omejene možnosti gibanja itn. Vendar je bil že sam izpust iz internacijskega taborišča Bileća rezultat boja komunistov in vse napredne javnosti. Ta uspeh pa so si nekateri komunisti napačno tolmačili in menili, da je bilo že dovolj, če so internirance izpustili. Pod vplivom precej optimističnih pisem iz Bileće (javljali so, da bodo kmalu vsi izpuščeni) so se pojavile govorice o izpustu internirancev, kar pa je imelo za posledico, da je boj proti koncentracijskim taboriščem in členu 12 a začel izgubljati svojo ostrino. Predvsem režimu so bile take govorice celo dobrodošle. Postavimo lahko celo, da so bile iz teh krogov lansirane in pogojene. Jasno je, da bi bila prizadejana velika škoda celokupni akciji, ne samo proti členu 12 a in internacijskim taboriščem, ampak tudi proti profašističnemu režimu nasploh, če bi se take govorice še razširjale ali celo prevladovala. Da pa je bilo to mnenje precej razširjeno, priča tudi pismo, ki ga je Angela Dovč pisala Pepci Kardelj v Bilečo aprila 1940. V njem pravi:

Draga Pepca!

... Tebe pa vsak dan čakamo, kdaj se boš vrnila. Prepričani smo bili, da bo ta teden prišla tretja skupina in da boš ti med njimi. Tilka je bila to soboto doma. Šli sva ob enih ponoči s kolesi na glavni kolodvor k brzovlaklu v prepričanju, da prideš ti ali kdo drugi. Bili so tu Oskarjevo dekle, Fečko, Bojan Kardelj in medve. Nazadnje pa sva šli zelo razočarani domov ...

Ko je bil Edvard Kardelj obveščen, da se je začela politična akcija izgubljati v pričakovanju posameznikov, je iz Zagreba, kjer je tedaj živel, poslal 30. 4. 1940 Poldetu Mačku naslednje pismo:

Draga Polde in Roza!

... Bilo bi mnogo bolje, če bi tisti, ki so zunaj, malo manj širili vesti o tem, da tam ni tako »slabo« in manj hodili čakat Pepco na kolodvor, zato pa več delali proti tabor ... organizirali akcije itn. Naj si vendar dajo dopovedati, da ne gre samo za to, da izpuste ljudi, ampak da taborišča ukinejo. Tudi mi, ki se skrivamo kot divjačina, smo tu in bomo svo-

Pismo neznanega avtorja iz Kranja:

Draga Pepca!

Danes je 1. maj, praznik dela, edini praznik v celem letu za zavednega delovnega človeka, da se v prosti naravi naužije sonca in zraka in da dá duška svojemu srcu, ki tako hrepeni po resnični svobodi. Če pomislimo, kakšna je pri nas svoboda, dobimo kaj žalostno sliko. Svobodo imajo samo tisti ljudje, ki ničesar drugega ne delajo kakor to, da poštene ljudi zatirajo in jih vlačijo po ječah in koncentracijskih taboriščih. Meni nikakor ne gre v glavo, kako je to mogoče, da si ti, Pepca, edina ženska, izmed 15 milijonov ljudi najbolj nevarna današnjemu redu v državi. Ali je stavba današnje vladajoče družbe že tako trhla, da se je bati, da bi jo ena slabotna ženska zrušila? Če je temu tako, tedaj je ne bodo rešila tudi koncentracijska taborišča in vsak nadaljnji udarec zavednega človeka bo le pospešil rušitev gnile stavbe vladajoče reakcije, pospešil zlomiti konec suženjstva. Gospodje, ki v svoji naivni domišljiji mislijo, da se z ječami in koncentracijskimi taborišči utrjuje položaj Jugoslavije v današnjem kritičnem času, se zelo varajo. Edino resnična demokracija lahko poveže ljudi v trdno celoto, ki bi se lahko z uspehom upirala vsakemu morebitnemu napadu s katerekoli strani. Sedaj je še čas, da gospodje spregledajo in da dosedanje napake popravijo z uvedbo demokracije, ker mogoče ni več daleč čas, ko bo to prepozno. Ako bo enkrat Jugoslavija potegnjena v vrtinec svetovnega klanja, tedaj zbogom Jugoslavija. Vse žrtve bodo zaman, nemški in italijanski fašizem na eni in angleško-francoski imperializem na drugi strani ne bosta pomišljala z vsemi sredstvi streti odpor Jugoslavije, da se polastita njenega naravnega bogastva in sledili bomo po poti Češke, Poljske, Avstrije, Danske, Norveške itd. Tega nas obvaruje edino uvedba splošne demokracije v Jugoslaviji in pa zveza s Sovjetsko unijo, ki je edini branilec miru in pravičnosti. Kako toplo bi narodi Jugoslavije pozdravili zvezo z Rusijo, se vidi po tem, kako so že sedaj navdušeni, ko je šla samo trgovinska delegacija v Moskvo. Ali gospodje tega ne vidijo — kar je neverjetno — ali pa namerno vodijo Jugoslavijo v propad ...

Pred nekaj dnevi je bilo polno letakov in je oblast imela mnogo dela. Bile so tudi razne hišne preiskave, kakšen je bil rezultat, ne vem ...

(Pismo neznanca iz Kranja, poslano 1. 5. 1940 Pepci Kardelj)

Pa še pismo Roze Maček:

Draga Pepca!

... Angela je morala prvi maj praznovati pri Sv. Petru, enako tudi Anica in njen fant. Vsi trije so spali pri nas. Že ob 5. uri zjutraj so prišli tisti, ki smo jih najbolj veseli, kadar pridejo. Najprvo so jih odpeljali na postajo, potem pa gor. Zasliševali so jih, če so imeli neke listke, kar se tiče prvega maja. Seveda so dognali, da niso pravi in so jih zvečer prvega maja poslali v domačo oskrbo.

(Pismo, ki ga je med 1. in 10. majem 1940 Roza Maček pisala Pepci Kardelj)

Tudi zadnja tri pisma pričajo o nadaljevanju akcij. Obširneje jih nava-
jamo zato, ker je iz njih moč razbrati, da so bile za 1. maj 1940 velike list-
kovne akcije, ki jih je organizirala Partija; to je razvidno tudi iz pisma nezna-
nega avtorja iz Kranja.

Pismo Roze Maček nas seznaja, da sta bili Angela Ocepek in Anica Vipot-
nik aretirani za 1. maj in da so žandarji iskali tiste, ki so raztresli letake v
občini Polje.

Prvi maj so namreč v občini Polje vedno proslavljali na svečan način: z iz-
leti, veselicami in drugimi manifestacijami. Izletov v Besnico in k Pečarju se
je udeleževal tudi Edvard Kardelj. Leta 1940 se je moral pred aretacijo zopet
umakniti v ilegalo. Z interniranimi v Bileči pa je vzdrževal stalne pisne stike.
Obveščal jih je o položaju doma in v svetu. Za 1. maj 1940 je poslal pismo svoji
ženi Pepci:

*Čestitam Ti k temu bojevnemu prazniku in Ti ob tej priliki voščim,
da bi bilo to leto za naprej zate prijetnejše in uspešnejše, kakor je bilo
doslej. Zlasti pa želim, da bi čimprej svobodna sedla na vlak in se pripe-
ljala k meni. Kdo ve, kam naju bodo še metali razburkani valovi naše ne-
mirne in obenem velike dobe. Na prvi maj pregledujejo mlade sile svoje
moči in sposobnosti. V maju vzbrste popki in se umaknejo zadnji sledovi,
zadnji ostanki starega leta. Zato tudi mlade delavske sile ta dan pregle-
dajo svojo moč, da bi se v sebi ohrabile za bodočnost. Tudi midva morava
napraviti tako. Naj Te ta dan še bolj ohrabri in Ti še bolj poglobi zavest,
da si s svojo žrtvijo in s svojo zvestobo delavski stvari prenehala biti pa-
sivna kapljica v morju, s katero se svojevoljno igrajo viharji, marveč si
postala zavestni tvorec, ki po svojih močeh prinaša svoj delež, da bi bilo
jutri lepše in srečnejše ljudem na zemlji. Ta zavest naj Ti vlija ponos pa
tudi občutek odgovornosti, ki si jo prevzela nase nasproti sebi in drugim.
Izkoristi ta praznik, da boš razmislila v sebi, kako bi tudi tam, kjer si,
čimbolj koristno uporabila svoje sile v sposobnosti, da ne bi ostala brez
koristi. Uči se, uči, kajti s tem, ko usposabljaš sebe in bogatiš svoje zna-
nje, usposabljaš in bogatiš svoj lastni razred. Vidiš, da si ostala edina in-
ternirana ženska v državi. To pomeni, da Te nasprotniki cenijo. Ceni tudi
Ti samo sebe. Ostani skromna, toda nikar se ne podcenjuj. Uči se! ...*

Izroči moje prvomajske pozdrave tudi vsem Tvojim tovarišem!

Poleg tega pisma je za poznavanje tedanjih razmer med več drugimi po-
membno pismo Edvarda Kardelja z dne 9. aprila 1940. Objavljamo ga v celoti
s fotokopijami dveh strani vred.

Draga Pepca!

*9 dni je minilo, kar sem prejel zadnje Tvoje pismo (25. marca), toda
zdi se mi že kar cela večnost. Danes ali jutri pričakujem, da bo menda
vendar kaj prišlo. Toda kar ne da se mi čakati nanj in zato Ti kljub temu
že danes pišem po onem Tvojem geslu, ki si ga v nekem pismu napisala:
čeprav ponavljam iste stvari, da si le piševa.*

*Zdaj smo zopet enkrat v silovito napetem razpoloženju. Saj ni treba
govoriti o podrobnostih iz sedanjega položaja, kajti v glavnem gotovo veš,*

kako stvari stoje. Pričelo se je bržčas, kar se je pričakovalo že 6 mesecev: krvavo obračunavanje. Časopisi se zopet v masah prodajajo, ljudje so nervozni, zrak je kar gost od napetega pričakovanja. Za enkrat je sigurno, da se bo vnelo na severu. Londonu se je tam posrečilo sprožiti igro — s kakšnim rezultatom zanje se bo končala, pa je veliko vprašanje. Prav zaradi tega severnega terena si sedaj lordi morajo želeli podobne stvari tudi na jugu, da bi tako Dolfetove moči raztegnili na čim daljši liniji, s čim številnimi ognjišči. Tu ni več vprašanje politične prognoze ali strateških možnosti, marveč vprašanje zmage ali poraza. Vojna se sedaj bije na vprašanju: ali bo uspelo raztegniti ali ne. Za nas je konec koncev — če nekoliko namenoma pretiram — čisto vseeno, ali se na zahodnih linijah bijejo ali ne. Da, tudi če imaš pred seboj vprašanje miru, potem bi bil strašen mir, ki bi izšel iz sporazuma na zahodnih linijah. »Dober mir« je samo eden. Za ta »dober mir« pa je najbolje, da mi ostanemo v miru in ne damo raztegnitve fronte na Balkan. Potem se bodo sile koncentrirale na zahodu in kakor sedaj kaže — na severu. Pravkar sem videl posebno izdajo, ki poroča, da je nemška armada vdrla v Dansko — torej tja, kamor so najmanj pričakovali. Čisto v Dolfovem stilu. Možnosti so torej tu in ni izgleda, da so mostovi nazaj podrti. Zdi se mi, da smo zdaj zares stopili v novo epoko. Zgodovina še ni doživela, kar se bo sedaj pričelo. Ves čas sem se nekoliko bal, da bi še moglo priti do nekega jalovega »miru« na zahodu, ki bi imel svojo ost proti vzhodu. Te sanje nekaterih mračnjakov — zlasti okoli naše Kopitarjeve ulice — so sedaj pokopane in mir, ki bo prišel, bo gotovo drugačen, kakor so si ga v Kopitarjevi želeli. Nobenega dvoma ni, da ojačanje vojne na zahodu in severu pomeni tudi ojačanje boja za mir, tj. da bo ta zadeva sprožila intenzivnejše spopade tudi na drugi fronti, ki je ne ločijo državne in narodne meje. V tem orjaškem boju, draga Pepca, postajajo vse naše osebne bolesti in žalosti tako majhne, da sem se te dni, kljub temu, da te imam vedno bolj rad, kar nekam umiril. Vse mi tako izgleda, da se oba nahajava na nekem čisto začasnem »dopustu«, morda kratkem, morda daljšem, ki pa se bo gotovo končal s tem, da bova za vedno rešena skrbi in možnosti novih takih — »dopustov«. Čudno in grozno je, ko bereš, kako ljudje uganjajo najbolj strahotne stvari, da bi čim uspešneje uničevali druge — ljudi. Ljudje odhajajo na fronto, doma zapuščajo otroke, žene, ljubezen — toda nič več se ne bodo vrnili. In danes smo vsi v podobnih položajih. Nihče ne more vedeti, kaj bo jutri.

Pravkar sem čital, da Nemci niso zasedli samo Danske, marveč koračajo tudi na Norveško in bržčas bo morala na en ali drug način kapitulirati tudi Švedska. Sedaj bodo morali priti na dan Angleži; ali pa bodo pokopani. Toda, kje? Na severu? V Holandiji in Belgiji? Kdo ve! Morda pa pripravljajo slično iznenadenje, kakor Dolfe na severu, oni na jugu? Prihodnji dnevi bodo to razkrili. Mislim, da si boš iz tega položaja tudi sama lahko potegnila neke zaključke glede »upov«, o katerih si mi govorila v enem od prvih pisem, potem ko Te je Polde obiskal. Pot k miru, resničnemu miru vodi po poti svobode. Pustimo torej iluzije in pripravimo se na marsikaj! Seveda, ne smeš me razumeti tako, kakor da hočem reči, da

je vse zastonj in da bi bilo vse prizadevanje zaman. Narobe! Le še bolj intenzivno se je treba truditi, kajti tudi to je važen košček mirovnega prizadevanja in ima kljub vsemu zelo mnogo izgledov za uspeh.

Sedaj se pripravljajo na občinske volitve — po starem (javnem) načinu. Zelo zanimiva stvar: edine volitve, ki so — vsaj do danes se je tako zdelo — kolikor toliko verjetne, bodo izvajane na stari način, dočim so ostale stvari nekaka kulisa preko te grenke resničnosti.

Zopet imamo lepe dneve in kar težko mi je pomisliti, da (so) moji načrti glede letošnje spomladi tako padli v vodo. Saj veš, ta pomlad je prva, odkar sva skupaj in mislil sem, da jo bova pošteno izkoristila za izlete in ture, kajti spomladanski zrak in spomladansko zdravje sta najboljša jamstvo za celo leto. Zdaj boš bržčas ti spomlad preživela v Bileći ali kje drugje, meni se pa s to »svobodo« — kar se subjektivnih občutkov tiče — tudi ne da kaj početi — brez tebe. In tako ne bom nič na boljšem kot Ti, morda celo na slabšem. Sicer si pa včasih mislim, da se često kaka stvar ugodneje izteče, kakor pa pričakuješ. Morda se bova pa kljub vsemu kaj kmalu videla.

Ali je Angela dobila pismo od mojega prijatelja? Poslal ji ga je. Moram priznati, da se zdaj po malem malo zabavam na njegov račun, češ da pripravlja teren pri Angeli, ko se vrne. On pa zopet meni očita, da sem — »zvodnik« in posredovalnica za ženitvene stvari. Mislim, da mi Angela ne bo zamerila. Pozdravi jo in seveda tudi vse ostale.

Dobro se imej in čim prej se kaj oglasi! Piši, kako živiš in kako se kaj počutiš. Zdaj poskušam tudi neke intervencije glede Tvojega zdravja (ledvic). Toplo Te stiska in poljublja

Tvoj Edo.

Franc Filipič, zgodovinar, sedaj v pokoju, pismo komentira.

Pismo Edvarda Kardelja ženi Pepci, napisano 9. aprila 1940 in odposlano v koncentracijsko taborišče Bileća, kjer je bila internirana, vsebuje temeljno značilnost Kardeljevih pisem ženi, odposlanih v tem času, da namreč sicer na Pepco naslovljeno sporočilo ni bilo namenjeno samo njej, temveč celotnemu kolektivu političnih internirancev. Takratna Kardeljeva pisma s svojo razlago in presojo političnega položaja v državi in s svojimi razmišljanji o dogodkih, pomembnih za potek druge svetovne vojne, vsebujejo kljub previdni stilizaciji — pisma so šla skoz cenzuro — nekatera stališča jugoslovanskega partijskega vodstva o dogajanjih doma in v svetu.

Pismo, ki ga obravnavamo, je bilo napisano na dan, ko je v teku vojnih operacij Nemčija zasedla Dansko in z naglim vojaškim posegom na Norveškem preprečila, da bi se tam zasidrale angleško-francoske ekspedicijske čete. Vse dotleje so namreč nemške ladje v Severnem morju prebijale blokado zahodnih sil tako, da so plule vzdolž norveške obale v vodah nevtralne države in čez norveški Narvik prevažale švedsko rudo, ki je bila za nemško oborožitveno industrijo življenjskega pomena. Anglija in Francija, ki sta s svojimi pomorskimi in kopenskimi silami poskušali Nemčiji presekati to oskrbovalno pot in zasesti Narvik, sta bili poraženi. V spopadu na morju 9. aprila 1940 je nemška mornarica sicer izgubila vse svoje moderne rušilce, toda angleško-

proč je Kar' gost od napetega
pričakovanja. Ja endrat je ngru-
no, da se so vnelo na severu
lordom se je tam posrečilo pro-
titi igro - s kakimi rezultatom
je pa se bo končala, pa je velike
upravljanje. Karo zaradi tega
se odneva, ker se si sedaj budi
trudajo pelati podobne stvari
tudi na jugu, da bi tako
boljstane moči karptegniti na
cui da bi si imeli s cui steri-
nimi ognjišči. Tu ni več upra-
vanje politične prognoze ali tra-
žnih možnosti, marveč upravljanje
zmagi ali poraza. Vprašanje se stoji
kje na upravljanje: ali to uspejo
karptegniti ali ne. Pa nas je
konc konc - če nekoliko ne-
imenoma pretekam - čisto osebno
ali se pa zaključim morda njejo

Fotokopija 2. in — na naslednji strani — 3. strani pisma Edvarda Kardelja z dne 9. aprila 1940 ženi Pepci v koncentracijsko taborišče Bileća

francoske čete so se morale umakniti iz Narvika in v bojih, ki so sicer trajali še dva meseca, so nemške čete zasedle vso Norveško.

Po 6. oktobru 1939, ko je bilo konec vojaških operacij proti Poljski, se Nemčija ni lotila večjih vojnih nastopov, temveč se je pripravljala na veliko ofenzivo na zahodu, ki jo je pričela maja 1940. Kar se je pričelo 9. aprila 1940 na Norveškem, je bila torej predigra k temu, kar je Edvard Kardelj imenoval

ali ne. Ja, tudi če niso prej!
 ahoj vprašanje miru, potem bi
 bil strasen mir, ki bi izpeljal
 iz sveta armade, na zahodu
 linijah. Dobro mir, je namo eden.
 Ja tu, dober mir, pa je napolej
 da mi ostanejo v miru in ne
 namo raztegniti fronte na Kal-
 kun. Potem se bodo vile koncentri-
 rane na zahodu in dale
 sedaj kaze - na slova. Travkar
 sem videl posebno ydajo, ki potoča
 da je nemška armada vohla
 v vauko - torej ja, kamot
 so naprany pričakovati. Čisto
 se Delfoven, stiku. bojniki so
 torej tu in izgleda, da so ustrovi
 napaj podrti. Jdi se mi, da
 mo polaj jakes stopiti s novo
 epoko. izpelovina se ni doživela,
 kar se bo sedaj pričelo. Pa čas
 sem se nehalno hal, da bi

v svojem pismu »krvavo obračunavanje«. Njegovo predvidevanje, da se bodo
 slej ko prej razvneli vojni spopadi na zahodu Evrope, na tleh Nizozemske in
 Belgije, se je izpolnilo: 10. maja 1940 so nemške čete vdrele v Nizozemsko in v
 Belgijo ter potem, ko so zaobšle francosko Maginotovo linijo, napredovale v
 Francijo; 14. junija 1940 so zasedle Pariz in 22. junija 1940 v Compiègnu s po-
 raženo Francijo izsilile premirje. Razlika med zgodovinsko realnostjo in Kar-

deljevimi predvidevanji je bila samo v tem, da vojnih operacij na Nizozemskem in v Belgiji niso pričeli Angleži, »da bi Dolfetove moči raztegnili na čim daljši liniji«, temveč je udaril — za sovražnika nepričakovano — Hitler.

Ob razvoju vojnih dogodkov, kakor jih je nakazovala krvava predigra na Danskem in Norveškem, je zanimivo Kardeljevo ugotavljanje, da se — na srečo — šest mesecev trajajoče zatišje na frontah ni končalo s sporazumom med Nemčijo in zahodnimi silami z »jalovim mirom, ki bi imel svojo ost proti vzhodu«, pač proti Sovjetski zvezi. Po Kardeljevem mnenju, to mnenje pa ni bilo samo njegovo, je ojačanje vojne na zahodu in na severu pomenilo »ojačenje boja za mir«. S tem je Edvard Kardelj izrazil mnenje, ki ga zasledimo tudi v dokumentih CK KPJ iz tega obdobja, da bo razširjeno vojno dogajanje sprožilo znotraj vojskujočih se držav radikalne preobrate, ki bi pripeljali do družbenih sprememb širom po Evropi in naposled tudi v Jugoslaviji. Tako bi bil mir, ki naj bi naposled zavladal, drugačen »kakor so si ga želeli v Kopitarjevi«, kot je zapisano v pismu, torej drugačen, kot so sanjali o njem nekateri »mračnjaki« — klerikalci v uredništvu Slovenca v Kopitarjevi ulici.

Ob zelo stvarni Kardeljevi oceni mednarodnega položaja, katerega razvoj je prav tako v perspektivi predvideval, se moramo pri obravnavi njegovega pisma pomuditi tudi ob njegovem globoko občutenem razglabljanju o vojni kot o strašni nesreči, ki jo povzročajo ljudje sami, pa trga može od žena in otrok ter od njihove ljubezni in jim pripravlja bridek konec na frontah. Nad pismom visi ozračje negotovosti, ki je takrat prevzemalo ljudi, in kljub zadržanosti in resnobni obvladanosti, pismo v bistvu vendar izraža elementarno stisko posameznika in človeštva ob grožnjah vojnega razdejanja.

Kljub osebni bridkosti, ki daje pismu svojevrsten pečat, pa ne smemo v njem prezreti velikega optimizma, ki ga izraža. Takole piše: »V tem orjaškem boju, draga Pepca, postajajo vse naše osebne bolesti in žalosti tako majhne, da sem se te dni, kljub temu, da te imam vedno bolj rad, kar nekam umiril.« Pismo je napisano v trdnem upanju, da se bo težki položaj, v katerem sta se znašla — ona v Bileći, on v ilegali, ločena drug od drugega — kmalu spremenil na bolje. Toda kljub tako optimističnim izjavam se Kardelj ne prepušča iluzijam, temveč svari pred pretiranim optimizmom in opozarja, da se je treba na marsikaj pripraviti.

Morda še o nekaterih podrobnostih, omenjenih v pismu.

Konec februarja 1940 je obiskal Pepco Kardelj v taborišču njen brat Polde Maček. Edvard Kardelj in Polde Maček sta tedaj skupaj potovala v Hercegovino, le da Kardelj, ki so ga partijski posli vodili v Črno goro in pozneje v Dalmacijo, ni smel v Bilečo, ker je bila za njim izdana tiralica. Odšel je do Dubrovnika, kjer je počakal Poldeta, potem pa nadaljeval pot. Polde Maček je nesel vsem taboriščnikom Kardeljeve pozdrave, s sestro se je sestal v samem taborišču in si ga je lahko tudi ogledal.

Edvard Kardelj je v svojem pismu omenil, da so v državi pred durmi občinske volitve, ki naj bi potekale kljub zatrdilom režima o uvajanju procesa demokratizacije, po starem načinu z javnim glasovanjem. V Sloveniji potem (z nekaj izjemami) do občinskih volitev vse do vojne ni več prišlo.

V predzadnjem odstavku je v pismu omenjeno dopisovanje med Angelo Dovč iz Zadobrove in Lojzetom Ocepkom, rudarjem iz Trbovelj, ki sta se spoznala v internaciji v Bileći, se zblížala in se potem, ko sta bila izpuščena, tudi

poročila. Angela Dovč je bila najožja znanka Kardeljevih, s Pepco Kardelj zaposlena v tovarni Saturnus, v njenem stanovanju je Edvard Kardelj po svoji vrnitvi februarja 1937 iz Sovjetske zveze v domovino tudi nekaj časa prebival kot ilegalec.

Pismo Edvarda Kardelja z dne 9. aprila 1940 je pomemben dokument za razumevanje obdobja, ko se je druga svetovna vojna v prvi polovici 1940. leta prevesila v dogajanja, odločilna za to razdobje in se je Jugoslavija kljub prizadevanjem, da bi ostala zunaj vojnega spopada, znašla že na njegovem skrajnem obrobju. V Kardeljevem pismu so osvetljene nekatere zgodovinske okoliščine, v katerih je tedaj potekal revolucionarni boj jugoslovanskih komunistov, v ospredju so ob vsem tudi osebne usode revolucionarjev, ki so se znašli v primežu režimskega nasilja.

Morda bo to Kardeljevo pismo, tako stvarno v analizi usodnih dogodkov vojnega časa in vendar tako toplo in človeško osebno, med zaskrbljenostjo, upanjem in trdno vero v prihodnost, pripomoglo generacijam danes, zlasti mladim ljudem, ki si utirajo pot k odkrivanju preteklosti, k lažjemu razumevanju zgodovinskega obdobja pred pol stoletja.

Boj, ki so ga vodili komunisti, se je pod pritiskom vse demokratične javnosti širom po državi končal z zmago in z razpustom koncentracijskega taborišča v Bileći. Toda politika profašistične vlade Cvetković—Maček se ni spremenila.

Že nekaj mesecev kasneje je priredila policija nov lov na Pepco, Angelo in druge komuniste. V taborišče Ivanjica so bili odpeljani France Kumše, Valentin Marinko, Jože Kačar in Jože Anžur in na stotine borcev proti fašizmu iz drugih krajev. Uresničila se je napoved Edvarda Kardelja, ki je že v citiranem pismu 30. 4. 1940 zapisal: »Oni lahko izpuste vse ljudi, a člen 12 a bo ostal in ob prvi priliki bo zopet stopil v akcijo.« In res. Protiljudski režim je nadaljeval s preganjanjem komunistov in vsega naprednega, demokratičnega ljudstva vse do tedaj, dokler ni propadel, tako kot propade vse, kar je gnilega in reakcionarnega.

MLADINA V OBCINI POLJE JE ŠLA PO POTI, KI JI JO JE POKAZALA KOMUNISTIČNA PARTIJA

Jedro borbene in revolucionarne mladine sestavljajo po letu 1918 zaloški »barakarji« — Primorci, ki so zaradi divjanja fašizma pribežali iz Trsta in okolice. Kmalu se jim pridruži mladina zaloških in kašelskih železničarjev in drugih delavcev iz okoliških krajev. Leta 1923 ustanovijo napredno delavsko izobraževalno organizacijo Vesna, katere sedež je v Zagorju ob Savi. V Vesni se razvija kulturna in športna dejavnost, obenem pa vnašajo Vesnani marksistično misel širokemu krogu mladine in starejših prebivalcev Zaloga in okolice. Po znanih trboveljskih dogodkih v zvezi z Orjuno leta 1924 je Vesna s centralo in podružnicami vred oblastveno razpuščena kot komunistična organizacija. Del mladine tega področja se zato okoli leta 1927 vključi v delavsko kulturno društvo Svoboda, ki ga vodijo komunisti in socialdemokrati, drugi del pa se priključi Krekovi mladini, ki je bila ustanovljena okoli leta 1924 in katere ustanovitelj in idejni vodja je bil sedaj že pokojni Ivan Pangeršič. V letih šesto-

januarske diktature precej trpi politično, kulturno in športno življenje na poljskem področju. Čeprav organizacijsko nepovezana pa borbena marksistična misel prodira v vse širši krog mladine. Le-ta ostane zvesta idejam marksizma in postane po letu 1930 jedro obnovljene partijske organizacije v občini Polje.

Del delavske mladine organizira Ivan Maček in jo poveže s prvimi partijskimi organizacijami v vevški papirnici, v Zalogu in v Zadobrovi. Mnogo širši del pa postane jedro v društvih Svoboda v Zalogu, v Zadobrovi in v Lazah, kjer po letu 1932 prevzamejo vodstvo komunisti. Tako šteje že l. 1933 zaloška Svoboda več kot 100 članov. Društva Svoboda v Zalogu, Lazah in v Zadobrovi postanejo tako najširše delavske kulturne organizacije, v katerih Partija usmerja življenje in delo ter razvija svoje ideje in revolucionarno marksistično misel. Enak položaj je tudi v sosednji občini Dobrunje, kjer delajo komunisti Moškrič, Trtnik, Gašperšič, Kocjančič in drugi. Ti prav tako spremenijo Svobodo v legalno partijsko organizacijo. Vse akcije Partije v tem obdobju so povezane z imeni mladincev, ki opravljajo kot člani Partije ali njeni simpatizerji razne propagandne napisne akcije, sodelujejo leta 1935 v pohodu brezposelnih in se množično udeležijo zleta Svobod v Celju.

Ko je najrevolucionarnejši del delavcev vključen v Komunistično partijo, tvorijo simpatizerji skupino, ki se okoli leta 1933 imenuje Mladi delavci. Šteje približno 20 mladih delavcev iz Zaloga, Zadobrove, Vevč, Polja in Kašlja. Glavna njihova dejavnost je usmerjena na ideološko izobraževanje in ilegalno sestajanje. Sestajajo se za Savo, na Brinju, v Zajčji dobavi in v gozdovih okoli Zadobrove in Zaloga. Tej skupini so pripadali Stane Bobnar, Valentin Marinko, Adolf Boben, Ludvik Kukavica, Franc Taurer, Ivan Bolta, Polde Jančar, Vilko Sluga, Stane Rolih, Janez Lajevce, Angela Dovč, Pepca Maček, Stane Židan, Jože Vidergar, Tone Maček in drugi. Vodili so jih starejši člani Partije. Nekaj teh mladih delavcev je bilo sprejetih v Partijo v letih 1934—1935, iz drugega dela pa bi se morala v letih 1934—1935 formirati prva skojevska skupina, v kateri naj bi bili: Ludvik Kukavica, Vilko Sluga, Avgust Stare, Viktor Jeriha, Stane Židan, Jože Kompare, Metod Krmec, Stane Bobnar in še nekateri.

Ceprav v teh letih za komuniste na tem področju ni bilo značilno sektaštvo, je bila ta skupina izrazit primer, ki ga je karakteriziral izolacionizem od progresivnih sil. To je privedlo skupino na anarhoavanturistične pozicije, ki so dobile odraz tudi v njihovih »revolucionarnih« akcijah. Če naj iščemo vzroke za njih akcije, so bile le-te pogojene z močnimi razrednimi nasprotji v predvojni občini Polje, ki so se še posebno zaostрила v predvolilnem boju l. 1936. Belemu terorju, denunciacijam, goljufijam ob volitvah s strani klerikalcev itn. se je skušala skupina zaradi politične neizkušenosti in nestrpnosti upreti s svojim terorjem. Nizka politična in ideološka raven skupine, ki ni razumela, da je moč Partije le v povezavi z najširšimi množicami, je njene akcije le izolirala. Njihov odpor do povezave z najširšimi delovnimi množicami sodi v čas, ko se je Partija v boju za delavske pravice povezovala in iskala skupne točke s krščanskimi socialisti, organiziranimi v JSZ, s Sokoli in z Zvezo kmečkih fantov in deklet; sodi tudi v obdobje, ko je Partija iskala in dobivala vedno več podpore pri kmečkih množicah.

To so potrdile tudi občinske volitve leta 1936 in prvi člani Partije iz društva Vzajemnost, ki so izšli iz kmečkih vrst.

Po občinskih volitvah, na katerih je z minimalno večino (82 glasov) zmagala lista JRZ in je Delavsko-kmečka zveza dobila 426 glasov pa — zaradi proporcionalnega volilnega sistema — le pet od tridesetih mest v občinskem odboru, potem ko so bile ugotovljene velike goljufije na voliščih, po odkritih napadih in denunciacijah komunistov prek meščanskega časopisja, se je skupina v svoji nestrpnosti odločila pričeti z »revolucionarnimi« akcijami. Med njenimi člani je prevladalo naivno mišljenje, da bodo tako rešili probleme delavskega razreda in da bo oblast iz strahu popustila ter volitve razveljavila.

Že po prvih požigih pri klerikalcih v Zalogu in Sp. Kašlju (in po pripravah na uboje klerofašistov ter napade na občino, železniško progo in v tovarne zaradi denarja, s katerim bi kupili orožje) pa doživijo akcije prav nasprotni učinek. Proti nosilcem te »revolucionarne« aktivnosti nastopita rajonski in okrožni komite Partije. Stane Bobnar (ki se je v začetnih pripravah strinjal z mnenjem manj ekstremnih v skupini, češ da je treba proti klerofašistom nastopiti odločnejše) se je po prvih akcijah, ki so prešle razumno mejo, odločno postavil proti tej skupini in njeni dejavnosti. Iz Partije je bil izključen Ludvik Kukačica. Partija je najprej z odločnimi posegi in sankcijami, kasneje pa z vzgojnimi metodami pripeljala večino članov te skupine nazaj v svoje vrste in v vrste simpatizerjev. Vključili so se v delo pri društvu Vzajemnost v Zalogu in nadaljevali delo, leta 1941 pa so se kot prvoborci vključili v prve partizanske enote na območju Zaloga.

Brez dvoma je imelo delovanje te skupine škodljive posledice za rast Partije v Zalogu. Tudi člani zaloške Vzajemnosti so se po teh akcijah pasivizirali in se je ideološka dejavnost prenesla v novoustanovljeno podružnico Vzajemnosti v Slapah. V zaloški Vzajemnosti pa se je šele po krajšem premoru med prvimi obudila dramatska dejavnost.

Zaradi škodljive aktivnosti te skupine so se pokazale posledice tudi pri sodelovanju s skupino krščanskih socialistov, organiziranih v JSZ; pa tudi nasploh je pomenilo delovanje te skupine udarec, ki je škodoval ugledu komunistov. Oblast je ob teh dogodkih prek meščanskega časopisja dvignila velik hrup. Čeprav ji ni uspelo ugotoviti storilcev, je pripisala vse akcije Partiji oziroma komunistom. Pri tem je prvačil Domoljub, ki je imel glavno besedo pri občinskih volitvah. Požige je izrabil za napad na Partijo in je 4. novembra 1936 med drugim zapisal:

»... Res čudno, da po volitvah gori vedno le pri tistih, ki so volili listo naše Jugoslovanske radikalne zajednice. Treba bo brezobzirno in odločno poseči v nasilno zaloško sračje gnezdo (tako so imenovali komuniste in njihove organizacije — op. P. M.), ki hoče strahovati že za bodoče volitve...«

Partija oziroma komunisti so se, čeprav v ilegali, bolj ali manj javno odmaknili od te skupine in obsodili njeno delovanje ne samo v krogih komunistov, ampak tudi med člani in simpatizerji Vzajemnosti. Partija v delovanju te skupine ni videla samo sektašev in anarhoavanturistov, ampak tudi možnost, da je njeno delovanje pogojeno z ozadjem, ki ima organiziran provokativen

cilj. Oblast se je namreč v tem obdobju (v letih rasti Partije) posluževala različnih metod, da bi razbila Partijo in napredne sile, ki so po letih 1936—1937 nenehno rasle. Do tega zaključka je vodila tudi odkrita akcija klerofašistov iz Polja, ki so denunciantsko napadali komuniste. Med njimi je bil tudi kaplan, ki je s prižnice dejal: »Le povejte gospodom marksistom, da nimam denarja in da naj nikar ne mislijo, da se bodo postavljali s cerkvenim denarjem!«

List Domoljub pa je 30. septembra 1936 v članku Svoboda in nasilje med drugim zapisal:

Znani člani marksistične kulturne Vzajemnosti so imeli nekaj sestankov za volitve po raznih hišah in barakah v Zalogu, Slapah in Zadobrovi pri Mačku in drugod. Marksisti so kandidirali tudi par kmetov, vendar je bila Škerjančeva lista po vsem svojem sestavu in osebah marksistična. Na tej kandidatni listi smo opazili precej imen tistih marksistov, ki so pod prejšnjimi JNS režimi že več mesecev sedeli po znanem zakonu o zaščiti države.

Člankar napada tudi terorizem v Polju. Vse to kaže na organiziran, odkrit in denunciantski napad, ki ga je združena klerofašistična skupina iz Polja s pomočjo časopisja usmerila na tako imenovano marksistično fronto v Polju. Akcija pa se ji ni posrečila, kajti Partija je hitro in odločno odvrnila člane te skupine od nadaljnjih akcij in obračunala tudi z denuncianti. Obračunala pa je tako, da je nadaljevala začeto delo vse širšega povezovanja z najširšimi sloji v okviru Delavsko-kmečke zveze oziroma Ljudske fronte. Do uspešnega sodelovanja je prišlo tudi s skupino krščanskih socialistov oziroma JSZ iz vevške tovarne ob volitvah in štrajku 1936/37 in ob drugih akcijah množičnega značaja, ob katerih so klerofašisti iz Polja in okolice spoznali, da so ostali izolirani in v manjšini.

Po ustanovnem kongresu leta 1937 začne Partija še aktivneje delovati med mladino. Le-ta se zbira v Vzajemnosti. Komunisti pa začno z delom tudi v sokolskih društvih, med krščansko delavsko mladino in povsod drugod, kjer se zbira mladina. Ne samo agitacijska sposobnost komunistov, ampak tudi pravilna linija Partije in njen program, okrog katerega je uspešno zbirala množice, vse to je pritegovalo v Partijo in SKOJ pa v društva Vzajemnost vse širši krog mladine iz občine Polje.

V letu 1938 so bile ustanovljene prve organizacije SKOJ, katerih člani so bili delavci-mladinci, med njimi Jože Boben, Milče Bacciavilla, Franci in Maks Prijatelj, Stane Černe, Marijan Sigulin, Stane Dorbež, Tone Bezek, Jože Klavs, Emil Dolčič, Jože Jakhel, Ivan Ferlež, Albin Grajzer, Aleksander Smirnov, Dani Rojšek, Srečko Pečar, Stane Kokalj in Stojan Drašček. Delo prvih skojevcev je bilo usmerjeno v pritegovanje mladine k društvu Vzajemnost, na delovanje v Sokolu in v drugih društvih in na sodelovanje v akcijah, ki jih je organizirala Partija in so skojevci skupaj z drugo mladino predstavljali udarno jedro.

Delo Partije in SKOJ pri pridobivanju mladine je uspelo. To potrjuje dejstvo, da se je vsa mladina že 1939/40 zbrala okrog Partije in da so leta 1941 v vsaki vasi zrasle skojevske skupine, ki je bilo v njih leta 1941 več kot 110 članov.

Skojevci in mladinci iz Zaloga pri Ljubljani na izletu leta 1939

Da bi bil ta boj še bolj razumljiv, je potrebno omeniti skupino Krekove mladine, kasnejše Krščanske delavske mladine, ki se je do leta 1939 v celoti opredelila in povezala s Partijo.

Krekovo mladino je organiziral leta 1924 Ivan Pangeršič iz Zaloga. V organizacijo je povezal več deset mladincev iz Zaloga, Kašlja in okolice. Po letu 1930 je začel prodirati v njih vrste marksistični nazor in je prišlo do tesnejšega sodelovanja med vodstvom Krekove mladine in komunisti. Idejni vodja tega gibanja je bil poleg Ivana Pangeršiča še Jože Slak, ki je bil skoraj stalno prisoten v Zalogu. Zaradi vnašanja take politike v vrste Krekove mladine, ki je bila tuja SLS, je bila organizacija Krekove mladine razpuščena, njeno delovanje pa prepovedano. V Zalogu je žandarmerija napravila več preiskav, plečila glasilo Mladi plamen in zasliševala vodstvo.

V kasnejših letih se Krščanska delavska mladina organizira v novo društvo, ki združuje mlade delavce in delavke vevške tovarne. Vodi jih Ivan Pangeršič, ki istočasno vodi tudi močno skupino krščanskih socialistov oziroma JSZ v vevški tovarni. Ob razpustu Krekove mladine in v naslednjih letih se odcepi od te skupine manjše število mladih, katerih idejna voditelja sta bila profesor Janez Grum iz Kašlja in študent Jože Marn iz Zaloga. Ta dva potegneta za sabo ožji krog in ga pripeljeta v Marijino družbo — kongregacijo v

Polju, ki jo ustanovi in vodi kaplan Sladič. Jože Marn je leta 1946 v svoji izjavi, ki jo je podal pred oblastjo, napisal:

Bil sem v Krekovi organizaciji, v okviru katere je Jože Slak organiziral mladinsko organizacijo Borci in stražarke. Na zunaj je bila krščanska, v resnici pa je bila spretno maskirana šola za vzgojo marksistične borbene mladine.

Janez Grum in Jože Marn v občini ne najdeta dovolj širokega kroga za delovanje. Zato se vključita v Mladce profesorja Tomca oziroma v Katoliško akcijo in postaneta že pred vojno policijska konfidentna. Med vojno oba hitro napredujeta in postane profesor Janez Grum leta 1942 komandir MVAC (bele garde) v Polju, pravnik Jože Marn pa idejni nosilec protikomunistične aktivnosti v šolah tako imenovane Ljubljanske pokrajine, leta 1944 urednik lista Slovenec in kasneje Rupnikov domobranec. Tudi skupina, ki sta jo pripeljala v kaplanijo v Polju, gre po isti poti v izdajstvo, toda o tem več kasneje. Mladina pod vodstvom Ivana Pangeršiča in Jožeta Slaka pa se že pred vojno priključi mladini, katere idejni usmerjevalec je bila Partija. Leta 1941 se v celoti vključi v narodnoosvobodilno gibanje.

Sokolsko društvo je bilo ustanovljeno že leta 1919, najprej v Polju, nato v Zalogu. Sprva je bilo članstvo maloštevilno, po letu 1930 pa se vključi v sokolske vrste precej mladine. Že leta 1938 pride med vodstvom in mladino do trenj. Posledica je bila, da je mladina odhajala v društvo Vzajemnost. V Zalogu je vodstvo Sokola izključilo iz društva tiste člane, ki so hodili na sestanke k Vzajemnosti, češ da ne morejo biti člani dveh organizacij. Čeprav je občni zbor po protestu prizadetih sprejel stališče, da je Sokol športna, Vzajemnost pa kulturna organizacija in da je torej izključitev nepravilna, je tedaj izstopila iz Sokola večja skupina mladincev, med katerimi so bili tudi skojevci Stane Dorbež, Jože Klavs, Ivan Ferlež, Jože Jakhel in drugi. Po nalogu Partije sta v društvu ostala Stojan Drašček in Tone Bezek. Tudi v Polju je v Sokolu delovalo levo krilo, kateremu so pripadali Zvone Gabršček, Peršičevi, Ludvik Pegan, Jože Ojstrež, Marko Simčič, Lado Zajc, Zvonko Flerin, Mirko Jurca, Mile Bizjak, Leon Cibic, Mimi in Ivanka Jurca, Gvido Bertossi, Marija Jurca, Ludvik Groznik, Branko Ivanuš in drugi, v Zalogu pa Cerutovi, Jože Nahtigal, Vida Ferlež in drugi. Ta skupina je prevladovala — kljub nasprotovanju Trošta, Reša, Kokalja, Jenka in Janka Kuharja — tudi nad tistim delom, ki se je zavzemal, da bi ostal Sokol samo športna organizacija.

Kasneje so v Polju izključili iz svojih vrst enajst članov — mladincev. Lahko bi se zgodilo, da bi Sokol v Polju in Zalogu ostal v letih 1939—1940 brez mladine in članstva, če bi Partija ne zahtevala od svojih članov, naj ostanejo v vrstah Sokola. Tega se je zavedal tudi tisti del vodstva, ki je sicer temu nasprotoval. Toda vdali so se v usodo in večinoma še pred vojno prišli na pozicije delavskega razreda pod vodstvom Partije. Na te pozicije so prišli leta 1941 tudi ostali, razen redkih posameznikov. Med njimi je bil tudi France Trošt, ki je pred vojno zaradi komunistične dejavnosti izključil iz Sokola lastnega sina. Povedal je, da je že leta 1939 izgubil vsak vpliv na mladino, ki je prešla v SKOJ in v društvo Vzajemnost, ki ga je vodila in usmerjala Partija.

Smer, v katero je šla sokolska organizacija, je razočarala ideologe in politike monarhofašistične diktature, ki so hoteli spremeniti Sokol v množično fašistično organizacijo. Partija je že v Rdečem praporu pozvala komuniste, naj se vključijo v Sokol in znotraj onemogočijo take namere: »Začeti moramo množično revolucionarno delo v vseh fašističnih in militarističnih organizacijah — Sokol, Jadranska straža, Streljačke družine, Narodna odbrana — na podlagi boja za vsakodnevne gospodarske zahteve in potrebe delavske in kmečke mladine. Samo tako bomo pridobili večino delavske mladine na stran revolucionarnega razrednega boja.« (Rdeči prapor — julij 1934.) To direktivo so komunisti in skojevci uspešno opravili tudi v občini Polje.

V izrazito kmečkem predelu te občine, v Šmartnem, Hrastju, Obrijah in v Sneberjah, Komunistična partija do leta 1934 ni imela močnejših pozicij. Politiko so ob pomoči cerkve vodili klerikalni veljaki. Ta krog je s svojo ideologijo skoraj v celoti pristal — po dialektični zakonitosti — v beli gardi. Vendar se je tudi tu mladina ob prodirajočih naprednih idejah odločila za »nekaj novega«. Leta 1934 je bilo ustanovljeno Društvo kmečkih fantov in deklet, ki je štelu že v naslednjem letu 34 članov. Ivan Dovč, kasnejši idejni vodja te skupine, je v svoj dnevnik zapisal: »Ljudje so hoteli novo, svojo organizacijo. Organizacijo brez gospostva in hlapčevstva.«

Leta 1936 je prišlo do prvih stikov med članstvom tega društva in komunisti. V društvu se je razvila močna kulturna dejavnost, organizirali so tekmovanja, izlete in predavanja, ki so dajala mladini tisto »novo organizacijo brez gospostva in hlapčevstva«. V društvo so prihajali na sestanke Polde Maček, Jože Mazovec, France Cerar, Janez Demšar, Pepca Maček-Kardelj, Adolf Jakhel pa tudi Ivan Bratko, Mira Tomšič, Jože Udovič in drugi. Večina članov društva je sledila liniji Partije. Idejni vodja je bil Ivan Dovč, ki je postal tajnik Društva kmečkih fantov in deklet za ljubljanski okraj. V dnevnik, ki ga hrani družina, je zapisal:

Pred menoj so rasle nove slike. Vstajali so ljudje, kmetje in delavci z zavihanimi rokami, žuljavih rok in zagorelih obrazov, ki so bili vsi polni znoja, lica pa so izražala nečloveško trpljenje. Delavci pa vsi izsušenih in bledih lic z iztegnjenimi rokami, ki so prosile skorjico črnega kruha. Vse te podobe so predstavljale eno samo gorje, gorje, ki ga gnila in požrešna človeška družba neusmiljeno uganja nad temi bednimi bitji. Mislil sem, da je to samo privid iz knjig, vendar sem to in take slike potem videl vsak dan, in sicer resnično videl.

To, kar je spoznal in videl, je Ivana Dovča že leta 1940 pripeljalo v vrste Komunistične partije. Leta 1941 pa je postalo članstvo tega društva jedro partijske organizacije in Osvobodilne fronte, ki jo je vodil Ivan Dovč. V oporo mu je bila tudi vsa družina in tu so dobivali zatočišče Kidrič, Kraigher, Bratko in drugi odgovorni člani vodstva narodnoosvobodilnega gibanja.

Lahko torej trdimo, da je mladina v bivši občini Polje sledila Komunistični partiji. To je priznal celo idejni vodja klerofašistov v občini Polje, kasnejši okupatorjev sodelavec in vojni zločinec župnik Janez Kete, ki je 30. januarja 1944 v listu Slovenec zapisal:

... S svojim podtalnim delom si je pripravil komunizem toliko trdna tla, da je nato izrabil lahkomišelnost tedanjih oblasti in pod videzom legalnosti ustanovil svojo organizacijo Svoboda in kasneje Vzajemnost, ki sta bili že čisto javni legli komunizma, ter tamkaj načrtno vzgajal mladino v revolucionarnem duhu...

V istem članku je na drugem mestu zapisal:

... Znašli smo se pred žalostnim dejstvom, da od članov poljskega Sokola ni niti eden simpatizer, še manj pa aktivni delavec proti komunizmu...

Izdajalec dr. Matija Škerbec, ki je kot dekan v Kranju leta 1945 pobegnil iz domovine, pa se v knjigi Rdeča zver pijana krvi (Cleveland 1952) huduje nad krščanskimi socialisti, ki so ustanovili Krekovo mladino, in med drugim piše:

... Njene podružnice so bile ustanovljene tudi v Kašlju, Zadobrovi in Sneberjah okrog leta 1924. Tako se je enotnost katoliškega kulturnega in vzgojnega dela v župniji nekako razbila, kar je olajšalo komunizmu vdor v krščanske vrste...

Župnik Kete se v listu Slovenec 30. januarja 1944 jezi tudi na vzgojitelje v šolah v Polju in Zadobrovi, ki da niso mladine vzgajali v globokem narodnem duhu. Toda mladina in drugi občani fare v Polju se še spominjajo vzgojnih metod Sladiča, Lamovška in Keteja, ki so mladino, katero so vzgajali v kaplaniji, pripeljali pod parolo boja proti brezbožnemu komunizmu v klerofašistični tabor, leta 1941 pa v izdajstvo in v belo gardo — v tabor zločincev in okupatorjevih pomagačev. Ti so zaradi zločinov na Sv. Urhu, v Polju, v Zalogu in drugje znani širom po Sloveniji.

Med pomembne akcije, ki jih je organizirala Partija in je v njih sodelovala mladina iz Polja, lahko štejemo pohod brezposelnih v letu 1935 in veliko manifestacijo ob zletu v Celju; sodelovala pa je tudi v propagandnih in agitacijskih akcijah ob volitvah v letih 1936 in 1938. Mladina je sodelovala v vseh akcijah Partije, npr. leta 1937 v demonstracijah proti Živkoviću v Ljubljani, na proslavah 1. maja in na zborovanjih Ljudske fronte. Večja skupina mladih gre v Španijo. Leta 1940 sodelujejo mladi pri demonstracijah proti koncentracijskim taboriščem v Ljubljani, kjer sta aretirana skojevca Vinko Cimerman in Jože Jakhel iz Zaloga, in na postaji v Zalogu, kjer pride do organizirane akcije Partije in SKOJ, ko so peljali v Bilečo drugo skupino komunistov. Na postaji razbijejo okna policijskih avtomobilov. Zato izvede policija naslednjega dne več represivnih ukrepov ter denarno in z zaporom kaznuje veliko število udeležencev.

Leta 1940 je bil zaradi sodelovanja v akcijah proti koncentracijskim taboriščem in zaradi listkovnih akcij, ki so jih organizirali komunisti na Jesenicah, aretiran takratni občinski tajnik na Slovenskem Javorniku Adolf Jakhel iz Zaloga, ki se je zaposlil na tem mestu po nalogu Partije. Obvestilo o aretaciji je Poldetu Mačku prinesla Mara Rupena-Osolnik. Po posvetovanju je Tone Tomšič odločil, naj na Jesenicah in v okolici organizirajo novo listkovno akcijo. Komunisti in skojevci iz Zaloga so doma natisnili na ciklostilu več sto letakov.

Na Jesenice sta jih odnesla komunista Stane Bobnar in Stane Černe, vodila pa jih je Mara Rupena-Osolnik. Tam so jih tudi raztrosili.

Adolf Jakhel je bil kmalu nato izpuščen. Sodil je, da je tudi ta akcija vplivala na odločitve, da so ga tako hitro izpustili iz zapor.

Ta širina in dejavnost sta verjetno odločujoče vplivali na odločitev vodstva SKOJ, da bo vseslovenska konferenca SKOJ v Polju. Okrog 20. junija 1940 se je v hribih nad Zalogom zbralo 35 skojevcev iz vse Slovenije. Prisotni so bili tudi Tone Tomšič, Boris Kraigher, Viktor Stopar, Mira Svetina, Ida Kovač, Anton Prevec, Lojze Ule in drugi. Skojevce iz občine Polje so zastopali člani rajonskega komiteja Stane Bobnar, Jože Boben in Milče Bacciavilla. Boben in Bacciavilla sta bila člana okrajnega komiteja SKOJ. Ta skupina je poskrbela tudi sprejem udeležencev konference, za njihovo prehrano, za prostor in za druge tehnične in organizacijske priprave. Na konferenci, ki je trajala ves dan, so obravnavali takratne pereče zadeve, predvsem pa naraščajočo fašistično nevarnost in problem vojne. Razpravljali so tudi o delu z mladino, o delu v Sokolu in o Zvezi kmečkih fantov in deklet. Sklenili so, da je treba povečati aktivnost in stremeti za tem, da bi se zbralo v vrstah SKOJ čimveč delavsko-kmečke in šolske mladine, posebej ženske. V razpravi so sodelovali skoraj vsi prisotni in tudi vsi trije zastopniki iz občine Polje. Jože Boben je govoril o akcijah mladine v boju proti koncentracijskim taboriščem in o delu z mladino v društvih. Na konferenci se je konstituiral nov pokrajinski komite SKOJ, v katerega je bil izvoljen tudi Stane Bobnar.

V letu 1940, ko je bila politika jugoslovanske buržoazije že odkrito profašistična in ko je bila fašistična nevarnost pred durmi, je bila mladina v občini Polje združena in je predstavljala enotno protifašistično fronto, združeno okoli Partije in SKOJ. Na drugi strani pa se je okoli kaplanije v Polju še jasneje izoblikovalo jedro klerofašistov.

V zadnjem letu pred vojno sodelujejo mladi še v protidraginjskih akcijah pred poslopjem občine v Polju in v Ljubljani, kjer se skupaj z ženami bojujejo proti odpuščanju delavcev — mladincev iz vevške tovarne. Zbirajo tudi podpise pa prijateljstvo s SZ in sodelujejo v narodnoobrambnih akcijah, ki se manifestirajo v velikem odzivu mladine ob napadu na Jugoslavijo in pozivu Partije na obrambo. Na poziv Partije se javi med prostovoljce v bivšo jugoslovansko vojsko okrog 80 mladincev iz občine Polje. Prvo skupino sestavljajo Stane Bobnar, Jože Boben, Milče Bacciavilla, Franci in Maks Prijatelj, vsi člani Partije in RK SKOJ, pa Stane Meljo, Mirko Jurca, Vlado Črne, Rudi Puhar, Zlatko Srakar, Boris Trošt in Jože Ojstrež, ki pripadajo tistemu delu revolucionarnih mladincev v Sokolu, ki jih vodi in usmerja Partija. Ta skupina gre v Karlovac, kjer se združi s skupino z Jesenic, ki jo vodi Jože Gregorčič. Po srečanju v Španiji se tu ponovno snideta dva španska borca Gregorčič in Bobnar. V Karlovcu je bila vojska že v razsulu in ustaši so že dvigali glave. Skupina, ki ji niso dali niti orožja niti oblek, se prek Stične in Javora, kjer jo s strojnimi napadejo nemška letala, vrača v zaloške hribe. Po poti pobirajo orožje. Rajonski komite Partije jim sporoči, naj se vrnejo na teren in se legalizirajo.

Iz Zaloga sta odšla v Zagreb skojevca Stane Dorbež in Ivan Ferlež, iz Slap pa člani Vzajemnosti Albin Grajzer, Ivan Benedik, Rado Krasnik in Jože in Lado Drufovka s Fužin. Zadnjim petim je Vzajemnost v Slapah priredila odhodnico. Po prihodu v Zagreb so to peterico aretirali in so vsi bili mesec dni v

ustaških zaporih. Druge skupine, ki so se že tudi zbirale, zaradi razsula niso več odšle. Ostale so na terenu in po nalogu Partije začele zbirati orožje. Večina navedenih mladincev je bila med organizatorji odpora v letu 1941 in deset od devetnajstih jih je padlo v boju proti okupatorju in domačim izdajalcem že v prvem obdobju NOV in ljudske revolucije.

MOC PARTIJE JE BILA V MNOŽICAH

Iz uvodnega dela naj osvežimo, da je po letu 1930 prišlo do oživljanja in rasti Partije v bivši občini Polje. Naporji so bili usmerjeni na pridobivanje novih članov iz vrst delavstva, na organizacijsko utrditev in na idejno-politično vzgojo. Delavska kulturna društva Svoboda so sledila liniji Partije, prišlo je do stikov in vplivov Partije tudi v drugih, strokovnih organizacijah. Spoznanje, da so za uspeh boja delavskega razreda potrebni enotnost in skupni nastopi, se je manifestiralo večkrat — še posebno uspešno leta 1936, ko je prišlo do večmesečnega štrajka v vevški papirnici.

Po letu 1935 narašča vpliv Partije tudi med kmečkimi množicami. Prvi člani Partije iz vrst kmetov so vključeni v organizacijo leta 1936. Uspeh tega dela se pokaže ob volitvah leta 1936, ko na občinskih volitvah velik del kmetov podpre kandidate Delavsko-kmečke zveze. Enotnost delavcev in kmetov se je manifestirala tudi ob štrajkih leta 1936, ko so prek Ljudske pomoči zbrali več voz hrane za stavkajoče v vevški papirnici, pri Eiflerju v Ljubljani in drugje. K enotnosti delavcev in kmetov poziva tudi članek, ki ga je neznani pisec iz poljske občine objavil v tedniku Stara pravda 9. julija 1936:

Zalog

Skupna fronta delovnega ljudstva!

Vsak pošteno misleč ve, da smo kmetje in delavci trdno navezani drug na drugega. Kjer delavec ne zasluži, tudi kmetje ne moremo prodati pridelkov. Zato: združimo se, ne bodimo omahljivci, ne verjemimo obrekovalcem, ki so proti našemu skupnemu delu!

Kdo nam more braniti, da se ne bi združili? Zadnji čas je, da se neha nespametno zapostavljanje med kmetom in delavcem. Vsak razumni kmečki gospodar, ki ima sinove in hčere, ve, da vsi ne bodo mogli živeti na njegovi zemlji. Ko se postara in zgara, izroči grunt enemu, vsi drugi pa gredo s trebihom za kruhom v tovarne, k železnici, v rudnike ter napolnjujejo delavske vrste. Kdor nasprotuje kmečko-delavski združitvi, dela v škodo svojih ljudi.

Vsi v Slovensko ljudsko fronto, da nam bo zasijala boljša bodočnost.

B-or l. r.

Po ustanovnem kongresu Komunistične partije Slovenije se aktivnost komunistov in sodelovanje z množicami še razširi. Množično se ljudje udeležujejo taborov Slovenske ljudske fronte nad Ježico, Ihanom, v Dobovi in drugje. Eno od zborovanj Ljudske fronte je bilo tudi pri Starem gradu nad Zalogom. Udeležilo se ga je večje število ljudi, med njimi tudi Vida in Tone

Shod članov Ljudske fronte v Ihanu 23. maja 1937, ki so se ga v velikem številu udeležili tudi prebivalci krajev sedanje občine Ljubljana Moste-Polje

Tomšič, Tone Dolinšek in drugi. Rezultat širine in enotnosti je bil tudi list Kmečka sloga, ki je izhajal v Zalogu. V zadnjih letih pred vojno so pomembne akcije, ki jih vodi Partija — pomoč Španiji, demonstracije proti Živkoviću v Ljubljani, volitve leta 1938, boj proti koncentracijskim taboriščem, delo v delavskih prosvetnih društvih Vzajemnost in druge, ki so nam znane iz prejšnjih poglavij. Omeniti je treba še protidraginjske akcije, ki so leta 1940 zajele širok krog žena in mladine in je prišlo tudi do demonstracij pred občino v Polju in sodelovanja na protidraginjskih akcijah v Ljubljani. Na sestanku delavsko-kmečkega gibanja v Celju leta 1939, ko je bila ustanovljena Zveza delovnega ljudstva Slovenije, so zastopali občino Polje Franc Kumše, Jože Mazovec in Franc Škerjanc; vsi trije so tudi podpisali letak Kaj hočemo. Tik pred vojno, ko so vse akcije Partije usmerjene v boj proti fašizmu in vojni ter za mir in prijateljstvo s SZ, povede Partija še odločnejši boj proti režimu, ki izdaja interese države. Prek pobiranja podpisov za prijateljstvo s SZ in narodnoobrambnih odborov se manifestira tista enotna fronta vseh progresivnih sil v občini Polje, iz katere je črpala moč Komunistična partija. »Naša Partija se je naučila povezovati na široki množični osnovi revolucionarni boj za socializem s konkretnim vsakdanjim bojem ljudskih množic za njihove ekonomske, politične, kulturne, nacionalne in druge interese. Naša Partija je bila pred vojno številčno relativno majhna, kar je razumljivo za globoko ilegalno Partijo — toda po svojem vplivu med množicami in po svoji borbeni akcijski sposob-

nosti, to se pravi po sposobnosti dvigati množice v borbena gibanja, je bila naša Partija močan faktor v stari Jugoslaviji in njena dejavnost je bila kljub formalni ilegalnosti še kako legalna. Ilegalna partijska organizacija se je posluževala celega sistema legalnih in pollegalnih organizacijskih in borbenih oblik, prek katerih se je povezovala s širokimi ljudskimi množicami.» (Edvard Kardelj, II. kongres KPS) Široka fronta legalnih in pollegalnih organizacij, ustvarjenih pred vojno, je bila temelj tudi Osvobodilni fronti — in v njej je sodelovala večina prebivalcev predvojne občine Polje.

K tej širini so prispevali svoj delež tudi člani Partije občine Polje in odgovorni člani našega partijskega vodstva, ki so pri tem delu sodelovali in pomagali. Le ta širina in globoka predanost občanov stvára Partije sta omogočila, da je bilo pred vojno na tem terenu večje število baz za ilegalne partijske tehnike, za sestanke, za ilegalce in podobno. Že od l. 1933 dalje je obstajala baza za kurirje CK KPJ pri Tonetu Kokalju v Zadobrovi, pokrajinski komite se je sestajal pri Francu Kumšetu, Poldetu Mačku in Jožetu Mazovcu. V letih 1934 in 1935 je moralo zaradi »proval« v Srbiji in Hrvaški bežati veliko število komunistov. Baze za sprejem več sestankov CK KP Slovenije. Leta 1940 je bila pri Jožetu Mazovcu v Kašlju vseslovenska konferenca Ljudske pomoči, v hribu nad Zalogram pa v istem letu vseslovenska konferenca SKOJ. Vsa ta aktivnost je potekala brez večjih pretresov in motenj. Možna je bila zato, ker so ljudje Partijo široko podprli. Ta širina in množičnost pa sta bili tudi rezultat stalnih stikov in pomoči, ki jo je nudilo vodstvo Komunistične partije tistim silam, ki so ustvarjale to aktivnost in usmerjale boj za boljšo bodočnost v občini Polje.

Komunistična partija v predvojni občini Polje je imela pred II. svetovno vojno 49 članov (v oklepaju letnica sprejema v Partijo):

Milče Bacciavilla (1939), Tone Bezek (1940), Adolf Boben (1936), Jože Boben (1939), Stane Bobnar (1935), Franc Cerar (1936), Tone Cerar (1937), Peter Čermelj (1921), Franc Černe (1927), Stane Černe (1939), Janez Demšar (1938), Stane Dorbež (1940), Ivan Dovč (1940), Vinko Dovč (1939), Angela Očepek-Dovč (1935), Janez Hribar (1940), Franc Intihar (1932), Adolf Jakhel (1932), Polde Jančar (1932), Janez Jurca (1921), Stane Kokalj (1939), Tone Kokalj (1933), Metod Krmec (1936), Ludvik Kukavica (1934), Franc Kumše (1933), Janez Lajevec (1934), Janez Ložar (1940), Ivan Maček (1930), Polde Maček (1932), Pepca Maček-Kardelj (1935), Tilka Maček (1938), Cilka Maček-Prešeren (1939), Valentin Marinko (1935), Jože Mazovec (1932), Jože Omahen (1940), Jože Perčič (1931), Franci Prijatelj (1940), Maks Prijatelj (1940), Franc Rojšek (1940), Stane Rolih (1932), Anton Sigulin (1936), Rudi Sigulin (1936), Franc Škerjanc (1939), Anton Sošič (1932), Polde Tomšič (1936), Jernej Veretik (1937), Franc Vidergar (1937), Stane Židan (1936), Tine Židan (1921).

Devetnajst predvojnih članov Partije je dalo življenje med narodnoosvobodilno vojno, enaindvajset predvojnih komunistov nosi Partizansko spomenico 1941, trije pa so odlikovani z redom narodnega heroja.

JAN ŠVERMA — »ČEH« MED NAMI

Bilo je v jeseni leta 1939, ko so se po porazu španske revolucije borci komunisti iz internacionalnih brigad vračali na svoje domove. Med mnogimi, ki so se prek Francije vračali domov ali se usmerili v Sovjetsko zvezo, je bil tudi Jan Šverma, vodilni delavec Komunistične partije Češko-slovaške in kandidat izvršnega komiteja Komunistične internacionale. Pri nas so ga imenovali »Čeh«. Nihče takrat ni poznal njegovega imena in priimka, razen najožjega partijskega vodstva z Edvardom Kardeljem na čelu.

O prihodu in bivanju »Čeha« v Zadobrovi sta pomembni izjavi Roze Maček in Francke Dimnik, ki sta zanj skrbeli več mesecev konec leta 1939 in na začetku leta 1940.

Roza Maček je povedala naslednje:

Jeseni leta 1939 mi je Edvard Kardelj naročil, naj poiščem konspirativno stanovanje za nekega češkega tovariša. Važno je predvsem, da bo stanovanje pri družini, ki ni kompromitirana in je pri njej zagotovljena popolna varnost. Takoj mi je prišlo na misel, da bi se tako stanovanje dobilo pri sosedovih, pri Francki Dimnik v Spodnji Zadobrovi. Hiša, kjer je stanovala Francka, je stala (in še danes stoji) ob cesti iz Polja v Zadobrovo. V njej je stanovalo več strank. Pred nekaj meseci se je iz pritličja izselil bivši jugoslovanski orožnik Centrih. V prvem nadstropju je stanovala družina Hren, ki je bila sicer pronemško usmerjena, ni pa izdajala. V pritličju se je po izselitvi družine Centrih naselila »naša« družina Česnik, s katero smo se dobro razumeli.

Francka Dimnik je z družino stanovala v kleti. Družina je štela štiri člane: poleg matere Francke še očeta Blaža, sina Gustija in hčerko Fanči. Blaž je bil delavec — tesar. Družina je živela v pomanjkanju in je delila usodo delavcev-sezoncev, ki so bili večkrat brez dela. Simpatizirali so s Komunistično partijo. Na vprašanje, če bi sprejeli tovariša iz Češke, ki se je moral umakniti pred fašizmom, so Dimnikovi seveda odgovorili pritrdilno.

Oktobra ali novembra 1939 je Edvard Kardelj pripeljal »Čeha« v Zadobrovo k Francki Dimnik.

Francka Dimnik je izjavila naslednje:

»Čeh« je prišel k nam septembra ali oktobra 1939. Dali smo mu skromno sobico (3 × 2 m²) v kletnem stanovanju, kjer smo stanovali. Prvi dnevi so bili zelo mučni, ker se nismo razumeli. Čez čas pa smo se navadili drug na drugega in tudi jezik nam pri sporazumevanju ni delal več težav. Med bivanjem pri nas smo ga klicali z vzdevkom »Čeh«. Povedal nam je, da je prišel iz Francije in da je bil v Španiji. Dneve je preživel ob branju knjig, časnikov in revij. Zelo veliko je pisal. Pisal je o boju

španskega ljudstva za svobodo in proti fašizmu. Povedal nam je, da pošilja članke tudi v Ameriko. Nekolikokrat je odšel v Ljubljano. Ko se je vrnil, je prinesel po nekaj dolarjev, ki jih je dobil za članke. Pozimi nam je povedal, da ima vse urejeno za odhod v Sovjetsko zvezo. In res je pozimi 1940 odšel v Beograd. Čez nekaj dni pa se je vrnil in rekel, da nekaj ni v redu. Pri nas je ostal do poletja leta 1940 (skupaj približno sedem mesecev). Navezali smo se drug na drugega. Mojega sina Gustija je učil za šolo. Zelo rad je govoril o strojih, lokomotivah, pa smo mislili, da je strojni inženir. Mnogo je znal in večkrat nam je pojasnjeval tudi politične dogodke. (Zelo vneto je govoril proti fašizmu.) Bil je zelo skromen. Res je, da mu zaradi pomanjkanja nismo veliko nudili, a se ni nikdar pritoževal. Hranil se je z nami in jedel je vse od kraja. Zelo rad je imel turško kavo.

Veliko je govoril o ženi in hčerkici, ki sta živeli v Sovjetski zvezi. Tja je bil tudi namenjen.

Nekajkrat ga je pri nas obiskal Edvard Kardelj, ki je stanoval pri sosedovih (pri Poldetu in Rozi Maček). Prišla je tudi Kardeljeva žena Pepca, ki ga je ob neki priliki odpeljala na neki sestanek (Pepca Kardelj ga je 31. decembra 1939 odpeljala na II. konferenco KPS v Joštov mlin pri Celju, kjer je bil kot gost in je tam zastopal Kominternu.

Poleti 1940 se je dokončno poslovil. Zelo je bil vesel, da je za odhod vse urejeno. Veselil se je snidenja z ženo in hčerko. Pred odhodom se kar ni nehal zahvaljevati za gostoljubnost, ki jo je užival pri nas. Podariti nam je hotel razne predmete (električno pečico in nekatere druge predmete), ki jih je prinesel iz Francije. Ker nismo hoteli ničesar vzeti, je skril nekaj perila in denarja za nas pod posteljne vložke, kar smo našli šele po njegovem odhodu. Večkrat nam je dajal tudi denar za hrano in ponujal prispevek za hišo, ki smo jo sami zidali ob velikem pomanjkanju; pa nismo vzeli. Obljubljal je vedno, da se bo po koncu vojne vrnil, da bo pripeljal na obisk tudi ženo in hčerko.

Nikdar nisem zvedela za njegovo ime niti za priimek, za nas je bil vedno le »Čeh« in zgleden komunist (bil je skromen, dober, inteligenčen in prijazen), ki se ga še vedno radi spominjamo.

Šele leta 1964 sem podpisani zvedel od tovariša Kardelja, kdo je bil »Čeh«, ki je več kot sedem mesecev živel v Zadobrovi pri Francki Dimnik in se je udeležil konference naše partije na Silvestrovo 1939 v Joštovem mlinu. To je bil Jan Šverma, vodilni član Komunistične partije Češkoslovaške in kandidat izvršnega komiteja Komunistične internacionale. Poročen je bil z Marijo Šverma, ki je bila do leta 1950 ena od namestnikov generalnega sekretarja Komunistične partije Češkoslovaške. Februarja 1951 je bila izključena iz Partije, zaprta in 1954 po krivem obsojena na več let ječe, 1963 pa izpuščena in rehabilitirana kot občanka ter spet ponovno znova sprejeta v Partijo. V času, ko je Šverma bival v Zadobrovi, je njegova žena Marija bivala s hčerko (od 1939. leta) v Sovjetski zvezi. Šverma je bil po nalogu moskovskega KPČ 1944 poslan v pomoč slovaški protifašistični vstaji. Ko so se morali partizani umakniti v hribe, je med

napornim pohodom po zasneženih Nizkih Tatrah bolan umrl na gori Cha-benec.

O bivanju Jana Šverme v Jugoslaviji se spominja Marija Švermova, da je odšel iz Pariza novembra 1939 ilegalno s kanadskim potnim listom kot monter poljedelskih strojev. V Jugoslavijo je prispel prek Italije. V Parizu se je srečeval s tovarišem Vejvodo.

Po svoji vrnitvi v Moskvo februarja ali marca 1940 je pripovedoval o svojem bivanju v Jugoslaviji, ni pa navajal imen, seve iz konspirativnih razlogov. Šele zdaj sem zvedela ime vasi in tovarišev, pri katerih je stanoval, in tudi to, da mu je stanovanje priskrbel tovariš Kardelj. Iz njegovega pripovedovanja vem le to, da je živel v slovenski vasi pri dobrih in požrtvovalnih ljudeh, ki so mu odstopili sobico in zelo skrbeli zanj. Na sprehode je hodil le ponoči, sicer je bral in pisal. Za svojega bivanja se je s svojimi gostitelji zelo zblížal.

Z velikim spoštovanjem je pripovedoval o jugoslovanskih tovariših, ki so delovali v silno težkih razmerah. V zelo zapletenih okoliščinah jim je uspelo utrditi ilegalno Partijo in hkrati z raznimi akcijami proti fašizmu aktivirati najširše množice.

Z veliko ljubeznijo je govoril o Loli Ribarju, s katerim se je zelo zblížal, ko je zanj skrbel za njegovega bivanja v Beogradu.

O konferenci v Medlogu pri Celju decembra 1939 ne vem podrobnosti. Vem le to, da je obveščal Kominterno, kar mora biti zabeleženo v dokumentih Komunistične internacionale. Kolikor se spominjam, je poročilo obravnavalo razlago značaja vojne, politiko komunističnih strank, da se ustvari najširša ljudska fronta v boju proti fašizmu in v obrambo narodne svobode in državne samostojnosti.

Med vojno leta 1942 je urejal češke oddaje jugoslovanskega oddajnika »Glas svobodne Jugoslavije« (štirikrat tedensko). Ves čas do svojega odhoda na Slovaško septembra 1944 je z največjim zanimanjem spremljal vse dogajanje v Jugoslaviji.

Za zgodovino Komunistične partije Slovenije je posebno pomembno, da je Jan Šverma sodeloval na II. konferenci KPS v Joštovem mlinu pri Celju. Tja ga je peljala Pepca Kardelj. Iz stroge ilegale in domala samotarskega življenja v sobici pri Dimnikovih v Zadobrovi se je v Joštovem mlinu Jan Šverma srečal s precejšnjim številom vodilnih komunistov. Važen del posveta je bil posvečen prikazu zapletenega mednarodnega položaja. Referat je imel Edvard Kardelj. Na tej konferenci je govoril tudi Jan Šverma.

Po vrnitvi iz Celja je Jan Šverma Dimnikovim pripovedoval o srečanju z velikim številom komunistov, o velikem zborovanju, ki je nanj napravilo velik vtis. Vrnil se je vesel in zadovoljen, ker ga je Edvard Kardelj kot predstavnika Kominterne povabil na to konferenco.

Po vrnitvi v Sovjetsko zvezo je Jan Šverma poročal o razmerah v Sloveniji in verjetno v Jugoslaviji in je tudi dal oceno in mnenje o konferenci slovenskih komunistov v Joštovem mlinu.

Ludvik Svoboda, bivši predsednik ČSSR; knjiga Iz Buzuluka v Prago (L. Svoboda je tudi naš narodni heroj.):

KAKO JE UMRL JAN ŠVERMA

Na Soliskah nad Križanskim potokom blizu Magurke se je kolona ustavila, da se odpočije. Partizani in pripadniki 2. parabrigade so se za nekaj dni nastanili v samotni bajti in v okoliških planšarskih kočah. Štab se je brž lotil razprave o bojnih načrtih.

Pa se je pokazalo, da nekateri niso za nadaljevanje aktivnega boja. Jan Šverma je ostro nastopil proti njim: »Nismo v hribih zato, da se skrivamo. Bojevati se moramo! Nismo sami. Z nami je Rdeča armada. Z nami je slovaško ljudstvo. Sovražnika moramo biti po zgledu rdečearmejcev. Bojevati se moramo do zmage!«

Tako je govoril Jan Šverma na štabnih posvetih. Tako je govoril s partijskimi aktivisti, tako z vojaki. Ni tajil, da bo življenje v hribih težko, boj trd in moreč. Bil je eden tistih, ki raje častno padejo v boju, kot klavrno sklonijo glave pred sovražnikom.

»Koliko plameneče vere v zmago je bilo v njegovih pogovorih z nami,« se spominja udeleženec teh bojev tovariš Gajdoš, politični aktivist 2. parabrigade. »Kolikor je mogel, je dvigal bojnega duha borcev.«

Tako je delal odposlanec Šverma v Madridu, na aragonski fronti, v Katalonskem primorju, v strelskih jarkih pri Belchiti, v Majkovi bateriji in med topničarji baterije Gottwald, ki ji je poveljeval urednik Rude prava tovariš Buhoslav Laštovička. V Španijo je poslala tovariša Švermo KPC, slovaški ljudski vstaji njeno moskovsko vodstvo, da opravi pomembne naloge. Ko jih je opravil, se ni vrnil v Moskvo; prostovoljno je krenil s partizani v slovaške hribe.

Jan Šverma ni zamudil nobene priložnosti za krepitev vojaške morale. Iskal jih je. Bil je duša boja v hribih.

Na Soliskah so partizani proslavili 27- obletnico velikega Oktobra. Toda tudi tam se niso mogli dolgo zadržati. Spet se je pojavil sovražnik. Straže, ki so varovale tabor, so sprejele boj. Sovražnik je bil partizanom za hrbtom. Za boj v hribih je bil oborožen s težkimi strojnimi, z minometi in z lahкими gorskimi topovi. Dalj se na Soliskah ni dalo zadrževati. Razdelili so hrano in zapustili kolibe. Odhod na Chabenec je krila četa podporočnika Ivana Džamka iz 1. bataljona 2. parabrigade, ki mu je poveljeval kapetan Učhytil.

Težak pohod. Toda ljudje, ki so krenili nanj, niso hoteli kloniti pred sovražnikom, pustiti orožja iz rok. Odločili so se bojevati, prepričani v svojo zmago.

V koloni na grebenu Nizkih Tater je hodil v mrazu, v globokem snegu, v megli, v pišu in metežu od bolezni izčrpan komunist, odposlanec Šverma v družbi sovjetskih tovarišev Asmolova in Glidera, slovaških borcev, potomcev Janošika, fantov iz Pohronija in Považja, iz Podbrezove in s Tater. Mizar poleg kmeta, delavec poleg študenta, drvar poleg učitelja. V koloni sta bila Marcelly in Gajdoš, bile so desetine in stotine Slovakov, da dokažejo Tučku, Nalepki, Lysaku, Hazucki in mnogim drugim, ki so presto-

pili iz mržnje do fašizma iz slovaške (kvizlinške, op. prev.) armade k beloruskim, krimskim in ukrajinskim partizanom, da niso dali zaman svojih mladih življenj za svobodo slovaškega naroda.

Po zaledenelih poteh se težko hodi. Puške, brzostrelke, strojnice žulijo ramena, jermeni torb skoz obnošene obleke vse globlje režejo premrla telesa. Ljudje se spodbijajo, padajo, vstajajo, hodijo dalje, se spodbujajo, si pomagajo. Gaziti morajo v ledenem pišu sneg, ki ga veter mete vsenaokrog.

Kakšna moč jim je skalila roke in noge v železo, da ne omahnejo? Kakšna moč jih je vodila naprej?

Vera v srcu, upanje in hrepenenje po zmagi nad kruto naravo in nad sovražnikom. Da bi se mogli kadarkoli, podnevi ali ponoči, spuščati s hribov v doline, napadati, uničevati sovražnika. Da bi pomagali skrajšati trpljenje naših narodov.

Da bi slovaško in češko ljudstvo lahko živelo svobodno. Da bi v vseh slovaških in čeških vaseh in mestih čimprej zaplapolale državne zastave Češkoslovaške republike.

Utrujenost in izčrpanost sta tiščali ljudi k tlom. Kdor je le za hip legel, ni več vstal. Ničesar ni bilo, kar bi pogrelo odrevenela in premrla telesa. Desetine borcev so omahnile. Nekateri so zmrznili, drugi zdrsnili z ledenih poti po strmih, vrtoglavih pobočjih. Vzela jih je bela smrt.

Na tem skrajno utrudljivem, morečem pohodu je hrabro umrl tudi tovariš Jan Šverma, član glavnega partizanskega štaba na Slovaškem, odposlanec moskovskega vodstva KPČ.

Soborci so ga pokopali v Lomnisti, dolini pod Chabencem, od koder je bil leta 1945 prepeljan v rodbinsko grobnico v Mnichovem Hradištu. Po vojni je bil proglašen za narodnega heroja...

Tudi ta kratek prispevek naj obogati in doda delček k bogatemu revolucionarnemu delu in življenju Jana Šverme, življenju, ki ga je del preživel med nami v Sloveniji, Zadobrovi, v današnji občini Ljubljana Moste-Polje. Naša občina je lahko ponosna, da je nudila njemu in mnogim drugim varno življenje v najtežjih časih boja Komunistične partije proti mednarodnemu fašizmu in domači buržoaziji.

OKUPACIJA — PRIPRAVE NA OBOROŽENI BOJ

Nekdanja občina Polje je obsegala, kot smo že ugotovili, vzhodni del Ljubljanskega polja med Savo in Ljubljano. Skoz občino je že tedaj potekala važna komunikacijska zveza — železniška proga Zidani most—Ljubljana z velikim križiščem v Zalogu. V smeri proti Ljubljani je bilo vojaško in civilno letališče, v Zajčji dobri pa vojaško skladišče streliva. Strateško važni objekti so bili vzrok, da so občani zvedeli za vojno zelo zgodaj zjutraj, ko so nemška letala bombardirala in obstreljevala letališče in druge bližnje vojaške objekte. Po poteh so se pomikale volovske vprege bivše jugoslovanske vojske, ki je že drugi in tretji dan kazala znake dezorganizacije in razsula. Ljudje so v strahu pričakovali, kaj se bo zgodilo z vojaškim skladiščem v Zajčji dobri. In res! Že čez nekaj dni se je vsa okolica tresla od eksplozij granat in drugega streliva.

To je bilo tudi opozorilo, da je okupator že blizu. Vojaki iz garnizij na tem področju so po hišah iskali civilne obleke in bele krpe ter se prerivali po železniški postaji v Polju in v Zalogu. Prostovoljci, ki so se javili na poziv Komunistične partije, so zaman hiteli v Karlovac in Zagreb. Ljudje so s strahom pričakovali okupatorje, saj je bilo v občini zelo malo takih, ki so se navduševali nad Italijani in Nemci. Predvojno delo Komunistične partije je v pravi luči prikazalo domače in tuje fašiste.

V vsej tej zmešnjavi se prvi znajdejo komunisti in skojevci, slede pa jim široke množice. Začenja se organizirano zbiranje orožja in drugega vojaškega materiala. Skupine z vozmi odvažajo vojaški material, ki ni bil uničen v Zajčji dobri. Komunisti iz Polja, med njimi štirje bratje Sigulin, Zdešar, Ojstrež, Dolčič in drugi, odvažajo bombe in municijo v hribe nad Kašljem. V Zalogu zbira orožje Židan, Dovč, Krmec, Pezdir, Kompare, Bobnovi, Bobnar in drugi, v Slapah Cerarjevi, Demšar, Rojškovi, Bacciavilla in Sever, v Zadobrovi Polde Maček, Tine in Vinko Marinko, Tone Maček, Miloš Zabukovec in drugi, v Sp. Kašlju pa Mazovčevi, Ivan Bitenc in drugi. Skupini pomaga tudi Miha Marinko, ki pripomore, da dvignejo več zabojev municije iz Ljublanice pri Zavogljju in jo zakopljejo na Mazovčevih njivah. To municijo odkopljejo januarja 1942 borci II. štajerskega bataljona. V Sneberjah in Smartnem pa zbira orožje Ivan Dovč, Franc Kumše, Lojze Bolta, Franc Kralj in drugi.

V teh dneh ni bilo vasi in redke so bile hiše, kjer ne bi ničesar skrili. Večina borcev iz občine, in teh je bilo več kot 500, se je 1941—1942 oborožila že na terenu in odšla s popolno opremo v Zaloško grupo, v Molniško četo, v II. štajerski bataljon, v II. grupo odredov ali v druge enote. Zaradi izdajstva pa so bila nekatera skladišča orožja odkrita (npr. v Zalogu pri Vinku Dovču), pri nekaterih drugih pa se je dobila kakšna puška ali bomba.

Aktivnost komunistov pri zbiranju orožja ni ušla očem klerofašistov v Polju. Martin Kranner, Stane Kukovica, Ernest Hirschegger in drugi so po navodilu iz kaplanije skrbno ugotavljali imena komunistov, ki so odvažali orožje. To je priznal tudi župnik Janez Kete, ki je v listu Slovenec 30. januarja 1944 napisal:

Kopičenje orožja!

Veliko municijsko skladišče v Dev. Mariji v Polju je na veliki petek 1941 pogorelo. Ni še bila nevarnost pred eksplozijami granat pri kraju, ko so komunisti že plenili, kar se je še rešiti iz tega skladišča dalo: veliko zalogo streliva, ogromne količine ročnih bomb in podobno. Polne vozove, organizirane pod skrbnim nadzorstvom komunistov — domačinov, so prevažali v bližnje gozdove in se je tako kopičila zaloga.

Župnik Kete je napisal tako, kot je v resnici bilo. Pozabil je le to, da sta on in njegov krog začela z odkritim izdajstvom prav na veliki petek leta 1941. Tedaj je namreč Kete poslal v Ljubljano Martina Krannerja in Hirscheggerja, da povesta »Narodnemu svetu«, kako komunisti v Polju zbira orožje. Prihod Italijanov v občino Polje je bil torej že povezan s prvim izdajstvom klerofašistične skupine v Polju, saj so italijanski vojaki, ki so zasedali občino, prišli tja s spiskom komunistov iz Polja. Enoto, ki je 12. aprila z oklepnimi vozili zavzela Polje in je štela približno 200 vojakov, je vodil policist Hudales. Ustavila

Prihod italijanske vojske v Ljubljano 12. aprila leta 1941

se je pri hiši Sigulinovih. Takoj so aretirali člana Partije Tonija Sigulina in njegovega brata Ferda; Rudija in Marjana niso našli, ker ju ni bilo doma. Njihova prva vprašanja so bila: Kje so bombe, kam je kdo odvažal strelivo, kdo je bil tam prisoten? Preiskali so stanovanje (le drvarnice, kjer je bilo več zabojev ročnih bomb, niso), a niso ničesar našli. Zato so Tonija in Ferda odpeljali s seboj in morala sta jim pokazati pot v Zajčjo dobroavo, kjer je še vedno gorelo skladišče streliva. Pretepali so ju in zahtevali, naj povesta, kje sta dobila bombe. Ker sta vse tajila, so ju odpeljali v Ljubljano, kjer sta postala v prazni šentpetrski kasarni prva zapornika, osumljena komunizma in zbiranja orožja. Zasliševali so ju teden dni in ju vpraševali, če sta komunista, kje imata bombe, kdo je še sodeloval pri zbiranju orožja in po čigavem nalogu so ga zbirali, zakaj itn. Ker nista ničesar priznala, so ju čez teden dni izpustili. Rajonski komite je zato obvestil komuniste in vse tiste, ki so zbirali orožje, naj ga odpeljejo ali odnesejo v Zaloške in Kašeljске hribe ali pa naj ga zakopljejo stran od hiš, da ne bi po naključju prišlo do novih aretacij.

Dne 16. aprila 1941 pridrvi v Zadobrovo skupina fašistov in pri Poldetu Mačku išče Edvarda in Pepco Kardelj. Ker ju fašisti niso našli, so prišli ponovno čez teden dni. Tedaj so iskali tudi Poldeta Mačka, ki pa se je že umaknil v ilegalo.

Dne 25. aprila 1941 obkolijo Italijani Mazovčevo hišo v Sp. Kašlju in iščejo orožje. Aretirajo Jožeta Mazovca, člana rajonskega komiteja, in njegova brata Karla in Lada. Jožeta in Karla so pridržali v zaporih, Lada pa so zaradi mladostnosti izpustili. Jožeta Mazovca je rešila novembra 1941 Varnostno obveščevalna služba (VOS). Tudi to izdajstvo so zagrešili v prvih dneh okupacije klerofašisti iz Polja. Partija je zato obvestila vse člane, naj bodo še previdnejši. Kmalu nato rajonski komite odloči, naj odidejo v ilegalo Polde Maček, Adolf Jakhel, Valentin Marinko, Franc Kumše, Jože Perčič, Stane Bobnar, Peter Črmelj, Rudi, Toni in Marijan Sigulin, manj kompromitirane komuniste in skojevce pa opozori na večjo previdnost. Komunisti organizirajo nove baze za ilegaltce, v okviru Ljudske pomoči pa začno intenzivneje zbirati sredstva za njihovo preživetje.

Po izdajstvu Francija Dolčiča, člana Katoliške akcije iz Zadobrove, je bil julija 1941 aretiran Valentin Marinko, član rajonskega komiteja, v začetku maja 1941 pa zaradi nepredvidnosti Stane Bobnar, prav tako član rajonskega komiteja; obtožijo ga komunizma in sodelovanja v španski državljanski vojni.

V aprilu in maju 1941 so bili aretirani tudi vodilni člani Vzajemnosti, med njimi Tone Cerar, Milče Bacciavilla in Adolf Boben. Da bi ugotovili krog izdajalcev, sta bila v maju 1941 pridobljena za delo po nalogah Partije žandarja Franc Centrih in Franc Černivec, ki sta že pred vojno službovala v žandarmerijski postaji na Vevčah. Dobila sta nalogo, naj ostaneta v okupatorjevi službi. Kmalu je bil odkrit krog izdajalcev, ki so izhajali iz vrst klerofašistov. Med njimi so bili Hirschegger, Kranner, Kukovica, Dolčič, Dimnik, Jeriha, Grum, Chiodi, Peca, žandar Sušnik in drugi. Tudi župnik Kete je bil med njimi. K njemu je pogosto zahajal italijanski marešalo* z Vevč. Toda o izdajstvu klerofašističnega kroga iz Polja in o nastanku bele garde kasneje.

V aprilu in maju 1941 se začno pod vodstvom komunistov tudi prve akcije Protiimperialistične fronte: listkovne in napisne akcije proti fašizmu. Že 27. aprila 1941 so v Zalogu s hiše, v kateri je bil pred vojno sedež naprednih kulturnih društev Svoboda in Vzajemnost, vrgli italijansko zastavo. Zaradi tega je moral v ilegalo gospodar hiše in član Vzajemnosti Lojze Židan. Ko so ga izsledili, je bil odpeljan v internacijo, kjer je ostal do konca vojne. To je bilo obdobje organizacijskih priprav za formiranje OF in priprav na oboroženi boj.

Ker bodo vojni dogodki obdelani v kronološkem pregledu za celotno sedanjo občino Lj. Moste-Polje, se naj ustavimo le pri dveh, treh pomembnejših dogodkih iz začetka priprav na oboroženi boj.

Ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 je prišlo v občini Polje do manifestacij za SZ in do splošnega veselja med ljudmi, pa tudi do nestrpnosti okupatorja. V spopadu med SZ in Nemčijo so ljudje že tedaj predvidevali dokončni poraz in uničenje fašizma. Sovjetska zveza je bila pred vojno tista magična dežela, ki je utrjevala vero v zmago in lepšo bodočnost

* maresciallo dei carabinieri — orožniški stražmojster

tudi našim delovnim ljudem. Njena armada je bila v očeh naših ljudi nepremagljiva in velika večina je verovala, da bo fašizem kmalu na kolenih.

Ta optimizem je med NOV preveval večino naših borcev in aktivistov. Zato so bili za realnejše gledanje tovarišev iz vodstva in politkomisarjev precej nedovzetni. To je bil tudi vzrok za znane dogodke, ko je prišlo v več vaseh občine Polje do prevratnih demonstracij. Italijani so po razpoloženju množic ugotovili očitno spremembo. Ljudje so v lokalih glasno izražali zadovoljstvo in vzklikali Sovjetski zvezi. Ko so se ob tretji uri popoldne peljali mimo prosvetnega doma v Sneberjah, v katerem je bila fašistična postojanka, so vzklikali parole: »Živela Rusija!« in »Živel Stalin!« Italijani so se prestrašili. Že v popoldanskih urah so se pojavile na glavnih cestah številne patrole fašistov. Večja patrola je krenila iz Polja proti Sneberjam, kjer je nekaj minut po policijski uri naletela na skupino fantov iz Sneberij, ki so se pogovarjali o znanih dogodkih. Očitno prestrašeni, so začeli Italijani streljati in na tem mestu je obležala tudi prva žrtev fašističnega terorja v občini Polje, delavec Slavko Novak iz Sneberij. O tem govori dokument št. 87 — Zbornik VI/I, stran 247:

Poročilo poveljstva XI. armadnega korpusa z dne 23. junija 1941 poveljstvu II. armade o demonstracijah v Šmartnem, Polju, Kašlju in Sostrem ter o incidentu na Vevčah in v Sneberjah

Brzjav
02/5769

*Poveljstvo XI. armadnega korpusa
Poveljstvu II. armade*

Sporočamo, da so bile 23. t. m. med 22. in 24. uro prevratne demonstracije v krajih Šmartno, Dev. Marija, Kašelj in Sostro, v zahodnem in severozahodnem delu Ljubljane. Poročajo o naslednjih incidentih:

V kraju Vevče, južno od Dev. Marije, je centuri (kapetan fašistične milice) Castino z moštvom črnih srajc in kr. karabinjerjev aretiral dve osebi, od katerih ga je ena ugriznila v roko in s tem lažje ranila, v kraju Sneberje, vzhodno od Šmartnega, je skupina demonstrirajočih Slovencev na ukaz »Stoj!« trikrat ustrelila brez posledic; vojaki so odgovorili z ognjem in ubili 20-letnega slovenskega delavca Slavka Novaka, sina Antona, roj. in stanujočega v Sneberjah, ter naknadno aretirali tri druge Slovence, osumljene udeležbe pri incidentu, in jih odvedli v Ljubljano. Nadaljnji podatki in podrobno poročilo sledi. Izdani so ukrepi za najstrožje nadzorstvo v tem predelu in na ostalem področju armadnega korpusa.

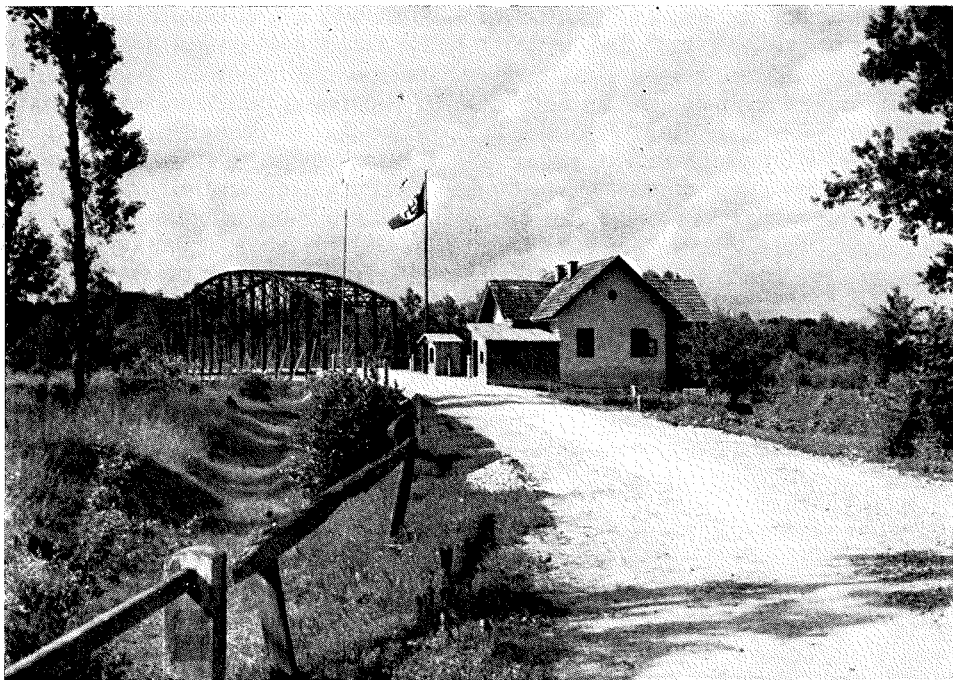
V. P. 46, 23. junija 1941/XIX

General Robotti

Ljubljanska skupina se že bavi s tem (pripisano z roko).

Italijani poročajo, da je skupina streljala, vendar to ni bilo res, temveč so ob klicu »Stoj!« fantje le skočili.

Pogreba Slavka Novaka se je na poziv Partije udeležilo veliko število ljudi, med njimi tudi člani rajonskega komiteja Partije in tisti, ki so bili že v ilegali. To je bila velika javna demonstracija proti fašizmu, okupatorju in na-

Okupacijski blok v Senthakobu pri Ljubljani leta 1941

silju. Očitno so to ugotovili tudi Italijani, saj so na vseh križiščih postavili straže, v bližino postaje in pokopališča pa so poslali več patrol.

V juniju in juliju 1941 je bilo poleg propagandnih napisnih akcij že več drugih akcij (rezanje žic na železnici in druge), kar so registrirali tudi okupatorji v svojih poročilih. Tako so v Obveščevalnem vestniku št. 16 dne 17. julija 1941 pisali:

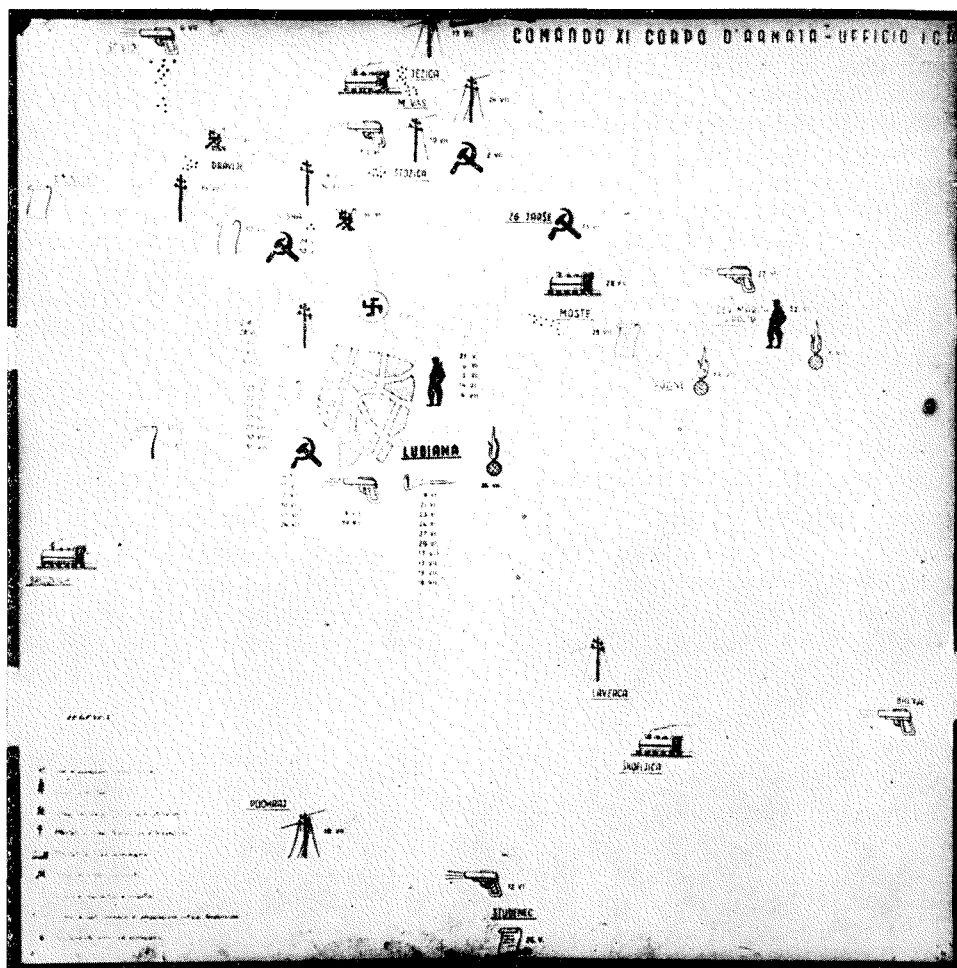
Notranji položaj!

... 11. julija je bila v bližini Studenca na več mestih pretrgana telefonska zveza Ljubljana—Marija v Polju. 17. julija je bil aretiran neki študent, ker ni mogel pojasniti, čemu mu služijo kleščice, ki so jih našli pri njem in s katerimi je možno prerezati telefonske žice.

V Obveščevalnem vestniku št. 18 (31. julija 1941) pa so Italijani zabeležili:

... 28. julija so bili na železniški progi Ljubljana—Zalog, približno 2 km od ljubljanske postaje, popolnoma odviti trije vijaki, mnogi pa le deloma.
(Zbornik VI/I, stran 301)

Poleg akcij, ki jih je registriral okupator, pa je bilo še več drugih (prerezane telefonske žice med Poljem in Zadobrovo, pri železniški postaji v Polju in tako naprej). Vse to so bili vzroki za prvo večjo akcijo proti komunistom in

Originalni italijanski grafikon partizanskih akcij v Ljubljani in okolici leta 1941

LEGENDA

Spari e aggressioni contro militari
 Insulti a militari
 Oltraggi al Re e al Duce e alle istituzioni
 Attentati ad opere d'arte
 Attentati a linee telefoniche e telegrafiche
 Attentati a linee ferroviarie
 Disegni di simboli comunisti
 Diffusione manifestini e volantini
 Discorsi sovversivi e popolazione notizie tendenziose
 Propaganda nazionalista e manifestazioni anti-asse
 Propaganda filo tedesca
 Occultamento armi ed esplosivi

PREVOD

Streli in napadi na vojaštvo
 Žalitev vojaških oseb
 Sramotitev kralja, duceja in ustanov
 Napadi na razne objekte
 Napadi na telefonske in telegrafske linije
 Napadi na železniške proge
 Risanje komunističnih znakov
 Širjenje lepakov in letakov
 Širjenje subverzivnih in tendencioznih vesti
 Nacionalistična propaganda in manifestacije proti osi (mišljena je os Rim-Berlin-Tokio — op. ur.)
 Propaganda za Nemce
 Skrivališče orožja in razstreliva

simpatizerjem v občini Polje, ki so jo načrtovali Italijani 12. julija 1941. Rajske komite Partije je o nameravani italijanski akciji obvestila Zdenka Kidrič, o njej pa sta poročala tudi žandarja z Vevč.

Večina članov Partije in SKOJ se umakne, stanovanja pa zapustijo ponekod kar cele družine. Del komunistov in skojevcev se umakne mimo Slap na desno stran Ljubljane, del pa odide iz Zaloga v Kašeljске hribe. Tako se v Slapah zbere več kot dvajset oseb, med njimi Toni in Marijan Sigulin, Janez Demšar, Franci in Maks Prijatelj, Albin Grajzer, Franc Rojšek-Jaka, Ivan Rojšek, Egidij Sever, Rado Trošt, France Cerar, Dani Rojšek, Jože Boben, Adolf Boben, Vlado Črne, Leon Cibic, Stane Meljo, Franci Sotlar, Feliks Pečar in še nekateri.

Le redki med njimi so bili oboroženi. Na desni breg Ljubljane so se prevažali s čolnom. Ko je bila v čolnu zadnja skupina, je prišla italijanska patrula, ki je začela streljati. Ujeli so člana Partije Franceta Cerarja in, nekoliko stran od tistega mesta, Ivana Rojška, ki je stal na straži. Oba sta bila iz Slap. Skupina, ki je bila že na desni strani Ljubljane, je na italijansko

Racije v Ljubljani in okolici — prevozi v vojašnico

streljanje odgovorila z orožjem in tako je prišlo v občini Polje do prvega oboroženega spopada z Italijani. Streljanje je izkoristil France Cerar, skočil v vodo, se ob bregu potuhnil in šele po nekaj urah zlezel iz vode. Ivana Rojška so Italijani zaprli. Ker pa je Italijanom zatrjeval, da je lovil ribe in da nima nič skupnega s skupino, so ga čez nekaj dni izpustili.

Italijani so v večernih urah začeli izvajati racije. Doma so našli člana Partije Toneta Kokalja, ki se jim ni pravočasno umaknil, in ga zaradi komunizma obsodili na 30 let zapor. Aretirali so še približno dvajset ljudi, od katerih so jih nekaj pridržali v zaporih, večino pa so po nekaj dnevih izpustili. Iskali so tudi Edvarda in Pepco Kardelj in Poldeta Mačka. Ker pa so se jim vsi umaknili in niso nikogar našli, so razbili vsa vrata in vdrli v prazno stanovanje.

NASTANEK PRVE PARTIZANSKE ENOTE

Po očitnem izdajstvu klerofašistov iz Polja in po aretacijah komunistov, ki so sodelovali pri zbiranju orožja (Sigulina, Mazovec, Bobnarja, Cerarja, Baccavilla, Kokalja, Marinka, Bobna), se večina predvojnih komunistov umakne v ilegalno. V Zaloških in Kašeljških hribih pa se prične formirati skupina, ki jo maja 1941 imenujejo še Skupino članov Vzajemnosti. Prva člana sta France in Polde Mazovec, njima pa se kmalu pridruži več tovarišev iz Zaloga, Polja in Slap. Živijo v Kašeljških hribih, se umikajo okupatorjevim patrolam, prihajajo na teren in v okolici ustanavljajo prve baze. Skupina je že oborožena, ni pa aktivna in se še ne spopade z okupatorjem. V partizansko enoto preraste šele v začetku julija 1941. V prvem obdobju preskrbujejo enoto s hrano Mazovecova mama in družine, katerih očetje ali sinovi so bili v njej; v juniju pa začno zanj organizirano zbirati po vaseh v občini. Inicijativo je dal Tone Tomšič, ki je Rozi Maček dejal, da se mora prostovoljna ljudska pomoč spremeniti v organizirano: vsaka družina bo morala redno pomagati. V občini so zrasli centri, okoli katerih se je začelo organizirano zbiranje pomoči. Redke so bile družine, ki v naslednjih mesecih in letih niso pomagale NOV s hrano, z denarjem, z obleko, s stanovanjem za ilegalce ali ranjence ali z različnim materialom.

Prva partizanska enota, ki se je imenovala Zaloška grupa, je štela v začetku julija 1941 — pred prvo pomembnejšo akcijo — približno dvajset borcev, med katerimi so bili France, Polde in Lado Mazovec, Toni in Marijan Sigulin, Franci in Maks Prijatelj, Albin Grajzer, Jože Kompare, Stane Židan, Ludvik Šemrov, Tone Mahkovec, Karel Pangeršič, France Pezdir, Ivan Stare, France Colarič-Cigo in Anton Grum. Enota je prejela že prva navodila, ki jih je dajal Tone Tomšič, stalno pa je bil z njo v stikih Polde Maček. Nekaterih sestankov se je udeležil tudi Slavko Židanek. Ker je prejel rajonski komite obvestilo, da se bo zaradi neuspele racije Italijanov 12. julija nadaljevala hajka na komuniste, je dal enoti nalogo, naj se umakne iz Kašeljških hribov čez »nemško mejo« v Korenine pod Jančami. Na svoj prvi organizirani pohod je dobro oborožena Zaloška grupa krenila 16. julija 1941. »Mejo« je med Zalogom in Pe-

Navedenih je le nekaj podatkov o prvih narodnosvobodilnih akcijah v bivši občini Polje med 6. aprilom in 22. julijem 1941. Piscu tega prispevka so jih povedali borci po svojih spominih, prikazujejo pa jih tudi okupatorjevi dokumenti.

čarjem srečno prekoračila. Na cesti v Besnici blizu kmeta Špana je ostala na cesti le zaščitnica. Tedaj se nenadoma pojavi nemški vojak in zavpije: »Halt!« Sedaj že pokojna narodni heroj Albin Grajzer in France Mazovec-Risto pomerita in po Besniški dolini odjeknejo prvi streli. Tam je tedaj padel prvi nemški vojak na ozemlju današnje občine Moste-Polje, Zaloška grupa pa je doživela svoj ognjeni krst. Prvi smrtonosni strel na okupatorskega vojaka beležijo tudi Nemci 16. julija 1941, ko je bil ustreljen »obmejni« vojak v Besnici pri Zalogu. (Prim. spisek žrtev nemškega propagandnega urada na Bledu, 25. 11. 1941.) Nemci so začeli s preiskavo in so zato v Podgradu aretirali približno dvajset ljudi. Odpeljali so jih v Begunje, od koder so jih po nekaj tednih izpustili, ker so dognali, da so prišli »banditi« iz »italijanske pokrajine«, kar je potrdil tudi neki fant iz Besnice, ki je Zaloško grupo videl. Nemci so že naslednji dan hajkali v Besnici in okolici, 30. julija pa se je začela nova, večja hajka.

USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE V OBČINI POLJE

Temelji Osvobodilne fronte v občini Polje so bili položeni že pred vojno. Ko namreč ugotavljamo, da se je Komunistična partija otresla zaprtosti in je po letu 1930 pričela z jasnejšimi koncepti in jasnejšo politično linijo prodirati med široke množice, lahko trdimo, da je že tedaj začela zidati temelje, na katerih je zrasla Osvobodilna fronta. Po letu 1933 predstavljajo to fronto v občini Polje predvsem delavci, ki se združujejo v delavskih kulturnih društvih Svoboda v Zalogu, Zadobrovi, Lazah in v sindikalnem gibanju vevške papirnice. Po letu 1935 se ta fronta razširi in pride do zveze s kmeti. Že leta 1936 nastopi na občinskih volitvah široka fronta delavcev in kmetov pod vodstvom Partije in se bojuje za njene kandidate. V krog Ljudske fronte, ki se preimenuje kasneje v Zvezo delovnega ljudstva, se vključi široka fronta delovnih ljudi iz občine Polje. Jasen koncept Komunistične partije z najširšim nacionalnim in socialnim programom jih združi še pred letom 1941 v široko protiimperialistično in protifašistično fronto. Ustanovitev Osvobodilne fronte leta 1941 pomeni pravzaprav le drugi kongres, na katerem je vnovič poudarjena enotnost ob nastalem položaju, na osnovi katerega so bile zadane nove naloge za boj proti okupatorju. Nastali položaj je odpiral ljudem perspektivo v zmago in novo življenje. To pot jim je pokazala Osvobodilna fronta s svojim programom. Občani predvojne občine Polje so program sprejeli in mu sledili.

Že maja 1941 je bil ustanovljen odbor Protiimperialistične fronte, katerega člani so bili Polde Maček (član KP), Bogomir Peršič (član KP), Karel Mržek (član Sokola), Ivan Pangeršič (krščanski socialist), Stefan Pavšič (krščanski socialist) in Marjan Simčič (član Sokola). Konec junija ali v začetku julija 1941 pa pride do organizacijskih sprememb. Odbor Protiimperialistične fronte se razširi in preimenuje v rajonski odbor OF občine Polje. Vodi jo ga člani KP Polde Maček, Bogomir Peršič, Jože Perčič in Janez Hribar, člana Sokola Marko Simčič in Karel Mržek, krščanski socialist Ivan Pangeršič in Janez Pangeršič, tedaj neorganiziran, kasneje član Partije; Stefan Pavšič se tedaj poveže v odbor OF Dobrunje. Rajonski odbor OF ni doživel bistvenih sprememb vse do

Temeljne točke
OSVOBODILNE FRONTE
SLOVENSKEGA NARODA

1. Proti okupatorju je treba vršiti neizprosno oboroženo akcijo.
2. Ta akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.
3. Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti južnoslovanskih narodov, OF ne priznava razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov. Hkrati strema k povezanosti slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.
4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.
5. Vse skupine, ki sodelujejo v OF, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.
6. Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast OF kot celota.
7. Po narodni osvoboditvi uvede OF dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegaajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosledni ljudski, demokratični način.
8. V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. OF bo te elementarne pravice slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.
9. Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi Slovenci.

Temeljne točke Osvobodilne
fronte slovenskega naroda

maja 1942. Imel je več sej pri dr. Andreju Jenku, Ivanu Pangeršiču, Tonetu Selanu in drugje.

V juniju, juliju in avgustu 1941 so bili ustanovljeni tudi terenski odbori OF, in sicer v Zalogu dva, v Polju dva, na Vevčah dva, na Studencu dva, po eden pa v Sp. in Zg. Kašlju, Zadobrovi, Sneberjah, Slapah, Šmartnem ob Savi (za Hrastje in Obrije) in Podgradu. Podgrad so zasedli Nemci in je bil odbor OF ustanovljen leta 1942. V vodstvu terenskih odborov OF je bilo v letih 1941/42 približno 110 članov in članic. Jeseni in pozimi so zaprisegali in je bilo ob takih prilikah prisotnih tudi do 40 ljudi (v Zalogu, v Kašlju in na Studencu). Organizacijska struktura ne doživi nikakih sprememb do maja 1942. Tedaj pa so bile izvršene velike spremembe, ker je odšla večina članov teh odborov v partizane, mnoge pa so okupatorji zaprli in internirali. Tako je mesec maj 1942 velika prelomnica v organizacijski strukturi, v strukturi članstva in tudi v delu rajonskega in terenskih odborov OF. Zaradi razumevanja naj navedemo nekaj števil.

Leta 1941 je odšlo iz Zaloga v partizane 7 oseb, v internacijo in zapore pa so jih okupatorji odpeljali 12. V letu 1942 (do junija) je odšlo v partizane 78 oseb, aretirali pa so jih 40. Iz Sp. in Zg. Kašlja je odšlo v partizane 1. 1941 12 oseb, v l. 1942 pa 60 oseb; odpeljanih v zapore in internacijo je bilo v letu 1941 6, v letu 1942 pa 42 oseb. Iz vevške papirnice je odšlo v letih 1941/42 v partizane 39 delavcev, v zapore in internacijo pa je okupator odpeljal v istem obdobju 61 delavcev in delavk. Že iz teh števil lahko vidimo, da je bilo to obdobje velikih sprememb na terenu. Trdimo lahko, da so v drugi polovici leta 1942 prevzele na terenu domala vse delo žene in mladina.

Maja 1942 so okupatorji aretirali tri člane rajonskega odbora OF: Ivana Pangeršiča, Jožeta Perčiča in Karla Mržka. Polde Maček, Janez Pangeršič, Janez Hribar in Marjan Simčič so šli tedaj v partizane. Do avgusta 1942 ostaneta na terenu le še Bogomir Peršič in Zorka Peršič, ki je bila vključena v rajonski odbor OF leta 1942 in je vodila delo med ženami in mladino. V drugi polovici l. 1942 je bil formiran nov rajonski odbor OF, katerega člani so bili: Ivan Žančar, dr. Rihard Gregorčič, Neda Zirkelbach, Lojze Novak, Marta Višnjier-Mohar, Francka Dimnik, Francka Zupančič, Andrej in Reza Lovša, Roza Maček, Fanči Fležar, Marija in Štefan Alič, Francka Anžur, Mici Mahkovec, Francka Kralj in Fani Kačar-Cuder. Ta odbor pa deluje le krajši čas, ker odide nekaj članov v partizane, druge pa odžene okupator v zapore. Prav tak položaj je v terenskih odborih. Tudi tam prevzemajo delo v drugi polovici leta 1942 žene in mladina. Število odborov OF se zmanjša in deluje v letu 1943 za teren Zalog in Sp. Kašelj en sam odbor (v letih 1941/42 so bili trije). Zadnji stiki med rajonskim odborom OF in grosupeljskim okrožjem prenehajo v decembru 1944. V letu 1945 pa organizirano delo rajonskega odbora in tudi terenskih odborov OF v glavnem zamre.

Tisti, ki niso odšli v NOV ali bili odpeljani v internacijo, so v ilegali in se skrivajo pred nasiljem bele garde in črne roke. Edina dejavnost odborov OF je zbiranje denarnih in drugih prispevkov za nepreskrbljene družine in razširjanje partizanskega tiska. V drugi polovici leta 1944 so zbrali v občini zelo malo sredstev. Pomoč prihaja v glavnem iz Ljubljane. Toda tudi ta vir poleti 1944 usahne. O tem priča tudi pismo, ki ga je 14. 12. 1944 poslal rajonski odbor OF grosupeljskemu okrožju.

... še nekaj, da ne pozabim, Borut (Polde Maček — op. P. M.). Če ti je mogoče, pošlji kaj denarja. Že nekaj mesecev ne dobimo nič iz mesta. Do sedaj smo imeli še tisto, kar si takrat poslal. Zdaj je pa zmanjkalo pa za drugi mesec ne vem, kje naj dobimo ...

Pismo je napisala in poslala članica rajonskega odbora OF Francka Dimnik.

Terenu, ki je od 1941. do 1943. leta preskrboval partizanske enote in bil tudi vir druge materialne pomoči, je priskočila na pomoč nova oblast (SNOS in grosupeljsko okrožje). Nekaj dni pred osvoboditvijo teren ponovno oživi, ko žene in mladinke šivajo zastave in zbirajo zadnje količine hrane, da bi na kar najbolj svečan način sprejele narodnoosvobodilno vojsko in novo oblast. Sicer pa je bil tak potek nujen, saj je odšla večina za boj sposobnih ljudi iz občine Polje v partizane že v letih 1941 in 1942, druge pa so okupatorji odpeljali v zapore ali v internacijo. Same številke nazorno govorijo:

Iz Zaloga je odšlo leta 1941 v partizane 7 oseb, leta 1942 78 oseb, leta 1943 13 oseb, leta 1944 6 oseb in leta 1945 1 oseba. Iz papirnice Vevče je odšlo do konca leta 1943 v NOV okoli 70, kasneje ne več kot 10 oseb. Iz Zadobrove je odšlo leta 1941 v NOV 6 oseb, leta 1942 33 oseb, leta 1943 4 osebe in leta 1944 7 oseb. Iz Sp. in Zg. Kašlja je odšlo v NOV do konca leta 1943 84, kasneje ne več kot 10 oseb. Tudi podatek, da so okupatorji odpeljali samo iz Zaloga v internacijo ali v zapore do leta 1944 85 oseb, v letu 1945 pa le eno osebo, priča, da je delo v zadnjem letu zamrlo. Če se seznanimo še s podatkom, da je bilo samo iz vasi Zalog, ki je štela več kot 1000 prebivalcev, nad 100 ljudi v partizanih, več kot 80 pa v zaporih ali v internaciji, ugotovimo, da res ni moglo biti drugače, saj so ostali doma le starejši ljudje, nekaj žena in najmlajši, ki še niso mogli pomagati.

Leti 1944 in 1945 sta pomenili za aktiviste na terenu tudi najtežje obdobje. To je bilo obdobje najhujšega terorja okupatorja, bele garde in črne roke, obdobje nezaslišanih zločinov na Sv. Urhu, ob Savi, ob Ljubljani in v gozdovih vzhodno od Ljubljane.

PARTIJA IN SKOJ V LETU 1941

Pred vojno je bilo v občini Polje 49 članov Komunistične partije. Kriterij za sprejem v članstvo KP je bil nekaj časa po letu 1930 zelo ozek, kasneje pa se je spremenil. Razširil se je krog članstva in že pred vojno je prišlo do pomladitve, saj je bil v letih 1939 in 1940 sprejet v Partijo širši krog skojevcev. To je razvidno tudi iz poglavij, v katerih je bil govor o predvojnem delu Partije. Predvojni člani Partije so pomenili leta 1941 jedro, kateremu se je tedaj priključilo še 53 novih članov. Nove partijske organizacije so bile ustanovljene v Šmartnem, Sneberjah, Zg. Kašlju in v Polju, pred vojno pa so že bile v Zadobrovi, Zalogu, Slapah in v vevški papirnici.

Ob koncu leta 1941 sta bila v partijskih organizacijah 102 člana, januarja 1942 pa se jim je priključila še novoustanovljena celica v SP. Kašlju s 6 člani.

V rajonskem komiteju Partije, ki je bil formiran pred vojno, so bili leta 1941 naslednji člani: Polde Maček, Valentin Marinko (do aretacije v juliju

1941), Stane Bobnar (do aretacije v maju 1941), Jože Perčič (do aretacije leta 1942), Jože Mazovec (do aretacije aprila 1941), Adolf Jakhel (do julija 1941, ko odide po nalogu CK v grosupeljski okraj), Cilka Maček-Prešeren (do aretacije v avgustu 1941) in Franc Kumše. Jeseni leta 1941 postaneta člana rajonskega komiteja Zorka in Bogomir Peršič. Do maja 1942 odideta v partizane Polde Maček in Franc Kumše, na terenu ostaneta do avgusta le še Zorka in Bogomir Peršič.

Partijske organizacije (celice) so vodili leta 1941 Jože Mazovec (po njegovi aretaciji Jože Perčič), Rudi Sigulin, Ivan Dovč, Tone Kokalj, Peter Čermelj, Franc Kumše, Bogomir Peršič, Janez Demšar, Vinko Dovč in France Strgar.

V letih 1941 in 1942 je šla večina članov Partije v partizane, nekatere pa je odpeljal okupator v zapore ali v internacijo. Po letu 1942 ni bilo na terenu niti rajonskega komiteja niti celic. Ostalo je le še nekaj članov, ki so opravljali kurirske, obveščevalne in druge važne naloge.

V letih 1944—1945 je ostal na terenu le še en član partije.

SKOJ

Mladina v občini Polje je bila že pred vojno združena in je predstavljala borbeni odred Partije. V letu 1941 je tvorila najmočnejšo oporo Komunistični partiji pri organizaciji narodnoosvobodilnega gibanja. Predvojne skojevske organizacije pa se po okupaciji pomnožijo, kajti v vseh vaseh bivše občine Polje zrastejo nove. Glavno težo dela nosijo pri organizaciji kurirskih zvez, sodelujejo v propagandnih napisnih akcijah in vozijo hrano prvim partizanskim enotam. Z njimi so povezane prve diverzantske akcije: rezanje telefonskih žic, miniranje železniške proge med Poljem in Ljubljano v avgustu 1941 in druge sabotaže na železniški progi. Opravljajo tudi obveščevalne naloge. Prva grupa VOS je bila v avgustu 1941 formirana iz predvojnih članov SKOJ. Več desetih skojevcev se uri na sanitetnih in radiotelegrafskih tečajih. Konec leta 1941 šteje skojevska organizacija v bivši občini Polje več kot 110 mladincev in mladink, ki jih vodijo Jože Boben, Janez Kocjančič, Franci in Maks Prijatelj, Marija Majeršič, Mimi Primožič, Marija Jurca-Bergman, Aleksander Smirnov, Tone Bezek, Franci Česnik, Fanči Dimnik, visokošolec Polde Maček, Anica Lukec-Šegvič, Stane Dorbež, Jože Klavs, Tomo Kasum, Nada Hajek-Zgonc, Ivan Dovč, Vasja Kogej, Albin Grajzer, Boris Arnejšek, Neda Zirkelbach, Mimi Jurca-Kogej, Albina Dimnik-Avšič, Tončka Sešek-Budal in Miloš Jenko.

Že v prvih letih NOV in ljudske revolucije pade iz tega vodstva 16 tovarišev, 8 pa jih nosi Partizansko spomenico 1941. Večina članov SKOJ odide v partizane v letih 1941 in 1942. Več kot 60 jih pade v bojih po vsej Sloveniji, 33 nekdanjih skojevcev pa nosi Partizansko spomenico 1941.

TERENSKO DELO JE BILO VAŽEN POGOJ ZA ZMAGO NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA

Važnejši dogodki do dneva vstaje 22. julija 1941 so nam že znani, ostale pa bo prikazal kronološki pregled, v katerem bodo podatki iz do sedaj objavljenih prispevkov v zbornikih in drugih publikacijah doku-

mentarnega značaja. V tem poglavju se naj torej dotaknemo le dela na terenu, ki kaže na njegovo povezanost z narodnoosvobodilno vojsko.

Delo na terenu in povezanost le-tega s prvimi partizanskimi enotami in četami v začetku narodnoosvobodilne vojne in ljudske revolucije je bilo velikega pomena za širino in udeležbo občanov bivše občine Polje v NOV. Na terenu, ki je bil z bodečo mrežo ločen od Ljubljane in na gosto preprežen z okupatorjevimi in belogardističnimi postojankami in bunkerji, je bilo ustvarjeno ožilje, od katerega so prve partizanske enote, čete in bataljoni dobivali hrano in vsestransko materialno pomoč. Od tam so prihajale puške in bombe, sanitetni material itn., na terenu so bile organizirane baze za ranjence, bunkerji za tiskarne in literaturo, za sanitetne in radiotelegrafske tečaje. Tam se je formirala tudi obveščevalna služba. Teren je skrbel za nepreskrbljene družine in otroke, katerih očetje in matere so bile v NOV, v zaporih, v internacijah. Brez dobro organiziranega zaledja, mreže odborov OF, Narodne zaščite (NZ), Varnostne obveščevalne službe (VOS) in ilegalnih tehnik bi bila NOV nemogoča.

Večja diverzantska akcija na terenu Polje, posejanim z okupatorjevimi postojankami, je bila izvršena 17. avgusta 1941, ko so skojevci minirali progo med Poljem in Ljubljano. Promet je bil ustavljen skoraj 24 ur. Pomembna

Bolnišnica Studenec, kjer so se zdravili partizanski ranjenci

je zato, ker je v akciji sodelovalo več kot dvajset skojevcev. Akcijo je vodil sekretar rajonskega komiteja SKOJ Jože Boben, sodelovali pa so Jože Ojstrež, Rudi Puhar, Maks Završnik, Zlatko Srakar, Marijan Srakar, Franci Česnik, Janez Kocjančič, Tone Dimnik, France Zdešar, Ivo Flerin, Zvone Poje, Slavko Belšak, Matija Černivec, Franci Škofljanc, France Jernejc, Franc Tavčar, Viktor Varšek in drugi. Načrt je bil izdelan do najmanjših nadrobnosti. Izvidniki in zasede so blokirali širšo okolico proge, da ne bi prišlo do presenečenj, ko je glavna skupina minirala progo. K sodelovanju so pritegnili tudi skupino iz Jarš.

Vsi navedeni skojevci so odšli v partizane že leta 1941 ali v prvi polovici leta 1942. Ta akcija je bila zaradi dobre organizacije prava šola za kasnejše diverzante in borce NOV.

Pomembno pomoč partizanskim enotam, četam in bataljonom je nudilo zaledje v letih 1941 in 1942, ko so organizirali prve baze za ranjence in bolne partizane. Pri rajonskem odboru OF je bila organizirana sanitetna skupina, ki so jo sestavljali dr. Rihard Gregorčič, dr. Andrej Jenko, dr. Janez Kanoni in magister Igor Kraut. Naloge sanitetnega sektorja so bile nuditi zdravstveno pomoč ranjenim in bolnim partizanom, organizirati mesta za zdravljenje v bolnišnici Studenec in njenih objektih, organizirati in izvesti bolničarske tečaje in pomagati partizanskim enotam s sanitetnim in drugim materialom. Med najpomembnejša mesta, kjer so se že leta 1941 zdravili prvi partizanski ranjenci, sodi bolnišnica za duševne in živčne bolezni Ljubljana-Polje z objekti v Ljubljani in na pristavi na Razorih nad vasjo Podlipoglav. Tu so delavci bolnišnice — komunisti in člani OF dr. Janez Kanoni, Janez Hribar, Janez Ponikvar, Marta Šavelj, Jugoslava Bregant, dr. Velebita Tuma-Plesničar, Ljubo Marion, Albin Šivic, Marija Korelc, Lojze Rojnik, Anica Špehek, dr. Ivica Tinta-Tivadar in drugi pripomogli, da je ozdravelo na desetine partizanskih borcev. V teh akcijah so sodelovali tudi drugi delavci bolnišnice na Studencu (skoraj večina je sodelovala v NOV) in terenski delavci iz Slap, Studenca in drugih vasi. Organizirali in sodelovali so pri prenašanju ranjencev v bolnišnico ali iz bolnišnice prek bloka v Ljubljano. Ob takih prilikah so morali partizanski ranjenci, oblečeni v »rokovače« (prisilne jopiče), pred Italijani simulirati blaznost.

V bolnišnico je vodil tajni vhod. Na tem mestu je danes vzidana spomin-ska plošča z naslednjim besedilom:

Na tem kraju je bil v dobi NOV tajni vhod v bolnišnico — izpod zida po potoku za ranjene in bolne partizane —, ki jim je nudila varno zavetje in vso zdravstveno pomoč.

Bolni in ranjeni partizani so se zdravili tudi v mnogih hišah v občini Polje. Zdravili so se pri Bitencu, Selanu, Dorbežu, Fležarju, Znoju, Flerinovih, Taurerjevih, Tratniku, Zajcu, Mačkovih, Križaju, Tavčarju, Tomšiču, Lovšatu, Kastelicu, Jakhlu, Mazovcu, Troštu, Peganu, Višnjerjevih, Rojšku, Presetniku, Dovčevih, Jamšku, Stražarju itn. Zdravstveno pomoč je nudilo sanitetno osebje tudi partizanom, ki so se zdravili v občini Dobrunje, na Razorih in v taborišču II. štajerskega bataljona leta 1941 na Pugledu.

Odtočna odprtina v zidu, skozi katero so spravljali partizanske ranjence v bolnišnico na Studencu

Leta 1941 so bili organizirani sanitetni tečaji v Polju, na Vevčah, v Šmartnem, Zalogu, Sp. Kašlju, Slapah in Zadobrovi. Vodili so jih zdravnik dr. Richard Gregorčič in asistentke Anica Kočevar, Mimi Jurca-Kogej, Neda Zirkelbach in Marta Višner, prihajale pa so tudi bolniške sestre iz Ljubljane. V sanitetnih tečajih, ki so trajali dalj časa, je bil širok krog mladink in skojev, med njimi Mimi Jurca-Bergman, Anica Hromc-Prebil, Anica Škarja, Ivanka Sever, Minka Lampič-Vovk, Boža Vilfan, Iva Gjurin, Lidija Puhar, Olga Dolčič-Weiss, Tončka Seško-Budal, Marija Majeršič, Nada Hajek-Zgonc, Joža Selan, Micka Kos, Albina Plevnik, Slava Židan-Semrov, Francka Zupančič, Karlica Pangeršič, Ivanka Pečnikar-Pečenik, Štefka Pečnikar-Plantan, Ivanka Hribar, Anica, Angela in Ivanka Maček, Marija Kotar, Anica Zajc-Girandon, Fanči Dimnik-Drenik, Zorica Kocjan, Fani Kačar-Cuder, Zofka Stern-Martinčič, Ivanka Dovč-Dragar, Mici Dovč-Bolta, Francka Maček, Minka Klopčič, Iva Zajc, Mici Malnar, Mici Rožič, Anica Zajc-Tavčar, Pepca Jordan, Albina Černe, Karla in Greta Novak, Milka Smrekar, Minka Bobnar, Marija Kolničar-Mesarič, Tilka Maček, Štefka Jakhel, Anica Cimerman, Zofka Kink-Ivanovič, Cvetka

in Hermina Četrtrič, Fani Majeršič, Mici Miholjevič, Ivanka Bitenc, Joža Selan-Kocijančič, Gelči Salomon in druge. Tiste tovarišice, ki so odšle v partizane v prvi polovici leta 1942, so dobile potrdilo, da so na terenu uspešno končale sanitetni tečaj. Potrdila je izdajal dr. Gregorčič. (Ko so eno od teh potrdil našli okupatorji pri padli partizanki, so julija 1942 dr. Gregorčiča aretirali.)

Vse to je bilo eno pomembnejših delovanj Osvobodilne fronte v bivši občini Polje. Zajelo je širok krog ljudi: od zdravnikov — specialistov do pomožnega zdravstvenega osebja, pridružilo pa se je veliko število tečajnic — bolničark. Vsi so bili prežeti z globokim humanizmom in vero v zmago narodnoosvobodilnega boja.

Leta 1941 so organizirali tudi radiotelegrafske tečaje, ki sta jih vodila visokošolca Polde Maček in Vladimir Klavs. Na teh tečajih so se vzgajali mladinci in mladinke Fanči Dimnik-Drenik, Mimi Jurca-Bergman, Mimi Kolničar-Mesarič, Anica Maček-Juvančič, Tilka Maček, Ivanka Pečnikar-Pečenik, Duša Skender-Lali, Toni Tavčar, Olga Dolčič-Weiss, Ivanka Jurca-Rojšek, Nada Kogej-Cibic, Vida Šeško, Leon Cibic in Zorica Kocjan.

Teren na severovzhodu Ljubljanskega polja je bil od 1941 do 1944 važno komunikacijsko središče za prenašanje pošte med Ljubljano in partizanskimi enotami, kasneje med Ljubljano in vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja. Na tem terenu je bilo v letih 1941 in 1942 zgrajenih več bunkerjev in tiskarn za ilegalne tehnike in za druge namene. Tako je bil pri Tinetu Petaču v Obrijah zgrajen bunker centralne tehnike, pri Antoniji Kašper v Šmartnem bunker za tiskarno, pri Francki Dimnik v Polju bunker za tiskarno in za ilegalce, pri dr. Rihardu Gregorčiču bunker za ilegalce, pri Francu Mačku v Zadobrovi bunker za propagandni material in literaturo, pri Antonu Mačku bunker za gradbeni in tehnični material za gradnjo bunkerjev in pri Poldetu Mačku bunker za literaturo. Več skrivališč orožja, materiala in literature pa je bilo v drugih krajih. Od vseh naštetih skrivališč je bil leta 1942 odkrit le bunker centralne tehnike pri Tinetu Petaču v Obrijah. Zaupnik centralnega komiteja KP Jože Moškrič je poslal 29. oktobra 1942 Edvardu Kardelju poročilo, v katerem piše, da je bela garda odkrila vse bunkerje v Polju. To poročilo pa ni točno. (Glej knjigo Jesen 1942!) Res je, da so bunkerje iskali, zaradi odlične izdelave pa niso uspeli nobenega odkriti. Tako so se v bunkerju pri Poldetu Mačku ohranili rokopis Kardeljeve knjige Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, ki je izšla leta 1939, in razni drugi dokumenti, med njimi tudi pisma, ki jih v tem prispevku prvič objavljamo v celoti ali v odlomkih.

Predvojne ilegalne baze — konspirativna stanovanja za ilegalce — se v letih 1941—1942 pomnožijo. Tako se del vodstva našega narodnoosvobodilnega gibanja zadržuje do leta 1942 na terenu občine Polje. Od pomladi leta 1942 pa je bil pri dr. Gregorčiču celoten IO OF (Kidrič, Fajfar, Kocbek, Lubej, Rus), ki je imel tam 19. in 20. maja tudi zadnjo sejo pred odhodom na osvobojeno ozemlje.

Do aretacije dr. Gregorčiča v juliju 1942 je ostal v tej bazi še Franc Leskošek, ki pa se je nato umaknil. Zaradi take razvejane dejavnosti in aktivnosti na terenu je morala OF formirati tudi močno obveščevalno mrežo. To je ob sodelovanju skojevcev do avgusta 1942 vodil Bogomir Peršič. Obveščevalna mreža je zasledovala delovanje okupatorja in aktivnost klerofašističnega

Kurirji, ki so vzdrževali zvezo med Ljubljano in osvobojenim ozemljem, slikani leta 1943 v Stični

kroga okrog župnika Keteja. Spremljala je njihovo delo v letih 1941 in 1942. Avgusta 1941 je bila formirana tudi izvršna skupina VOS (Albin Grajzer, Maks in Franci Prijatelj, Srečko Pečar in Ivan Benedik), ki se je kasneje še povečala. Zadnja obveščevalna poročila s terena Polje so bila poslana glavnemu štabu NOV decembra 1944, ko so bile zaradi nezaslišanega terorja domobrancev in črne roke zveze prekinjene in aktivnost zadnjih terenskih delavcev pasivizirana.

Važen komunikacijski center je zahteval tudi dobro organizirano kurirsko mrežo. Te naloge so prevzele žene in mladina. Kurirsko delo so opravljale Albina Dimnik-Avšič, Mimi Primožič, Vida Šeško, Marija Trtnik, Slavka Židan, Mimi Jurca-Kogej, Fani Kačar-Cuder, Duša Škender-Lah, Mimi Kolničar-Mesarič, Karlica Pangeršič, Minka Ilovar, Vida Cerut, Fani Grum, Lojzka Pangeršič, Cecilija Mazovec, Zofka Štern-Martinšek, Marija Tavčar-Makuc, Francika Kralj, Fanči in Gusti Dimnik, Slavka Židan-Semrov in druge. Za prenos pošte so uporabljale »tajnike« (vozove z dvojnim dnom), aktovke, kolesa, posode za mleko. Ko so Italijani l. 1942 prepovedali vožnjo s kolesi, so nabavile tricikle. Z njimi so potem prevažale material in ljudi, med njimi tudi tovariše iz vodstva (Borisa rKaigherja in druge). V drugi polovici l. 1942, po veliki italijanski ofenzivi in kasneje, ko je odšla velika večina ljudi v partizane ali pa

so bili odgnani v zapore in internacijo, je postalo delo terencev zaradi legalizacije bele garde mnogo težje. O tem priča tudi dokument, ki ga je rajonski odbor OF Polje poslal glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet. Navajamo ga v celoti:

*Rajonski odbor OF pri D. M. v Polju
Prošnja za ustanovitev Poljskega bataljona,
ki naj bi operiral samo na vzhodu in jugovzhodu Ljubljane
Glavno poveljstvo partizanskih čet*

Položaj je postal potem, ko je odšlo v partizane iz rajona D. M. v Polju in Dobrunje nad 500 fantov in mož pa so zato belogardisti zlasti v vohunski službi razvili skrajno delavnost, tako pereč, da je o njem moral rajonski odbor OF posebej razpravljati. Pri tem je prišlo do sklepa, da v interesu neoviranega prometa med štabom in Ljubljano, ki se tako uspešno odvija že ves čas osvobodilnega boja čez Slape, Kašelj in Ljubljano, nujno zaprosi gornji naslov, da ustanovi iz 2. čete II. bataljona leteče grupe (komandir Štefan) samostojno edinico (bataljon), ki bi operirala samo na tem, za ves blagovni in osebni promet s partizansko vojsko tako važnem sektorju.

Iz rajona D. M. v Polju in Dobrunje je odšlo do malega vse, kar je bilo za boj sposobnega, v partizane. Doma so ostali le še starejši letniki slabega zdravja, toda za kako obrambo ali drugo nujno akcijo jih ni mogoče pridobiti, ker ne razpolagamo niti z eno puško, niti z enim strelom. Vse do zadnjega je bilo oddano naši vojski. Spričo takega stanja so naše člane zaobjeli močna negotovost, poplah in strah, zlasti ker morajo iti številni moški ponoči k prevzemu in oddaji partiz. rekrutov, k transportu ranjencev, živil in drugega materiala na straže brez vsakega orožja, čemur se zdaj po nekaj nevarnih situacijah odločno branijo.

O tem kočljivem stanju so tukajšnji belogardisti dobro poučeni. Zato so svojo delavnost in vohunsko službo drzno poostrili. Spoznali so vso važnost Slap, Kašlja, kašelskega mostu in Ljubljani za partizansko vojsko. Zato ta teren zdaj stalno nadzirajo, kar je treba nemudoma preprečiti.

30. 7. sta dva spretna vohuna v partizanskih krojih in orožju pretentala dobrunjsko zaščito, zvedela vse podrobnosti o rednem prometu prek Ljubljani v Slape in naprej in za promet čez kašelski most.

... ker sta v neki beli hiši zvedela še več. Naši Slaplani so zdaj neposredno ugotovili, da gre za premetena špijona, kar sta sama v neki hiši tudi potrdila. Z važnim izvohanim materialom sta takoj spet krenila v Ljubljano. Upravičeno se bojimo, da nam bodo v kratkem z vojaško zasedbo Slap, Ljubljani in Kašlja onemogočili vse prometne kanale s partizansko vojsko. Pravkar smo tudi zvedeli, da je karabinjerska postaja v Vevčah predlagala ital. vojaški oblasti, da takoj požge vasi Dobrunje, Hrušico in Zadvor.

Ti in še več razlogov silijo raj. odbor, da predloži gornjemu naslovu to prošnjo za takojšnjo ustanovitev Poljskega bataljona, ki naj ima nalogo počistiti teren nevarnih belih, skrbeti za varnost prometa prek Ljub-

... v boju proti beli gardi je važno predvsem očistiti okolico Ljubljane, in to zaradi velike pomembnosti, ki jo ima ta okolica tako v političnem kot v vojaškem pogledu (zveze, transporti itn.).

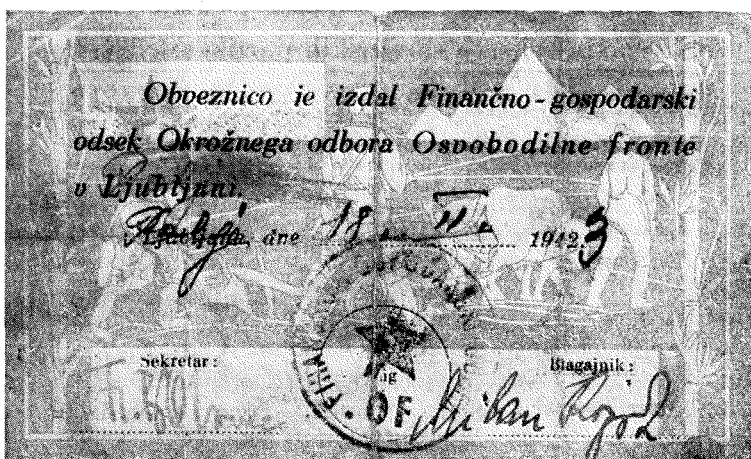
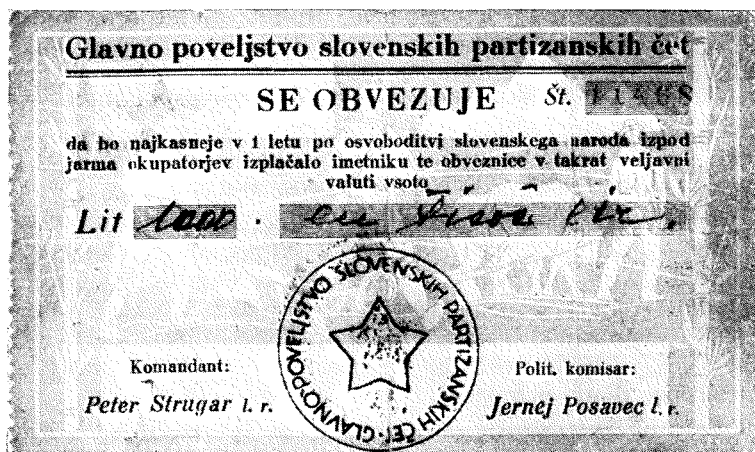
Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, II. knjiga, 147. str.)

Na terenu Polje je pripadalo pomembno mesto tudi Narodni zaščiti, ki je pomenila močno borbeno obliko narodnoosvobodilnega gibanja. Ustanovljena je bila jeseni leta 1941, pozimi 1941—1942 pa je bila že izoblikovana njena struktura v okviru rajonskega odbora OF. Tem borbenim enotam — bataljonom in četam — je bila posvečena velika pozornost, saj so pomenile zaščito pred okupatorjevim nasiljem pa tudi varnost za zveze, kurirje, Transporte itn. Zaprisegli so vsi člani Narodne zaščite po vseh vaseh občine Polje. Pri organiziranju in izgrajevanju je sodeloval tudi Avgust Rozman, ki je bil prav zato poslan iz partizanskih enot na teren. Več mesecev se je zadrževal v Zadobrovi in v Zalogu; tu je bil tudi ujet in zverinsko ubit. V Zalogu in Sp. Kašlju sta bila formirana dva bataljona Narodne zaščite, ki so ju vodili Vinko Dovč, Maks Mahkovec, Franc Klešnik, Stane Zupančič, Tomo Kasum, Henrik Taurer, Tone Černe, Andrej Lovša in drugi. Oba bataljona (skupno 102 borca) sta aprila in maja 1942 skoraj v celoti odšla v II. grupo odredov. Poseben bataljon pa je bil formiran tudi za Polje. Tega so vodili Egidij Sever, Bogomir Peršič, Jože Videgar, Lado Zajic, Ivan Rojšek, Janez Demšar, Franc Rojšek-Jaka in Stane Kokalj. Čete narodne zaščite so bile še v Zadobrovi, na Vevčah, v Sneberjah, Šmartnem, Zg. Kašlju in na Studencu.

Pripadniki Narodne zaščite so sodelovali pri prevozih tehničnega materiala, hrane in ranjencev, transportirali in razkladali so vagnske pošiljke, ki so bile namenjene NOV (na lokalnem železniškem tiru papirnice na Vevčah), prevažali so orožje iz Ljubljane (člani Narodne zaščite iz Slap so spomladi 1942 pripeljali iz Ljubljane čez blok okoli 40 pušk in mnogo drugega materiala, ki so ga prevažali na dveh vozovih, namenjenih za prevoz gnojnice; Henrik Taurer, Stane Zupančič, Tomo Kasum in Tone Černe so npr. razorožili italijanskega vojaka pod železniškim mostom v Zalogu) in sodelovali pri mnogih drugih akcijah.

Maja 1942 odide v partizane popoln bataljon iz Zaloga in Kašlja in bataljon iz Polja, skupaj več kot 100 borcev (samo 14. maja 1942 je odšlo odtod skozi Slape v partizane 45 borcev). V istem času so odšle v partizane tudi čete iz drugih vasi. V drugi polovici l. 1942 so ostali na terenu le še posamezni člani čet in bataljonov, ki so dalje opravljali važne naloge. Konec l. 1942 pa so bili tudi ti zelo redki, saj so odšli tedaj iz občine Polje skoraj vsi za boj sposobni v partizane, ali pa jih je okupator odgnal v zapore in v internacijo. Takrat so se po Robottijevem blagoslovu legalizirali tudi klerofašisti iz Polja, ki so kot pripadniki MVAC oddelkov (bele garde) začeli preganjati vse tiste, ki so še ostali na terenu.

Kljub temu, da je bil teren bivše občine Polje prepreden z okupatorjevimi in belogardističnimi postojankami (Polje, Vevče, Zalog, Zadobrova, Sneberje, Šmartno, Studenec, dalje močno zastraženi železniška proga, letališče, bloki na nemško-italijanski »meji«), so tu vedno dobili varno zavetje posamezni partizani in tudi večje partizanske enote. Že leta 1941 so prihajale skupine

Obveznica ljudskega posojila iz leta 1943

oboroženih borcev po orožje (med njimi Miloš Zabukovec, Ivan Hribar, Janez Dimnik in drugi). Dobili so varno zavetje pri Pečnikarjevih, pri Snoju v Sp. Zadobrovi in pri drugih domačinih. Konec julija 1942 se je dva dni zadrževala v Zadobrovi druga četa 2. bataljona II. grupe odredov. Po umiku z Gorenjskega se je četa iz Dolomitov prebila mimo bloka na Ježici in se pomikala ob Savi mimo vasi Jarše, Hrastje in Sneberje v Zadobrovo. Ustavila se je pri Jerneju Šuštarju, kjer so lačni, raztrgani in izmučeni borci ostali polna dva dneva.

Narodna zaščita tedaj skrbi za zavarovanje okolice, mladina in žene pa zbirajo hrano in obleko. V kotlih jim kuha Francka Zabukovec, pomagajo ji mladinke Ivanka in Štefka Pečnikar in druge. Po hišah pečejo kruh, zbirajo

cigarete in drugo. Terenski delavci, med njimi Ivan Rojšek, Andrej Lovša, Tone Maček, pripravljajo vse za varen prehod čete čez železniško progo Zalog—Ljubljana in čez Ljubljano v Podlipoglav. Zvečer drugega dne se dolga kolona borcev pomika proti železniški progi in Slapam. Pot jim varujejo člani Narodne zaščite iz Zadobrove in Polja, v gozdu pred progo pa jih čakajo žene in mladinke, ki jim stiskajo v roke cigarete, hrano in drugo. Varen prehod čez progo jim zagotovi železniški uslužbenec Jože Okretič.

Člani Narodne zaščite iz Slap pa prepeljejo četo čez Ljubljano, od koder nadaljuje pot v podlipoglavske gozdove. Vsa pot druge čete 2. bataljona II. grupe odredov simbolizira tesno povezanost terena (aktivistov in aktivistk, žena in mladine) z borci narodnoosvobodilne vojske. Pokazala je moč terena in širino NOG, ki je zajelo občane vzhodnega dela Ljubljane. Brez take povezanosti med vojsko in aktivisti bi bil prehod in počitek te čete v središču okupatorjevih postojank nemogoč.

Za NOV so bile nepogrešljive tudi delavnice, v katerih so izdelovali obleko, obutev, orožje, naprave za bunkerje, »tajnike« in drugo. Take delavnice so bile v Polju, Sneberjah, Zadobrovi, Zalogu, Slapah, na Studencu in drugih vaseh. Vsa ta široka aktivnost na terenu, sicer skromno prikazana, kaže, da je bilo delo na terenu odločujoče za zmago našega narodnoosvobodilnega boja.

Na koncu tega poglavja velja navesti še nekaj odlomkov iz obveščevalnih poročil in iz pisem, ki jih je grosupeljsko okrožje poslalo rajonskemu odboru OF Polje. Spominjajo naj nas na dogodke in položaj v letu 1944. Ta pisma pa so bila tudi zadnja, saj so bile v letu 1945 prekinjene vse zveze. Tedaj so aretirali večje število aktivistov, med njimi tudi zadnjega sekretarja rajonskega odbora OF dr. Riharda Gregorčiča.

Draga Meta!

Donašalcu ali donašalki sporoči z obratno pošto, kakšne so razmere pri vas. Zanima nas, kdo so bili pobiti in točni naslovi vsakega posameznika in tistih, ki so to storili, ker se taka stvar objavlja. Potrebni so točni podatki. Razvoj gre sijajno naprej, tako da se kmalu vidimo. Skušajte napraviti razkroj v domobranskih vrstah, ker jim je z našo vlado zbit iz rok zadnji adut. Sedaj ostanejo odkriti hlapci Hitlerja. Glede vlade pa ste lahko prepričani, da je dobra stvar, ker se bodo morali odločiti še tisti sredinski elementi, ki so pričakovali kaj drugega. Kdor se bo priključil OF, je naš, drugi so pomagači fašizma. Imejte polno zaupanje v skorajšnjo zmago ...

(Pismo Poldeta Mačka, sekretarja grosupeljskega okrožja, ki ga je 18. 7. 1944 pisal Rozi Maček)

Drugo pismo:

Draga Meta!

Kakor sem zvedel, so pri vas nabori ali vojaški pregledi. Ali je še kaj takih, da bi šli k Nemcem ali k belim? Bližamo se koncu, kako se bodo ti ljudje zagovarjali, koliko so naredili za slovenski narod — ali jih ne bo sram?

Danes ni več čas čakanja niti ni več dvomov, kje je zmaga, saj vendar vidijo, kje smo. Srednje poti ni več, ali k nam ali k Nemcem. Toda kogar pri porazu Nemcev dobimo v njihovem taboru, bo občutil isto kot Nemci, povejte jim to. Danes je še čas, da spregledajo!

Jeseni leta 1944 je odšla Roza Maček-Meta v partizane in je prevzela obveščevalno delo članica rajonskega odbora OF Francka Dimnik.

V pismu, ki ga je novembra 1944 poslala v grosupeljsko okrožje Poldetu in Rozi Maček, piše:

Draga Meta in Borut!

Pri nas je teror vedno hujši. Sedaj v mestu mobilizirajo vse od kraja, moške od 14 do 60, potem, če bo treba, pridejo še ženske na vrsto. To vse za utrdbe proti »banditom« ...

Pod hribom pri Gmajnarju pravijo, da so se morali umakniti, ker pridejo Nemci. Vem, da v Debenem vrhu delajo utrdbe in na delovnem prostoru veliko zaklonišče. Vprašaj, če je bil napad na letališče? Da, uničenih je bilo šest, preluknjanih pa 12, tako so povedali; sedaj se hodijo skrivati k Plevnikovemu mlinu. Na vse svete so zopet prišli malo strašiti; nekaj strojev pa so le preluknjali (misli na lokomotive na železniški progi Ljubljana—Zalog — op. P. M.). Rešek je vpil nad ljudmi, ki so ležali, naj gredo brž po klobase, ki jih je poslal Stalin. To je seme za uničenje. (Rešek je bil znan belogardist v Polju — op. P. M.) ...

Pred nekaj dnevi sem imela priliko poslušati zagrizenega belogardista D. B., kako da so pri Žužemberku naše mlatili: 700 mrtvih, več kot toliko ranjenih, ujetih okoli 300, Krka jih je pa požrla toliko, da se ne da povedati. To so usta, sem si mislila. Radi bi videli, da bi bilo tako. Govšetova se je izrazila: »Zdaj, ko zmagujejo rdeči, nam ne kaže drugega kot ,punkelj' pod roko pa hajd.« Samo kam, tega pa ne vem. Sami zase dobro skrbijo. V sokolski dom (postojanka domobrancev — op. P. M.) vsak dan vlačijo slanino, meso, klobase in vse mogoče stvari, pravijo, da z Dolenjskega. Njihovi otroci se hvalijo: »Naš ata dobro zasluži in še zmeraj kaj prinese,« mi si pa mislimo: Tudi to bo minilo.

V pismu 14. 12. 1944 piše:

Draga Meta in Borut!

Tu pri nas kar pridno pobirajo ljudi, sedaj največ za delo. Pred dobrimi 14 dnevi so bili zopet ovađeni in so v prisilni delavnici Pišek, Skuk, Kompare, Perjanc, Avbelj, Klavs in Židan st. Pravijo, da je to zakrivil Čermelj. Tu še zmeraj kar na debelo kradejo: B. D., Reška, Dolčičevega študenta in Majerjevega Dolfeta so odpeljali v Begunje, ko so kradli prašiče in so jih Nemci dobili — tako govorijo. (Imenovani so bili znani belogardisti iz Polja, ki so kradli po hišah pobitih žrtev v Polju in okolici. Nemci so jih aretirali in ko so ugotovili, kdo in kaj so, so jih izpustili — op. P. M.)

In še odlomek iz pisma ob koncu leta 1944:

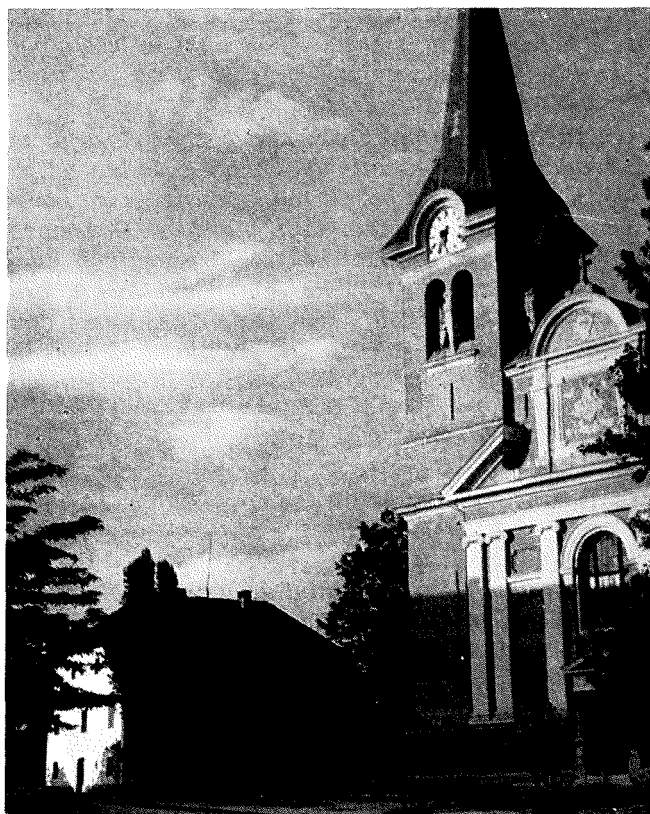
Draga Meta in Borut!

Sporočam, da je šel sosed k domobrancem. Pravijo, da je bil že prej tajno vpisan. Zdaj so odpeljali tiste, ki so jih zadnjič pobrali...

Tu imajo največ besede »špeglar« (Hirschegger — op. P. M.), »mustafar« (Johan Rant — op. P. M.) pa Rešek. Ko se je Štefka (Štefka Lajevce — op. P. M.) hotela posloviti od malega, ji ga je iz rok strgal in vrgel na posteljo. Pravijo, da je bil hudo surov. (R) Sedaj so že obe odpeljali — Š. in Z. (Štefko Pavšič in Zofko Lajevce — op. P. M.) Tu vsi težko čakamo konca...

ŽUPNIŠČE IN KAPLANIJA STA POSTALA SREDIŠČE NARODNEGA IZDAJSTVA IN BELE GARDE

Jedro narodnih izdajalcev in bele garde v občini Polje je predstavljala klerofašistična skupina, ki se je že nekaj let pred vojno zbirala okoli župnišča v Polju. Nekateri akademiki, med njimi Janez Grum, Jože Marn in drugi, so

Župnišče v Polju, kjer
je bilo središče reakcije
in izdajalcev

se zaradi vnašanja komunizma v Krekovo mladino ločili od tega društva in se vključili v Marijino kongregacijo v Polju, katere idejna voditeljica sta bila kaplana Sladič in Lamovšek. V ta krog so se vključili tudi nekateri člani Prosvetnega društva v Polju, čeprav društvo samo ni pripadalo klerofašističnemu krogu — kljub temu, da je imela nad njim pokroviteljstvo cerkev.

Tretji krog se je izoblikoval v vevški papirnici. Tam so se nekateri člani, med njimi Jaka Kukovica, Feliks Pogačnik in drugi, ločili od krščanskih socialistov, organiziranih v JSZ, in ustanovili Zvezo združenih delavcev, katere maloštevilni člani so se kasneje skoraj v celoti vdinjali belogardističnemu krogu. Temu ožjemu krogu klerofašistov so se priključili še posamezniki iz Šmartnega, Sneberij, Zadobrove in iz drugih vasi. Bili so narodni izdajalci, zato so jih občani Polja in okolice zelo dobro poznali, zaradi svojih zločinov pa so znani po vsej Sloveniji.

Ker se temu ožjemu krogu klerofašistov ni uspelo uveljaviti nikjer, je bil center njihovega dela v kaplaniji v Polju. Izoliranost je privedla ta sfanatizirani krog že v bivši Jugoslaviji med konfidente policije, takoj l. 1941 pa tudi med narodne izdajalce. Ta krog je nenehno izdajal in segajo njegova izdajstva še v tiste čase, ko je Komunistični partiji sledil vse širši krog prebivalstva

Bivša kaplanija v Polju, kjer so v kleti belogardisti mučili pristaše OF

iz občine Polje. S prižnice v Polju so pogosto denuncianti napadali komuniste. Že leta 1934 je kaplan s prižnice javno napadel Ivana Mačka kot brezbožnega komunisto; leto dni kasneje je napadel komuniste, ker so organizirali pogreb člana Partije Poldeta Jančarja, in govornika na njegovem grobu, člana Partije Jožeta Moškriča; leta 1936 je s prižnice napadel kandidate Delavsko-kmečke zveze kot komuniste, dve leti kasneje pa kandidata Franca Leskoška in Škerjanca kot boljševika. Kaplani so javno obsojali in napadali mladino, ki se je zbirala okoli »komunistične« Vzemnosti v Slapah in v Zalogu. Člana Katoliške akcije, akademika Janez Grum iz Kašlja in Jože Marn iz Zaloga, sta leta 1940 ovadila policiji demonstrante, ki so na zaloški postaji demonstrirali proti koncentracijskim taboriščem. Zato je policija deset Založanov zaprla, več drugih pa kaznovala.

Bivši policijski agent Anton Vrečar je l. 1961 izjavil: »Izjavljam, da sva v letih pred okupacijo hodila skupaj s sedaj že pokojnim podnadzornikom policijskih agentov Avgustom Jerančetom k Janezu Keteju, župniku v Dev. Mariji v Polju, po podatke o komunistih, ki so živeli v njegovi fari. Jaz sem takrat odgovarjal za pobijanje komunizma v Ljubljani in okolici.« (Anton Vrečar je med vojno sodeloval z NOG — op. P. M.)

Župnik Janez Kete je že pred vojno razpredel v občini Polje mrežo, ki je zasledovala komuniste in ugotavljala njihovo dejavnost. Tudi dr. Matija Škerbec, narodni izdajalec in bivši kranjski dekan, se je že pred vojno zanimal za usodo komunistične občine Polje. V knjigi, ki jo je izdal v Clevelandu leta 1952, piše:

Edo Kardelj se je naselil v občini Polje v vasi Zadobrova... Dober poznavalec občine je takrat Kardelja ocenil: ta človek se mi zdi sumljiv. Zaposlitve nima. Jaz sem prepričan, da je edino njegovo delo organiziranje rdečih. Pod njegovim vodstvom se je razvila živahna komunistična propaganda po vsej Sloveniji, posebno pa v občini Polje.

To je vznemirjalo Keteja, Škerbca in njun krog. Poslužili so se konfidentstva in izdaje, da bi uničili Partijo in široko fronto, ki ji je sledila že pred vojno.

Še preden so okupatorji zasedli občino Polje, je Ketejeva mreža zasledovala komuniste, da bi ugotovila, kje skrivajo orožje. Župnik Kete je poslal visokošolca Martina Krannerja in Hirscheggerja z ugotovitvami v Ljubljano na »Narodni svet«, ki je poskrbel, da je bil okupator o tem obveščen, še preden je zasedel Polje — in 12. aprila, ko so ga zasedli italijanski okupatorji, so že aretirali prve komuniste, med njimi Tonija Sigulina in njegovega brata Ferda. Zaradi zbiranja in skrivanja orožja so Italijani 25. aprila 1941 aretirali Jožeta in Karla Mazovca, 26. aprila pa še komuniste Toneta Cerarja, Milčeta Bacciavilla in Adolfa Bobna —, drugi so se še pravočasno umaknili v ilegalo.

V svoji knjigi Belogardizem ugotavlja F. Saje:

Da je »majhno število zavednih, v pravem duhu vzgojenih mož in fantov« iz tamkajšnje Katoliške akcije že v začetku poletja 1941 »z vso energijo« nastopilo proti uporniškemu gibanju slovenskega naroda, nam dokazujejo tudi naslednji zapisniki sej Slovenske legije, ki jih je napisal Martin Kranner.

27. 6. 1941. Protik. krožek: Martin, Janez, Ivan, Janko, Jaka, L. V., Feliks, Lojze, Moč. 1) Kdo bi bili zaupniki za vasi. Odseki: 1) seznami, 2) organizacija po vaseh, 3) propaganda, 4) za »opremo«. Seznam gl. kom. (glavnih komunistov — op. F. S.): Zg. Zadobrova, Sneberje — Židan; Sp. Kašelj, Zalog — Janez; Vevče — Rudi; D. M. v Polju — Ivan; Fužine, Slape, Studenec — Martin; Zg. Kašelj — Janko.

28. 6. 1941. Seznam vodilnih komunistov . . .

Pregledati seznam komunistov (Sostro, Fužine) . . .

Protikomunistični krožek, ki ga je za boj proti Osvobodilni fronti ustanovila Katoliška akcija ter je takoj začel pisati sezname komunistov in pristašev Osvobodilne fronte, se je kmalu preimenoval v Slovensko legijo:

2. VIII. seja SL. Sklepi: Jaroslav in Bajželj naj ostaneta v Polju, ne pa da gresta drugam. Ernest napravi inventar hrane . . . Rudi (Mato) napravi seznam sumljivih. Janko dokonča ta teden mobil. spisek.

Milku se predlaga, da ostro prime glede discipline . . .

»Komunisti uspejo tam, a) kjer lažem verjamejo, b) kjer so premalo pogumni . . . Glavno: Zvedeti, kdo so komunisti, a) kdo vodilni in naslovi, b) kdo porabni, c) koliko in kje orožje. Pazite pa: strogo molčati, č) koliko imajo vpliva, d) kje se zbirajo. Vprašati Klemenčiča o 3 vagonih strojnic . . . Dognati, kje so naša močna jedra. Mobilizacijski načrt!

O izdajstvu pričajo tudi dokumenti, ki so bili najdeni pri adaptaciji župnišča, v katerem je med vojno stanoval župnik Kete. Očitno je leta 1945, ko se mu je mudilo na Koroško, pozabil te dokumente odnesti s seboj ali jih uničiti. Najdena sta bila dva seznama, ki ju je njegov krog sestavil za vas Fužine. Prvi seznam je datiran 29. 7. 1941 in je v njem navedenih 31 oseb — družin iz vasi Fužine. Razdeljeni so na »najbolj agilne«, »udarnike in hujskače« in »neagilne pristaše in krščanske socialiste«.

Fužine

Najbolj agilni:

1. Skubic Leopold, star ok. 40 let, oženjen, ima 2 otroka, železniški ključavničar na glavnem kolodvoru v Ljubljani, stanuje Fužine št. 5, po vsej verjetnosti vodja fužinske ekipe, nikdar se ne izpostavlja;
2. Smrekar Bernard, star ok. 35 let, oženjen, ima par otrok, papirniški delavec, Fužine št. 2, zelo vnet, skoraj gotovo vodja, ki se izpostavlja; v nedeljo 13. jul. 1941 pred zasledovanjem po fašistih pobegnil v hrib;
3. Škrlj Josip ml., star ok. 30 let, oženjen, ima menda 1 otroka, papirniški delavec, Fužine št. 2, dela, blagajnik pri »rdeči« strok. organizaciji; 14. jul. pobegnil v hrib, kjer se menda še skriva (27. jul.);
4. Cvetko Vinko, star ok. 35 let, oženjen, tu je šele 1/2 leta, papirniški delavec, Fužine št. 3, zelo vnet, 13. jul. pobegnil v hrib, dela;
5. Štībrič Maks, star ok. 35 let, oženjen s sestro Škrlja J. (gl. št. 3), 3 otroke, bivši kršč. socialist, 13. jul. pobegnil v hrib, dela.

Udarniki in hujskači:

...

12. Štibrič Franc, star ok. 50 let, oženjen, ima 6 otrok, eden je od rojstva pohabljen, papirniški čuvaj v fužinski elektrarni, Fužine št. 3, eden prvih komunističnih hujskačev tu, menda je on začetnik tega v vasi;
13. Štibričeva žena (Katarina?), stara ok. 50 let, tudi perica, Fužine št. 3, velja isto kot za moža, le da je še od sile bojevita, prepirljiva in jezična;
14. Smrekarja Bernarda žena (gl. št. 2), ob večjem kmečkem delu (košnja) je pri gostilni Babnik nekakšna gospodinja, tudi sicer je tam »kuhana in pečena«, podjetno podpira moža, zlasti v spreminjanju Babnikove gostilne iz gostilne poštenega imena v pravo shajališče preganjalcev »farjev« in raznih »jim bomo že dali«;
15. Pavčič Jože, star ok. 50 let, oženjen, ima 4 otroke, tesar, Fužine št. 18, »rdečim« voditelj — posebno v prejšnjih letih nekakšen mentor v občinskih zadevah, ker je v času diktatorskega režima bil v občinski upravi dobrunjski, je sicer bolj »nacionalist« ...

Neagilni pristaši in krščanski socialisti:

...

24. Fink Vinko ml., star ok. 21 let, samski (poklic ni znan, je rokodellec), Fužine št. 2 (pri starših), kot otrok je hodil v mladinski dom na Kodeljevem, zdaj je nogometaš pri SK Moste (!), ni videti, da bi redno še hodil v cerkev;
27. Završnik Franjo ml., star ok. 31 let, oženjen, imel je 1 otroka, pa je umrl, ključavničar pri Bonaču na Količevem, kamor se še zdaj vsak dan vozi v službo, Fužine št. 8 (pri starših), v cerkev še hodi, ali redno, ni znano, volil je »sračje gnezdo« (Mačka), do pred kratkim je hvalil nemško vladanje onstran Save, zdaj so mu vladajoči tu in tam enaki; tam zapirajo in izganjajo bogate, tu pa revne. Izgleda škodljiv le zaradi mešanja pojmov. Po prepričanju bo krščanski socialist;
29. Čuda Franc, star ok. 40 let, oženjen, ima menda 3 otroke, papirniški uslužbenec v elektrarni, Fužine 3, v cerkev ne hodi, tudi žena ne redno (Matevževčeva Polonca iz Slap-Polja); pri volitvah je volil Mačka »iz prepričanja«, kot je izjavil, včasih je bil veljaven kršč. socialist, je odločen, morda celo nekoliko nevaren, je vedno v stiku s Štibričem Francem (gl. št. 12);
30. Toni Vinko, star ok. 45 let, oženjen, ima 4 otroke, papirniški mizar, Fužine št. 3 (zida hišo na Studencu); v cerkev ne hodi, kadar mu služba dopušča, pridige socialne vsebine mu niso všeč, enkrat je ostentativno vstal iz klopi in šel ven, družina je po zunanosti katoliška še precej, je tip kršč. socialista, ki je dal roko v zavezništvo »rdečim«, stike ima v tovarni, doma se ves posveča gospodarstvu in družini, sicer ni nevaren ...

FUŽINE

Naiboli acilni:

- 1) SKUBIC LEOPOLD, star ok. 40 let, oženjen, ima 2 otroka, železniški ključavničar na glavnem kolodvoru v Ljubljani, stanuje: Fužine št. 5, po vsi verjetnosti vodja fužinske ekipe, nikdar se ne izpostavlja;
- 2) SMREKAR BERNARD, star ok. 35 let, oženjen, ima par otrok, papirniški delavec, Fužine št. 2, zelo vnet, skoraj gotovo vodja, ki se izpostavlja; v nedeljo 19. jul. 1941. pred zasledovanjem po fašistih pobegnil v hrib;
- 3) ŠKRLJ JOSIP ml., star ok. 30 let, oženjen, ima menda 1 otroka, papirniški delavec, Fužine št. 2, *delu* blagajnik pri "rdeči" strok. organizaciji; 13. jul. pobegnil v hrib, kjer se menda še skriva (27. jul.);
- 4) CVETKO (Kratno ime ni znano), star ok. 35 let, oženjen, tu je šela 1/2 leta, papirniški delavec, Fužine št. 3, zelo vnet; 13. jul. pobegnil v hrib; *delu*
- 5) ŠTIBRIČ MAKŠ, star ok. 35 let, oženjen s sestro Škrlja J. (gl. št. 3.), 3 otroke, papirniški delavec, Fužine št. 3, bivši kršč. socialist, 13. jul. pobegnil v hrib; *delu*

Udarniki in hujšaka i:

- 6) K r i s t l Ivan, star ok. 27 let, spomladi se je oženil, menda se je preselil v Moste, njegova mati je še tu: Fužine št. 14, po poklicu težak, vsled pretepa in že večkrat obsojen/tepeža (nož) in tatvine;
- 7) D e b l e k a r Silvester, star ok. 28 let, samaki, čevljarški pomočnik, Fužine št. 14, večkrat že kradel in se pretepal, izgubljena eksistenca brez kakšnega prepuščanja; ostali ga ne marajo dosti v družbo;
- 8) D o v j a k Ignac, star ok. 35 let, samaki, kovač (v domači kovačiji), Fužine št. 15, glasovit pretepač z nožem, par let je male mirnejši; je sin ne pokojnega starega liberalca, en njegov brat je misijon-ski brat pri lazaristih;
- 9) Z a v r š n i k Mirko, star ok. 28 let, oženjen, ima 2 otroke, ključavničar, Fužine št. 13, bil že večkrat zaprt zaradi tatvine, tudi za tepež ni slab;
- 10) Z a v r š n i k Alojz, star ok. 33 let, samaki, aktivni mornariški narednik, upokojen pred leti vsled pi-janstva, sedaj doma, Fužine št. 8, že s 14. letom je bil brezverec, telezne zelo močan;
- 11) Š t i b r i č Lado, star ok. 22 let, samaki, težak, Fužine št. 3, naglo jese, zvest sin očeta (gl. št. 12);
- 12) Š t i b r i č Franco, star ok. 50 let, oženjen, ima 6 otrok, eden je od rej-stva pobabljen, papirniški čuvaj v fužinski elektrarni, Fužine št. 3, eden prvih komunističnih hujšakov tajmenda je on začetnik tega v vasi;
- 13) Š t i b r i č e v a žena (Katarina ?), stara ok. 50 let, tudi perica, Fužine št. 3, velja iste kot za moža, le da je še od mila bojevita, prepri-ljiva in jeziva;
- 14) S m r e k a r j a Bernarda žena (gl. št. 2), ob večjem kmečkem delu (košnja) je pri gostilni Babnik nekakšna gospodinja, tudi sicer je tam "kuhana in pečena", podjetno podpira moža zlasti v spremenjanju Bebnikove gos-tilne iz gostilne poštenega imena v pravo shajališče pre-ganjalcev "farjev" in raznih "jim bomo že dali";

- 15) **P a v š i š** Ježe, star ok. 50 let, oženjen, ima 4 otroke, tesar, Pužine št. 18, "rdečim" voditeljem posebno v prejšnjih letih nekakšen mentor v občinskih zadevah, ker je v času diktatorskega režima bil v občinski upravi dobronjaki; je sicer bolj "nacionalist";
- 16) **V e r t a ž n i k** Franc, star ok. 55 let, oženjen, ima 1 hčer, posestnik in polagalec parketov (majster), Pužine št. 11, pri zadnjih volitvah je bil zelo agilen, je "strupen" do "farjev", zdaj ne vzdržuje posebnih stikov z doslej navedenimi; včasih je bil nacionalist t.j. liberalce;
- 17) **B o l t e** Metod, star ok. 40 let, oženjen, ima 2 otroke, parketarski pomočnik pri Vertažniku (gl. št. 16), Pužine 6 do zdaj se ni hudo izrazilo izpostavljal za svoje "rdeče" prepričanje, bo pa nevaren kot "udarnik", ker je precej podjeten; z ostalimi ima dobre zveze;
- 18) **D r u f e v k a** Ježe, star ok. 21 let, samaki, mizarški pomočnik, Pužine št. 13 (pri starših), je podoben svojemu svaku Završniku Mirku (gl. št. 9), zaradi tatvine ni bil zaprt, ker je bil tedaj še mladoleten; je čisto pod vsakovim vplivom;
- 19) **Z e l e n o** (Ivan ?), star ok. 60 let, oženjen, brez otrok, cepatar in delavec v Ljubljani, Pužine št. 18, pegesten pijanec, v družbi vleče "stimunge" za "klanje", tesnejših stikov z ostalimi skoraj nima, rasen v Babniški gostilni, je brihten, trdevraten za svoje pravice, socialnega ugleda nima, "tiha veda", vsled starosti bo bolj za peto kolo pri hujškanju;
- 20) **B a b n i k** Marija, stara ok. 25 let, omežena z gostilničarjem B. Ježetom, imata 3 otroke, po rodu iz staroznane liberalne Devčarjeve rodbine v Dobrunjah (na "Devcih") je Babnikove gostilne v par letih spremenila iz "klerikalne" trdnjave v shajališče (je na zunaj ?) neorganizirane "rdeče" družbe fužinske; včasih neverjetno histerično razgraja proti "prekičevim farjem", alično proti dr. Korolcu, banu, občinakim možem in državi; dozdaj je drukala za Nemce. Zadnji dve leti je kljub prepovedi nena gostilna (dejanski gospodar je ona!) priredila za pust veselice s plesom, ki se se je udeležili le "rdeči" in je izrabili za utrditev medsebojnih vezi in agitacije. Čudno: v cerkev pa hodi, vendar menda ne več v Polje. Z nje se uresničuje pregover: "Kjer hudobec ne more naprej, se posluži ženske".
- 21) **N o v a k** Ivan, star ok. 33 let, samaki, instalater, Pužine št. 3. (pri starših), pred par leti rešpektiran kot pretepač z nožem; je "rdečega" nazora, (drugače kot starši) pa ni več videti te-like družaben, zveze z ostalimi pa ima;
- 22) **N o v a k** (krstno ime ni znano), star ok. 35 let, oženjen, ima 3 otroke, papirniški (?) delavec, Pužine št. 5, tu je dobre leto, dasi mu je pod št. 21 navedenega oče, stric, je "rdeč", ali je hudo "strupen" ni znano; za ženo ima Fedebnikovo.

Neagilni pristaši in kršč. socialisti:

- 23) **Fink Vinke**, star ok. 60 let, oženjen, ima 3 odrasle otroke, papirniški uslužbenec v elektrarni, Pužine št. 2, komunist še iz časov tik po svetovni vojni, petem se je malo "ohladil", z mlajšimi nima na zunanji vsaj velike stika, ima pa tem več prilike za to v hiši, kjer stanuje on in kar dva "rdeča" voditelja (gl. št. 2 in 3). Peraban bo le še bolj za pedpinovanje, ker je že star in nekoliko debelušen.

- 24) Pink Vinke ml., star ok. 21 let, samski,
(peklic ni znan, je rokodelce), Fužine št. 2. (pri starših)
kot otrok je hodil v Mladinski dom na Kodeljevem, zdaj
je nogometaš pri S.K. Moste (!), ni videti da bi redne še
hodil v cerkev;
- 25) Škrlj Jože st., star ok. 60 let, oženjen, ima 4 otroke: 3 so že poročeni,
1 je tudi že pri kruhu,
papirniški delavec, Fužine št. 14.,
on je oče pod št. 3 navedenega voditelja "rdečih"; v dru-
žbi vleče "štimgang" kakor mu kaže; pri volitvah je gla-
soval za "sračje gnezde", pri katerem je bil predstavnik
rdečih "sedruger" njegov sin (gl. št. 3). V cerkev hodi
še redne in sicer v Pelje. V noči na 13. julij t.l. se
ga fašisti odpeljali v preventivni zapor v sodne pala-
če v Ljubljani, kjer se še nahaja (29. julija). Najbrže je
bil evaden njegov sin, ki je res še isti dan zbežal v
hrib, njega pa da se vzeli po pometi, ker mu je tako ime
kot sinu. Sam je priznal svojo leni, da je ta aretacija
namenjena sinu, da pa jo ne bo izdal pomete.
- 26) Zaletel Janke, star ok. 48 let, oženjen, ima 3 otroke,
čevljar in mali pesestnik, Fužine št. 6.,
v družbi pritegne kakor mu bolje kaže, v cerkev spleh ne
hodi, žena tudi ne, otroci pa zahajajo v Mladinski dom na
Kodeljevem. Pri predsednjih volitvah je velil socijali-
ste, pri zadnjih pa je ostal doma. V stike prihaja precej
pogosto v gostilni Babnik z "rdečo" družbo. Odločen ni.
- 27) Završnik Franjo, ml., star ok. 31 let, oženjen, imal je 1 otroka, pa je umrl
ključavničar pri Bonaču na Keličevem, kamer se še zdaj
vsak dan vezi v službo, Fužine št. 8. (pri starših),
v cerkev še hodi, ali redne, ni znano; velil je "sračje
gnezde" (Mačka), da pred kratkim je hvalil nemške vlada-
nje onstran Save, zdaj se mu vladajoči tu in tam enaki;
tam zapirajo in izganjajo bogate, tu pa revne! Izgleda
škodljiv le valed mehanja pejsnev. Po prepričanju be krš-
čanaki socijalist.
- 28) Završnik Franc st., star ok. 58 let, oženjen, ima 5 otrok (2 še neprekrb-
ljena), 1 hči, ki je bila pri Društvu kmečkih fantov in
deklet v Debrunjah, je šla k usmiljenkam v Radeče pred
kakšnimi 5 leti,
branjevec in mali pesestnik, Fužine št. 8.,
on je strio pod št. 9 in oče pod št. 10 navedenega; v cer-
kev najbrže ne gre nikoli, žena hodi v Biserik; velil je
Mačka. Še agilnejšimi ne prihaja desti v stike. Še tip li-
beralca, ki se nekelike prilagaja "rdečim". Ni nevaren.
- 29) Čuda Franc, star ok. 40 let, oženjen, ima menda 3 otroke,
papirniški uslužbenec v elektrarni, Fužine št. 3.,
v cerkev ne hodi, tudi žena ne redne (Matevčičeva Palen-
ca iz Slap-Pelja); pri volitvah je velil Mačka "is pro-
pričanja", kot je izjavil; včasih je bil valjaven kršč.
socijalist; je odločen, morda cele nekelike nevaren; je
vedne v stiku s Stibričem Francem (gl. št. 12);
- 30) Toni (Josip?), star ok. 45 let, oženjen, ima 4 otroke,
papirniški misar, Fužine št. 3. (aida hiše na Studenou),
v cerkev še hodi, kadar mu služba dopušča, pridiga soci-
jalne vsebine mu niso všeč, enkrat je estentativno vstal
iz klopi in šel ven; družina je pa sunanjosti katališka
še precej; je tip kršč. socijalista, ki je dal reke v za-
vozništvo "rdečim"; stike ima v tovarni; žena se ves po-
veča gospodarstvu in družini; sicer ni nevaren;
- 31) Zemljak Jakob, star ok. 58 let, oženjen, ima 2 otroke (pa menda ne sveja!)-
papirniški plekar, Fužine št. 3.,
velil je Mačka; v cerkev ne hodi redno; je agilnejšimi ni-
ma posebnih stikov, zelo odločen ni; "njihov" je pod
vplivom okolice; ni nevaren.

(Navedeni so le bolj vidni, simpatizerjev "sračjega gnezda" je še
precej, nekaj hlapcev pa ni še znanih po prepričanju, služijo pri
Vertačniku, Babniku, Černstevi.)

Stanje dne 29. julija 1941.

Na koncu seznama je zapisano:

... (Navedeni so le bolj vidni, simpatizerjev »sračjega gnezda« je še precej, nekaj hlapcev pa ni še znanih po prepričanju, služijo pri Vertačniku, Babniku, Černetovi.) Stanje dne 29. julija 1941

Z vzdevkom »sračje gnezdo« je klerofašistični krog že pred vojno nazival komuniste in napredne sile v občini Polje (tako tudi Domoljub, npr. 4. nov. 1936).

Drugi seznam nosi datum 25. maja 1942 in je na njem razpored že drugačen. Prične se z »osvoboditelji« in se nadaljuje z oznakami »zelo agilni«, »odšli v hribe«, »neznano zakaj že več mesecev ni o njih sledu« in »nekoliko manj agilni oziroma starejši«.

Del dokumenta se glasi:

Fužine

Osvoboditelji

Zelo agilni

1. Skubic Leopold, h. št. 5 (pri Babniku), najverjetneje vodja za vas, po svojih izjavah strupen do »farjev«, sicer izgleda precej molčeč, vedno mrk;
2. Smrekar Bernard, h. št. 2, ima zelo dobre zveze z imenovanim pod št. 1, zagrizen;
3. Škrlj Jože (ml.), št. 2, vabi k sebi vojake, seveda da izve od njih kaj zase primernega, to že dolgo, zato pristaši OF tu vse morebitne ukrepe že vnaprej zvedo;
4. Po domače »Krompirčkov«, h. št. 3, po nekih otroških besedah sodeč, ki so jih imeli med sabo otroci: »Če bi bila to bomba, bi jo bil pa Krompirčkov ata že zdavnaj vzel« — bilo je tedaj skupaj kakih 8 otrok, ki so premetavali neko škatlo, — sodeč po tem, je on nekakšen zbiralec municije, je mlad, živahen;
5. Stibrič France, št. 3, pokrita rihta! — on se je javno bahal, da je lani poleti prerezal vojaški telefon blizu mrtvašnice na Studencu, držeč iz gradu v Polje, ima zelo tesne stike z glavnimi stebri OF v vasi, molčeč precej;
6. Završnik Mirko, h. št. 13, »propagandni minister« OF za vas, prav agilen;
7. Lipa Herbert, h. št. 3, baje instalater v papirnici, sin nekdanjega upravitelja elektrarne v gradu, Juda, po rodu iz Češke, stanuje pri navedenem pod 3, sta tudi zunaj pogosto skupaj, glede gorečnosti se še ni odkril, je pa sigurno odločno njihov, je samec, star približno 28 let, judov. vere, ima 2 razreda gimnazije, prišel je sem iz Medvod, od kodar je pribežal pred Nemci, zvečer je začel hoditi spat nekam proti Studencu skupaj s Finkom mlajšim.

Dokument o izdajstvu iz prve polovice leta 1942

Pužine

"Osvoboditelj"

Zelo agilni:

- 1) Skubic Leopold, h.št.5 (pri Babniku), najverjetneje vodja za vas; po svojih izjavah strupen do "farjev", sicer izgleda precej mlajše, vedne mrk,
- 2) Smrekar Bernard, h.št.2, ima zelo dobre zveze imenovanja po št.1, zagrizen,
- 3) Škrlič Ježe (ml.), št.2, vabi k sebi vojake, seveda da izve od njih kaj nase primernege, to že dolgo, zato pristaja OF tu vse morebitne ukrepe že vnaprej zvede,
- 4) Po domače "Krompirškov", h.št.3; po nekih otroških besedah sedeč, ki so jih imeli med sase otroci: "Če bi bila ta bomba, bi je bil pa Krompirškov ata že zdavnaj vzeli" - bilo je tedaj skupaj kakih 8 otrok, ki se premetavali neke škatle, - sedeč po tem je on nekakšen zbiralec municije; je mlad, živahen,
- 5) Štibrič France, št.3, pokrita rihta! - on se je javno bahal, da je on lani poleti prerezal vojaški telefon blizu mrtvašnice na Studencu, držeč iz gradu v Polje; ima zelo tesne stike z glavnimi stebri OF v vasi, mlajše precej,
- 6) Završnik Mirko, h.št.13, "propagandni minister" OF za vas, prav agilni,
- 7) Lippa Herbert, h.št.3, baje instalater v papirnici, sin nekdanjega upravitelja elektrarne v gradu, Juda po redu iz Češkega, stanuje pri navedenem pod 3), sta tudi zunaj pogosto skupaj, glede na gorečnosti se še ni odkril, je pa sigurne odločen njihov; je samec, star najbrže 28 let, Judov vere, ima 2 razrede gimnazije, prišel je sem iz Medved, odkoder je pribežal pred Nemci, sveder je začel hoditi spat nekam proti Studencu skupaj s sinom, s katerim je bil na št.1 (pri Kalisku), kakor prej dal časa; je precej mlajše, nezaupen, že iz ljudskošolskih let brezvero, bivši akt. mernar, podčastnik,
- 8) Završnik Lejze, h.št.8, morda pa še mernar na št.1 (pri Kalisku), kakor prej dal časa; je precej mlajše, nezaupen, že iz ljudskošolskih let brezvero, bivši akt. mernar, podčastnik,
- 9)

Odšli so v hribe:

- 1) Toni Alfenz, težak pri zidanjih, star ok. 20 let, odšel iz veselja do vojaške službe (!) 26. dec. 1941. - Bil je kandidat za podoficir, artil. šolo, pa je bil odklonjen, za ideje ni bil tako goreč, saj je redno hodil v cerkev, okolje je imel strupeno! Oče kršč. socialist, jezen na sinov korak, mati verna, brat učitelj, šč. 4. letnika, po prepričanju očetov,
- 2) Kovak Ivan, h.št.3, (stari poznani) zginil po umoru Habičeve,
- 3) Kovak Lejze, h.št.3, prav dober fant, redno hodil v cerkev, star ok. 23 let, zginil po istem umoru, getovo iz strahu, ker je baje njegov brat Stane bil pri tem udeležen,
- 4) Kovak Stane, h.št.3, dober fant, malo otročji še, star ok. 18 let, redno je hodil k maši, njega so namujaskali, da je sodeloval pri umoru Habičeve ali pa njene tovarišice iz Bizovika, morda še obeh, ker je sin vernih staršev, odločne katoliških, žeš - tega je najmanj škoda, naj še povrhu naredi blamažo svojim! Zdej so doma le še oče (ok. 65 let), mati in hči (ok. 24 let),
- 5) Završnik Marjan, iz Eger, družice 35, star ok. 20 let, bil površno vzgojen, v družbi fužinske OF se navzel duha, sicer do zadnjega ni bil ravno slab; sodeloval pri umoru Habičeve, zdaj skrbi njegov brat Mirko (glej pod št. 6), da vede starši o njenem novice, dneve hodi tja,

- 6) Neznano, zakaj že več mesecev ni o njih slo.
Štibrič Lado, sin pod 3) navedenega, star ok. 26 let, ženil se je v Mostah, ali se je ni znano, poklic: težak, po prepričanju očetov,
- 7) Štibrič Zdrevko, sin pod 5) navedenega, star ok. 20 let, morda še ne; bil je obrtni vajenec, hodil je še precej redno k maši, tih, malo družaben, doma zaničevan, ni znano ali je doma ali ni, opažen je bil zadnjiš pred par meseci, morda je kje v Ljubljani pri kakem mojstru, da bi bil šel v hribe, ni verjetno.
- 8) Doblekar Silvester, čevljar in priležnostni pehajkevač, sin vernih staršev, vagojen površno, tat in bivši grezilec z nožem, star ok. 27 let, družil se s estalimi OF-ovci le pri kakem balinanju in pijači, opažen je bil zadnjiš okoli velike noči 1942., velike verjetnosti da bi bil šel v hribe, ni;

Nekoliko manj agilni esirema starejši:

- 1) hišna št. 1 (pri Kališku): 2 ali 3 koruzniške družine značaja "danes tukaj jutri tam"; od teh eden (temnega, skorejda ciganskega rodu) gotov pristaš OF, star ok. 35 let,
- 2) h. št. 2: Fink Vinke, sin (po času) prvega komunista v vasi, danes nekoliko umirjenega, star ok. 22 let, negemetaš pri SK Moste, hodi skorej redno k maši v Pe-lje ob 9. (na ker navadno), po prepričanju pristaš OF, te dni je začel hoditi spat (včasih z navedenim pod 7) zelo agilnim Lippem H. nekam proti Studencu), ne izgleda zagrizen, samaki,
- 3) h. št. 3: Štibrič Maks, sin med zelo agilnimi pod 5) navedenega, po prepričanju očetov, dela v papirnici,
- 4) --- Čuda Franc, po njegovi ženi se svede kakšno tajništvo vaške OF, znaka je blizu vodstva te skupine,
- 5) --- Kocjan Milan, "Šmarkin", menda težak pri zidarjih, star ok. 25 let, sin vdeve tu, k maši ne hodi že od šolskih let, bil je lakšeživec, zdaj bi še rad junadil proti vojaku! Mati ga svrri, pa sama ni nič drugačna; po umeru Habičeve je zginit, te dni pa je še spet doma, de vaščanov ni zakrknjen, moreje pa ga perabiti kot izvršilca proti njim, ki nise za OF,
- 6) --- 5: (pri Babniku): neki Nevak, oženjen, ede med edišlini pod 2, 3, 4 navedenimi mu je stric, k maši hedita le 2 njegova železbovna etraka, glede prepričanja se še ni jasno izkazal, za OF je gotovo belj ali manj, ker ima pri Bakarju, kjer je zbirališče vodilnih OF v vasi, dosti prilike se navzati duha,
- 7) --- --- neki še neznan samaki delavec v Ljubljani, stamuje tik pod trgovine (v kleti), verjetno je njihev, v koliko, še ni znano; kar je nekaj časa v tej hiši, se v tem spremeni v velika, gospodarjeva žena je pač doma iz hiše, ki je ene glavnih gnezd OF v Dobrunjah,
- 8) --- 17 (Babnikova (nekdanja) "kevačnica"): nova stranka (družina), ki po prepričanju še ni znana, niti po imenu, prišla je menda iz Vevč, v cerkev ne hodi, nihče jih še ni videl;
- 9) --- 6: Zolstel Janke, čevljarski mojster, redom ed Škofje Loke, tu oženjen že ok. 20 let, v cerkvi bil zadnjiš menda že je bil pri pereki, žena iste, 3 fantje pa se redno pri maši, med temi 1 zdaj kot akt. podčastnik v internaciji v Italiji, ni ravne zagrizen, le dobre svede ima z vodilnimi, pri njem se nekaj mesecev ti poslušali radio (v kleti) s aparatom, ki se ga prinesli z aerodroma (Jugoslav.), ital. vojaki se jih nekdo poslušal slučajno našli in jim ga zaplenili (prenašili).

- 10) hišna št. 6: (pri Zaletelu): **Beltš Metod**, zdaj delavec v papirnici, star ok. 38 let, bival artil. kaplar v rezervi, sicer prav prijazen, nekoliko zaupljiv, vreden obzirnosti, ima pa dobre zveze z vedilnimi v vasi (Škubic in dr.), grad): **Škrlj Jože**, starejši, oče mod zeleznilni pod 3) navedenega, ko je prestal 3 mesece preiskoval, zapera zaradi komunizma (po seznamu "Vražjosti, pravzaprav se hoteli zapreti sina) je postal odločen pristaš OF, rekel je: "Kar je oče, to je sin", ko se mu prigevarjali, naj se izmaže in reče, da iščejo sina, ne njegaj; prej je še hodil k maši, posledaj ne več, niti njegova žena, pri vabilu za prve petke se je skregal, ko se noben drug ni, je že ok. 60 let star,
- 11) -- 14: (papirniška, "Babji -- **Škrlj Stefan**, sin tu navedenega, tapetnik, star ok. 20 let, do pred par leti je še včasih šel k maši, zdaj ne več, pa redne zahaja k Mačku v Slape na ženitev, včasih tam tudi spi, te je prepezen za damev, sicer je maren, ne druži se z vaškimi velike,
- 12) -- -- **Devjak Ignac**, (glej stari seznam!), druži se precej z onimi, ki se nižji od vedilnih, je njihov, sin že umrlega starega liberalca, kovača.
- 13) -- 15 (pri Devjaku):

Opomba. — Glej stari seznam; ako je kateri izpuščen, je ket skeraž čiste indiferenten ali ob strani stojič, izpadel iz tega seznama. Prepisa ni.

V fužinski elektrarni slušbuje neki **Levša** iz Kašlja, ki je skeraž gotovo eden vedilnih v vasi, dan se stanja, da ni pa zmeraj sestanke z njimi mod dobovni časom, ob ograji stojič, saj dela itak nima, do nekaterih naših ljudi, ki se mu znani, hoče biti domaž in prijazen.

Stanje: 25. maja 1942.

Odšli so v hribe:

1. *Toni Alfonz, težak pri zidarjih, star ok. 20 let, odšel iz veselja do vojaške službe (!), 26. dec. 1941. Bil je kandidat za podoficir. artil. šolo, pa je bil odklonjen, za idejo ni bil tako goreč, saj je redno hodil v cerkev, okolje je imel strupeno! Oče kršč. socialist, jezen na sinov korak, mati verna, brat učiteljski 4. letnika, po prepričanju očetov.*

Nekoliko manj agilni oziroma starejši:

9. *h. št. 6: Zaletel Janko, čevljarški mojster, rodom od Škofje Loke, tu oženjen že čez 20 let, v cerkvi bil zadnjič menda, ko je bil pri poroki, žena isto, 3 fantje pa so redno pri maši, med temi 1 zdaj kot akt. podčastnik v internaciji v Italiji, ni ravno zagrizen, le dobre zveze ima z vodilnimi, pri njem so nekaj mesecev ti poslušali radio (v kleti) z aparatom, ki so ga prinesli z aerodroma (jugoslov.), ital. vojaki so jih nekoč povsem slučajno našli in jim ga zaplenili (ponoči);*
11. *h. št. 14: (papirniška, »babji grad«): Škrlj Jože, starejši, oče med zelo agilnimi pod 3 navedenega, ko je prestal 3 mesece preiskoval. zapora zaradi komunizma (po seznamu Vzajemnosti, pravzaprav so hoteli zapreti sina), je postal odločen pristaš OF, rekel je: »Kar je oče, to je sin,« ko so mu prigovarjali, naj se izmaže in reče, da iščejo sina, ne njega; prej je hodil še k maši, poslej ne več, niti njegova žena, pri vabilu za prve petke se je skregal, ko se noben drug ni, je že okrog 60 let star ...*

Ob koncu seznama je pripisana opomba:

Glej stari seznam. Ako je kateri izpuščen, je kot skoraj čisto indiferenten ali ob strani stoječ izpadel iz tega seznama. Prepisa ni.

V fužinski elektrarni slušbuje neki Lovša iz Kašlja, ki je skoraj gotovo eden vodilnih v vasi, dasi ne stanuje tu, ima pa zmeraj sestanke z njimi med delovnim časom, ob ograji stoječ, saj dela itak nima, do nekatereh naših ljudi, ki so mu znani, hoče biti domač in prijazen.

Stanje 25. maja 1942

(Arhiv ZZB NOV Ljubljana Moste-Polje)

Takšni sezname so bili sestavljeni za vse vasi v Ketejevi fari, o čemer pričajo tudi zapiski Martina Krannerja. Obveščevalna mreža OF je nekaj sestavljalcev iz Ketejevega kroga hitro izsledila.

Leta 1942 pripelje župnik Kete svoj krog v vrste bele garde, za komandirja pa izbere profesorja Janeza Gruma. Prvi oboroženi izdajalci se pojavijo na terenu že maja 1942. Med njimi sta bila Franc Grum iz Slap in Feliks Pogačnik iz Kašlja, drugi pa so bili iz sosednje občine Dobrunje. Do Pogačnika je v tem času prihajal kranjski dekan dr. Matija Škerbec, sicer pa so se na njegovem domu sestajali tudi drugi narodni izdajalci. Nekoliko kasneje je formirana prva četa MVAC oziroma bele garde — to ime se je tedaj udomačilo med slovenskim ljudstvom. Prvi legalizirani izdajalci iz občine Polje so poslali 29. 10. 1942 komandi XI. armadnega korpusa v Ljubljani naslednjo prošnjo:

COMANDO M.V.A.C.
DEVICA MARINA V POLJU
))))))))))))))

COMANDO XI CORPO D'ARMATA

= L U B I A N A

La sottoscritta unità M.V.A.C. a Dev.Mar.v Polju si permette
in indirizzo dei sottonotati di pregare quanto segue:

I°) - Che si riconosce che 20 membri della guarnigione della nostra ca-
serma, sono ora senza lavoro. I nomi seguenti:

Grum Janez - Comandante	Jarancio Janez
Mrschegger Ernest	Hleba Milan
Kramer Martin	Jakop Vinko
Mrschegger Rudolf	Miholjevic Jvan
Holozar Milan	Lenarcic Andrej
Holozar Drago	Cerar Ivan
Simonetti Riko	Kukovica Ivan
Zajec Joze	Habic Carol
Makek Cene	Koval Joze
Bajzelj Joze	Ivancic Stanko

II°) - Che per lo stesso numero di giovani si mandino vestiario e calza-
ture, specialmente le calzature che causa il mal tempo sono molto
necessarie.

III°) - Per la manutenzione e la celere informazione dei corrieri e del
servizio nel territorio del nostro rione necessitiamo di due mo-
tociiclette. Per la conduzione di queste usiamo 10 litri di benzi-
na alla settimana.

IV°) - Perché presso la guarnigione ogni sera aumentiamo di numero, che
oltrepassa il numero dei fucili che abbiamo, preghiamo per l'invio
delle bombe a mano. Bisognano fortemente di munizioni per i fucili,
che in un eventuale aggiramento non potessimo sostenere a lungo
la lotta.

Dev.Mar.v Polju, 29/10/1942

IL COMANDANTE DELLA FORMAZIONE
fto Grum Janez

Poscritto:

Abbiamo urgente bisogno di un
po' di materiale sanitario, in
caso di un eventuale attacco
dovessimo avere dei feriti nel
nostro reparto.

P. C. C.
IL COMANDANTE DEL CG
(Ten.Col. Mario Martulli)

Prošnja izdajalcev iz Polja, poslana komandi XI. armadnega korpusa v Ljubljani

*Komanda MVAC
Devica Marija v Polju
Komandi XI. Armadnega Korpusa Ljubljana*

*Spodaj navedena enota MVAC Devica Marija v Polju prosi v imenu
spodaj navedenih naslednje:*

1. Naj se prizna, da je 20 članov posadke naše kasarne sedaj brez dela.

Imena so naslednja:

*Grum Janez — komandant
Hirschegger Ernest
Kranmer Martin
Hirschegger Rudolf
Holožan Milan
Holožan Drago
Simonetti Riko
Zajec Jože
Makek Cene
Bajželj Jože*

*Jerančič Janez
Hlebš Milan
Jakob Vinko
Miholjevič Ivan
Lenarčič Andrej
Cerar Ivan
Kukovica Ivan
Habič Harol
Kobal Jože
Ivančič Stanko*

- 2. Naj se za navedeno število mladeničev pošlje obleka in obutev, posebno obutev, ki je zaradi slabega vremena nujno potrebna.*
- 3. Zaradi nujnega obveščanja in zaradi kurirske službe na ozemlju našega rajona nujno potrebujemo dva motorja. Za vzdrževanje teh potrebujemo 10 litrov bencina tedensko.*
- 4. Ker vsak večer v postojanki povečamo število posadke, ki je večje, kot imamo pušk, prosimo, da nam pošljete ročne bombe. Nujno potrebujemo municijo za puške, ker v primeru obkolitve ne bi mogli dolgo zdržati borbe.*

Dev. Mar. v Polju, 29. 10. 1942

*Komandant postojanke
Grum Janez*

P. S.

Nujno potrebujemo nekaj sanitetnega materiala za ranjence, ki bi jih ev. imeli v primeru napada.

Za prepis jamči: komandant štaba ppolkovnik Mario Nardulli.

(Arhiv RSNZ SRS)

Tako so narodni izdajalci ponižno prosili tudi za nekaj denarja, »ker so sedaj brez dela« (točka 1. cit. dokumenta). Sicer pa dokument ne potrebuje komentarja.

Profesor Janez Grum je zato, da bi lahko služil okupatorju, prenehal delati na klasični gimnaziji v Ljubljani. Po želji župnika Keteja je z blagoslovom italijanskih oblasti postal komandir izdajalske družine v Polju in 19. maja 1943 napisal že tretjo prošnjo, da bi mu podaljšali dopust, ker zaradi opravljanja službe v beli gardi ni mogel poučevati v šoli. Prošnja se glasi:

Visokemu komisariatu za provinco Ljubljana

Zadeva: Prošnja za podaljšanje izrednega dopusta

Podpisani Grum Janez, sin Karla in Marije Dovč, roj. 19. 10. 1912 v spodnjem Kašlju, sedaj suplent Klasične gimnazije v Ljubljani, prosim gornji naslov, da mi podaljša do konca meseca junija izredni dopust, ki sem ga dobil z dekretom IV. št. 7378/1 z dne 3. 12. 1942 in je bil podaljšan z dekretom IV. št. 1086/2 z dne 4. 2. 1943-XXI do konca meseca marca.

Podpisani pripadam posadki MVAC in želja vojaških oblasti je, da nadaljujem to aktivnost.

S spoštovanjem

Ljubljana, 19. maja 1943-XXI

Grum Janez l. r.

(Arhiv RSNZ SRS)

General XI. armadnega korpusa Gastone Gambara je poslal Grumovo prošnjo visokemu komisariatu za »Ljubljansko provinco« s pripisom:

Komanda XI. armadnega korpusa

Urad MVAC Zaupno V. p. 46, dne 19. januarja 1943-XXI. št. 194, prot. MVAC. Odgovor na dopis št. ... dne ...

Zadeva: prof. Grum Janez

Visokemu komisariatu za provinco Ljubljana

Pošiljam prošnjo prof. Janeza Gruma, ki želi dobiti podaljšanje začasne dispenze od pouka do konca šolskega leta 1942—1943. Omenjeni je še vedno komandant postojanke MVAC in nudi precejšnje usluge armadnemu korpusu.

*General armadnega korpusa
komandant Gastone Gambara*

(Arhiv RSNZ SRS)

Visoki komisar Emilio Grazioli je komandirju bele garde prof. Janezu Grumu tudi tretjič podaljšal izredni dopust. Po italijanski kapitulaciji je Janezu Grumu podaljševal dopust nemški komandant.

Dejstvo, da se je v prvi legalizirani belogardistični četici v Polju zbralo tako malo »borcev za narod«, je hudo jezilo župnika Keteja in njegove najbližje pomočnike. Zato je napisal članek, ki je bil 30. 1. 1944 objavljen v listu Slovenec:

Žalostne številke

Občina je štela pred nastopom komunizma 7600 prebivalcev, od katerih smemo šteti moške, razen otrok in starčkov — torej za borbo sposobnih ca. 700. Od početka komunizma do razsula Italije je odšlo med komuniste 348 moških in 14 žensk. Lahko trdimo, da je bilo od teh že prej 75 organiziranih komunistov. Ob razsulu Italije se je odtegnila iz občine nova grupa komunistov, ki je štela 114 moških in tri ženske. Skupno število torej 479, kar bi pomenilo popolno komunistično brigado. Žalostna ugotovitev nas kloni v priznanje, da je občina Dev. Mar. v Polju

Italijani in domači izdajalci leta 1943 v Polju

sorazmerno z ostalimi občinami prispevala komunizmu največji procent tako članstva v plenumu OF kot kolovodij raznih komunističnih bataljonov...

Potem nadaljuje:

...Z največjo težavo se je zatem posrečilo zbrati 14 borcev in s temi se je vzpostavila meseca septembra 1942 vaška straža (bela garda — op. P. M.), ki beleži v vsakem oziru veliko delavnost in velike uspehe.

Župnik Kete in njegov krog sta si zato zelo prizadevala uničiti in razbiti OF. Njegovo podobno prizadevanje sega že v čas pred vojno, ko je hotel mini-

CLASSIFICA			
1	11	2	
No 570/12-143			

Comando XI Corpo d'Armata

Ufficio **M.V.A.C. SEGRETO** P.M. 46, li 19 Gennaio 1943 Anno XXI°
 N. **194** di prot. MVAC. Risp. al foglio N. del
 OGGETTO: prof. Giovanni GRUM.-

ALL' ALTO COMMISSARIATO PER LA PROVINCIA
 di

LUBIANA

Rimette la domanda del prof. Giovanni GRUM
 tendente ad ottenere la proroga della dispensa tem-
 poranea dall'insegnamento fino alla fine dell'anno
 scolastico 1942-43, significando che il suddetto è
 tutt'ora comandante di formazione M.V.A.C. e rende
 segnalati servigi al Corpo d'Armata.-

IL GENERALE DI C. d'A.
 COMANDANTE
 Gastone Gambara

Prošnja visokemu komisariatu za »Ljubljansko provinco«, v kateri se general Ga-
 stone Gambara zavzema za podaljšanje dopusta prof. Janezu Grumu, da bi še na-
 prej lahko »nudil usluge armadnemu korpusu«

rati sodelovanje med komunisti in krščanskimi socialisti, razbiti enotno fronto delovnih ljudi ter vnašati vanjo razdor. Tak pritisk je namreč izvajal Kete na voditelje krščanskih socialistov, ki so bili organizirani v katoliški sindikalni organizaciji — JSZ — vevške papirnice. Toda župniku Keteju tudi avtoriteta cerkve in papeževe enciklike niso pomagale razbiti fronte naprednega gibanja, ki ga je vodila in usmerjala Partija. Po letu 1935 se loči od JSZ le majhen del in se organizira v Zvezi združenih delavcev, vendar ta v vevški tovarni ničesar ne pomeni.

Leta 1941 nadaljuje Kete s svojo razbijaško dejavnostjo. Že pred vojno zbrani in organizirani klerofašistični krog se pri tem poslužuje provokacij in izdajstva, izvaja pritisk na vodstvo krščanskih socialistov in še posebej na Ivana Pangeršiča, ki je to skupino vodil. Tudi Francetu Klešniku iz Zaloga (padel v NOV) so že leta 1941 signalizirali, da ga bodo komunisti ubili.

Leta 1942 so zaradi izdajstva Ketejevega kroga aretirali Ivana Pangeršiča (v rajonskem odboru OF je zastopal krščanske socialiste) in širši krog članov OF v vevški papirnici. Kete je Ani Pangeršič, ženi Janeza Pangeršiča, tedaj dejal: »Janez je bil voditelj, pa nam je pokazal hrbet. Pod komunistični vpliv je popeljal krščansko misleče ljudi, ki jih je imel okoli sebe in mi tega ne moremo trpeti. Je kar prav, da je tam, kjer je.«

Tudi drugim je tako govoril, ko so ga prihajali prosit, naj intervenira za zaprte in odgnane. Rojškovi mami je Kete izjavil: »Psa je treba prikleniti, ker ne veš, če te ne bo ugriznil!«

V knjigi Belogardizem pa F. Saje dokumentirano navaja:

Severovzhodno stran Ljubljane je hotel prečistiti in zapreti Janez Kete, župnik v Polju pri Ljubljani. V nedeljo 30. avgusta 1942 je Kete na prižnici govoril, da se bližajo težki časi. Ljudem je naročal, naj nikar ne beže od doma. Naslednji dan so Italijani blokirali občino Polje, aretirali 700 ljudi in jih odpeljali v internacijo. Zatem je župnik Kete obiskal nekatere družine interniranih in jih nagovarjal k izdajstvu še neodkritih pristašev Osvobodilne fronte. Obljubljal jim je denarne nagrade in takojšnjo vrnitev interniranih svojcev.

Jeseni leta 1942 je Ketejev krog obveščevalcev sestavil obširnejši načrt o tem, kako razbiti OF in vnesti razdor med krščanske socialiste. Ivana Pangeršiča so pripeljali prvič iz Gonarsa septembra 1942, ko mu je umrla hčerka. Znano je, da je takrat hodil okoli njega F. Steele, kasnejši komandir bele garde v Zalogu. Že čez nekaj dni so ga odpeljali nazaj v internacijo. Ni dvoma, da je šlo v tem primeru za dobro zasnovan načrt, saj ni bilo v navadi, da bi internirance puščali domov zaradi pogrebov. Ponovno so Ivana Pangeršiča pripeljali iz taborišča oktobra 1942. Čez noč so ga pustili doma, zjutraj pa so ga aretirali Italijani in odpeljali v zaloško šolo. Tam so ga zasliševali belogardisti Kranner, Hirschegger in Grum. Ženi, ki ga je obiskala v šoli, je Pangeršič dejal: »Mnogo me obtožujejo. Verjetno me bodo odpeljali v Ljubljano. Kaj pa bo potem, ne vem.« V šolo je šel tudi njegov oče. Zvedel je le to, da ga imajo v rokah domačini. Že naslednji dan so Ivana odpeljali iz Zaloga v ljubljanske zapore. Znano je, da so ga v Ljubljani nečloveško mučili in mu grozili s smrtjo. Večkrat so mu pripeljali duhovnika, kateremu pa se ni dal spovedati.

Prav gotovo so Ivana Pangeršiča pripeljali iz taborišča zato, da bi ga prisilili k sodelovanju. Ker pa ni pristal, so ga pretepali in mu grozili s smrtjo. (V tem obdobju so po Ketejevem posredovanju izpustili iz internacijskih taborišč več ljudi iz občine Polje; nekateri so se priključili beli gardi, drugi so se pasivizirali, več pa jih je ponovno začelo delati za OF.)

Da je akcija Ketejevih obveščevalcev potekala res tako, dokazuje tudi pismo, ki ga je Ivan Pangeršič pisal ženi iz zapore 7. decembra 1942. Očitno ga je sestavil pod vtisom groženj, da ga bodo ustrelili.

Draga moja Ani!

Odločil sem se, da Ti pišem daljše pismo o stanju, v kakršnem se nahajamo Ti in jaz in najina družina. Tebe in mene tarejo skrbi za bodočnost v sedanjem težkem položaju, v katerem je vsa Evropa in svet. Vse najine skrbi in trpljenje je iz širšega gledanja zelo majhno in nepomembno. Koliko ljudi danes trpi še mnogo bolj kot midva...

... Nimaš pojma, kako si želim v miru zaživeti z Vami. Toda kljub mojemu trdnemu upanju, da se bo to še zgodilo in da mi bo Vsemogočni to srečo naklonil, je danes vse tako negotovo. Morda se meni kaj zgodi, morda Vam doma kaj, bogve.

... Morda Te bo, draga Ani, to pismo močno prizadelo, toda danes ni nič nemogočega, zato mislim, da je na mestu. Spravi ga in upaj in moli za najboljše. Premisli pa in stori vsak korak, seveda pošten, ki bo nas zopet združil v sreči in ljubezni. V mislih sem z Vami, z mojo ljubo Hildo in mojim korajžnim Jankom!

Lj., 7. 12. 1942

Vedno Vaš Janez in atek

(Fotokopija v muzeju NOV — original pri Ani Pangeršič)

Kako sta dalje načrtovala župnik Janez Kete in njegov krog, lahko le sklepamo. Ivana Pangeršiča so iz zaporov za talce v Ljubljani ponovno odpeljali v italijansko koncentracijsko taborišče Renicci, kjer je ostal do kapitulacije Italije. Ko se je bolan in izčrpan vračal proti domu, je zvedel, da ga že iščejo belogardisti iz Polja, ki so takrat zaprisegli novemu gospodarju takole:

Prisegam pri vsemogočnem Bogu, da bom zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije, z SS četami in policijo proti banditom in komunizmu kakor tudi njihovim zaveznikom svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope. Za ta boj sem pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj!

(Zaprisego je leta 1943 prepisala obveščevalka OF v Polju in jo poslala obveščevalnemu centru NOV.)

V imenu Boga in Hitlerja so uprizorili lov na pristaše narodnoosvobodilnega gibanja; na Ivana Pangeršiča, ki je bil vse življenje globoko veren, pa le zato, ker ni hotel postati izdajalec. Pred izdajalci se je umaknil na Jesenice, kjer se je po ozdravljenju vključil v partizansko enoto in postal odgovoren za Narodno zaščito v jeseniškem okrožju.

S tem pa akcija bele garde s Ketejem na čelu še ni bila končana. Kmalu so s pomočjo domačega izdajalca ugotovili, kje je Ivan Pangeršič. Kete je izvajal pritisk na njegovo ženo Ano. Še vedno je bil prepričan, da bi mu v tedanjem položaju Ivan Pangeršič lahko kar največ koristil. Potreboval je namreč človeka, ki bi povezal delavce v vevški papirnici in jih pripeljal v njegov krog. O tem govori tudi pismo Ivana Pangeršiča, ki ga je 2. 2. 1945 pisal svoji ženi:

Draga!

2. 2. 1945

Tvoje pismo od 14. 1. in od Francija sem včeraj prejel. Odkrito povem, da Tvojih stavkov o moji prejšnji službi ne vzemem resno in mi kaj takega več ne piši. Veš, vsak človek je v tem času lahko samo eno: ali je za pravico in srečno bodočnost ali pa za krivico (hudičevo delo) in propast. Jaz sem se odločil za prvo že zdavnaj in tak tudi ostanem do groba. Tudi ni več govora o kakem razočaranju, ker ga ne more biti. Seveda pa je res, da teko pri tem potne srage in še kaj več. Toda jaz mislim (kot tudi večina), da je žrtev neizbežna za nekaj boljšega. Če pa tudi mene doleti kaj sličnega kot Fr. Kleš., za kar že dolgo vem (Franc Klešnik je padel v NOV — op. P. M.), boš pa zapela tisto:

*Če moj dragi bi življenje
za pravico sveto dal,
dal nam drugo bo življenje,
sinko zlati bo ostal.*

*Prepevala mu boš pesmi,
gledal me bo nasmejan,
pravila o očku svojem,
bil je hraber ...*

(Fotokopija v muzeju NOV — original pri Ani Pangeršič)

Dne 4. 2. 1945 je Ivan Pangeršič-Jelko padel pod krogami Nemcev in domačih izdajalcev pri Sv. Križu nad Jesenicami. Spadal je v krog tistih katoliških ljudi, ki so se z vso silo in močjo bojevali za delavske pravice že pred vojno in se med prvimi vključili v Osvobodilno fronto. Sledili so mu delavci iz vevške papirnice. Vse do zadnjega je posameznike iz kroga krščanskih socialistov, svojih sodelavcev iz vevške papirnice, pozival, naj pridejo v partizane. To priča tudi pismo, ki ga je pisal 20. 1. 1945:

Lepo se zahvaljujem Petru in Z. za pozdrave in jih vračam. Zakaj pa me ne obiščeta? ... Kaj pa počenja Tončka? Prej tako govorjenje — sedaj pa tako početje — o, kako je človek slab!

(Fotokopija v muzeju NOV)

V pismu 2. 2. 1945 pa je napisal:

Karlici res nisem pisal, tudi naslov sem nekoliko pozabil in tudi nimam mnogo časa. Sicer pa dobro ve, koliko je ura. Iz še bolj oddaljenih krajev prihajajo na obiske in celo ženske.

(Fotokopija v muzeju NOV — original pri Ani Pangeršič)

Draga,

Tvoje pismo od 14. 5. in od Francija sem
včeraj prejel. Odkrito vem da Tvojih stesk
o moji prejšnji službi ne ocaume resno in
mi kaj takega več ne piše. Těs vsak človek je
o tem času lahko samo eno: ali je za pravic
in našo bodočnost ali pa je za živico
(hudobno delo) in propast. Jaz sem se odločil
za prvo zē zolarnoj in tudi ostaneu do
globe. Tudi mi nič govore o kakem razočaranju
ker ga ne more biti; tereča pa je res da teko
pri tem potue mogoče in da kaj več. Toda jās mislim
(kot tudi verim) da je četer meščakua za
malo boljega. Če ja tudi mene doleti kaj sl.
inega kot tlei. it. (za kar zē dolga vena) bo
ja zapele listi:

Če moj dragi bi čitugrje
za pravic sveto del
dal nam drugo je čitugrje
pinko zlati to svet.

Prepele mu tam pravi
gle dal me to uoomeje.
pravila o oči svojim!
bi jo kraker

Karlini res nizam pisal tudi no to sem neko
liko porabil in tudi nizam mnogo časa. Licer
ja delno ve kakšno je, vna in št. št. oddašt.
nik krajor pristojno na stiske in dlo zemb.
Progi nizam moji iskreno prošore in na eridenje
prav tako vjez. slavisim.

Kljub vsem nakanam in obveščevalnim akcijam župniku Keteju in njegovim sodelavcem ni uspelo razbiti Osvobodilne fronte in razširiti svojega kroga. O tem pričajo tudi maloštevilni belogardisti iz občine Polje, ki so sicer po svojih zločinih na Sv. Urhu in drugih krajih v občini dobro poznani po vsej Sloveniji. Ko so se nekateri teh izdajalcev po spopadu z narodnoosvobodilno vojsko leta 1944 mrtvi vrnili v faro Polje, je list Slovenec 8. julija 1944 pod naslovom Mrtvi junaki so se vrnili v svojo faro zapisal:

Od padlih junakov so se poslovili kurat dr. Lenček, župnik Sv. Petra Košmerl, župnik Kete in drugi duhovniki.

Častna četa nemške policije.

Domobranci iz Polja.

Župan iz Polja.

Domobrantska godba.

Pevci iz Šmartnega in Sneberij.

Govorili pa so Habič in drugi.

Kako pa so se obnašali ti »junaki« v Polju, lahko razberemo v obveščevalnem poročilu iz leta 1944, ki ga je napisala Francka Dimnik:

Draga Borut in Meta!

V sokolski dom (postojanka domobrancev — op. P. M.) vsak dan vlačijo špeh, meso, klobase in vse mogoče stvari. Pravijo, da z Dolenjskega. Njihovi otroci se hvalijo: »Naš ata dobro zasluži in še zmeraj kaj prinese.« Mi si pa mislimo, tudi to bo minilo ...

Poročilo 14. 12. 1944:

... Tu še zmeraj kar na debelo kradejo. B. D., Reška, Dolčičevega študenta in Majerjevega Dolfeta so odpeljali v Begunje, ko so kradli prašiče ...

Rešek, Majer, Dolčič — znani belogardisti iz občine Polje — so kradli po hišah in stanovanjih svojih žrtev, ki so jih pobijali. Nemci so jih sicer aretirali, pa tudi izpustili, ko so ugotovili, da so belogardisti oziroma domobranci.

Taki so bili in takó so delali ti vrli Ketejevi »junaki«, ki so se »borili za narod in vero«. Začeli so s konfidentsvom pred vojno, bili so med prvimi izdajalci leta 1941 v občini Polje, služili javno kot ponižni hlapci Italijanom in Nemcem, ubijali žene in moške ter kradli njihovo premoženje. Župnik Janez Kete in pomočniki pa so jih blagoslavljal v imenu vere in Boga.

ZMAGA

Revolucionarni boj med dvema svetovnima vojnama in štiriletni boj proti okupatorju in domačim izdajalcem je bil končan z zmago idej marksizma-leninizma, ki jih je Partija uspešno uporabila v strategiji in taktiki zmagovite narodnoosvobodilne vojne in socialistične revolucije.

Ob prihodu partizanov na Vevče leta 1945

Prebivalstvo predvojne občine Polje je sledilo pozivu Komunistične partije in Osvobodilne fronte. Od 7600 prebivalcev, ki jih je imela pred vojno občina Polje, se jih je več kot 500 aktivno bojevalo v NOV, več sto jih je bilo v zaporih in internaciji, več kot 320 je dalo svoja življenja v boju proti okupatorju in za novo Jugoslavijo, 105 jih nosi Partizansko spomenico 1941 in 6 red narodnega heroja.

S takimi žrtvami je bila izbojevana zmaga in odprta pot zmagoviti socialistični graditvi.

»Po veličini žrtev in po težavnosti naporov v boju z izredno močnim sovražnikom, po visoki morali revolucionarne narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov, po revolucionarnem zanosu vseh aktivnih udeležencev revolucije, po rasti in prekaljevanju revolucionarnih kadrov v narodnoosvobodilnih odborih, v vseljudski narodnoosvobodilni fronti, v političnih antifašističnih organizacijah žena in mladine bo narodnoosvobodilna vojna in socialistična revolucija zapisana v zgodovini vojn in socialističnih revolucij kot eden najsvetlejših zgledov boja za revolucionarno socialistično družbeno preobrazbo, za nacionalno svobodo in enakopravnost boja, ki je veliko prispeval k svetovnemu boju za socializem.« (Program ZKJ)

OPOMBA

Pri pisanju prispevka sem uporabljal dokumente in izjave živih prič. Skušal sem zajeti vso širino, čimveč udeležencev-borcev in aktivistov, ki so delali in po svojih močeh prispevali vsak svoj delež za zmago našega boja.

Zavedam se, da je delo pomanjkljivo. Spomini bledijo pa tudi ljudje so v naglici dneva vedno manj pripravljeni govoriti. Vendar upam, da se bodo še našli ljudje, ki bodo moje pomanjkljivosti dopolnili ali me nanje opozorili. Le skupaj, z večjo pripravljenostjo in odgovornostjo bomo uspeli, da bosta predvojno delavsko gibanje in NOV prikazana čim točneje, čim objektivneje in v vsej širini.

Avtor

UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA

1. Arhiv ZZB Ljubljana Moste-Polje
2. Arhiv CK ZKS
3. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja
4. Zapisniki delavskega telovadnega in kulturnega društva Svoboda Zalog 1927 do 1935 (arhiv ZZB Ljubljana Moste-Polje)
5. F. Saje, Belogardizem
6. M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB Slovenije
7. Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov
8. II. kongres KPS in kongresi KPJ
9. J. Broz-Tito, Poročilo na V. konferenci KPJ
10. M. dr. Škerbec, Rdeča zver pijana krvi — Cleveland 1952
11. Ljudska pravica 1935
12. Kmečka sloga 1937
13. Stara pravda 1936
14. Delavska politika
15. Svoboda 1930—1935
16. Predvojno meščansko časopisje: Slovenec, Domoljub, Jutro
17. Pisma Poldeta in Roze Maček
18. Pisma Edvarda Kardelja
19. Žive priče: Marija Alič, Francka Anžur, Boris Arnejšek, Stane Bobnar, Janez Centrih, Franc in Tone Cerar, Leon Cibic, Vinko Cimerman, Marica Čepe, Peter Čermelj, Stane Černe, Matija Černivec, Vlado Črne, Francka Dimnik, Emil Dolčič, Fanči Drenik, Ivan Ferlež, Fani Fležar, dr. Rihard Gregorčič, Nada Hajek-Zgonc, Anica Hromec-Prebil, Franc Intihar, Viktor Jeriha, Franc Jernejc, Mimi Jurca-Kogej, Anica Juvančič, Jože Kačar, Fani Kačar-Cuder, Tilka Kačar, Filip Kamšek, dr. Janez Kanoni, Pepca Kardelj, Peter Kašper, Roman Klešnik, Vasja Kogej, Stane Kokalj, Metod Krmec, Ludvik Kukavica, Franc Kumše, Janez Lajevce, Franc Leskošek, Roza in Andrej Lovša, Ivan Maček, Polde Maček, Roza Maček, Tilka Maček, Tone Maček, Cilka Maček-Prešeren, Valentin Marinko, Vlado Mazovec, Marjan Moškrič, Karel Mržek, Karla in Greta Novak, Lojze Ocepek, Jože Okretič, Ani Pangeršič, Ciril Pangeršič, Johana Pangeršič, Vinko Pangeršič, Štefan Pavšič, Ivanka Pečnikar, Vencelj Perko, Mirko Peršič, Zorka Peršič, Janez Ponikvar, Rudi Puhar, Franc Rojšek, Ivan Rojšek, Toni Sigulin, Vida Slavič-Kuhar, Vika Sluga, Vilko Sluga, Mici Smrdelj, Henrik Sotlar, Marjan Srakar, Viktor Stopar, Franc Škerjanc, Zofka Stern-Martinčič, Tone Sušteršič, Franc Taurer, Henrik Taurer, Franc Trošt, Meri Trtnik, Marta Višner-Mohar, Anton Vrečar, Miloš Zabukovec, Boris Ziherl, Stane Zupančič, Ivan Žan-
kar, Stane in Ivana Židan.